

NAZMİ ÖNER

TEBRİZ

(Türklerin Başkenti)

TÜRK EDEBİYATI GEZİ

Yazan ve yayına hazırlayan : Nazmi Öner
Yazarla irtibat Tel : 0544 665 09 09
e-mail : nazmioner@mynet.com
Yayına hazırlandığı tarih : Eylül 2011

ISBN: 978-605-82447-3-3

Bu kitabın tüm telif ve yayın hakları 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince yazarına aittir.

Arama motoruna “Nazmi Öner” yazıp tıklayarak yazarın tüm kitaplarına ulaşabilirsiniz.

NAZMİ ÖNER 1946 yılında Burdur'un Bucak İlçesine bağlı Seydiköy'de doğdu. Seydiköy İlkokulu ve Isparta Gönen İlköğretmen Okulunu bitirdikten sonra, 1964

yılında Erzurum Karayazı'ya bağlı Yücelik (Zorova) Köyü İlkokulunda öğretmenliğe başladı. Sonra Buca Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler ve Anadolu Üniversitesi Tarih Öğretmenliği bölümlerini bitirdi. Erzurum'dan sonra öğretmenlik hayatı: Afyon, Burdur, Giresun, Konya ve Antalya'da, İlkokul Öğretmeni, Sosyal Bilgiler Öğretmeni, Tarih ve Dershane Öğretmeni olarak otuz beş yıl devam etti. Burdur Cumhuriyet lisesinden emekli olduktan sonra altı sene de Çıralıda bulunan,

kendisine ait Likya Pansiyonu çalıştırdı ve dünyanın değişik bölgelerine geziler yaparak bunları yazdı. YAZARIN YAYINLANMIŞ ESERLERİ:

Yalnızlık, Gece ve Karlar (Şiir) /**Dünya Yaşanası Bir Yer Değil** (Şiir) /**Kürt Açılımının Kapanımı** (Araştırma-Politika)/**Kültüre Eleştirel Bakış** (Toplumsal eleştiri)/**Amsterdam Şiir Gibi Şehir** (Şiir) / **Seydiköy** (Köy araştırması) /**AB Arifesinde Çevre Sorunlarımız** (Makale, araştırma) /**Tarihin Tanımı** (Tarih)/ **Sagalassos** (Tarih) /**Gazete** (Tarih) /**Kırk Yaşında Kadın** (Şiir) /**Sanatta Evrensellik** (Deneme) /**Baltık Ülkelerinde Gezi** (e-kitap Gezi) /**Kıbrıs'ta Tarih ve Doğa** (Gezi) /**Türkistan Gezisi** (e-kitap Gezi) /**İran'da Gezmek** (e- kitap Gezi) **Kafkas Ülkeleri** (e-kitap Gezi) **İlköğretmen okullarında bir zamanlar** (Eğitim) /**Tebriz** (e-kitap Gezi) /**Hemedan** (e-kitap Gezi) /**İsfahan** (e-kitap Gezi) /**Şiraz** (e-kitap Gezi) /**M. Kemal ile Çanakkale'den Ankara'ya** (Tarih) **En Büyük Tehdit Milliyetçilik** (Araştırma) /**Laiklik, Şeriat ve Türban Tartışmaları** (Tarih) **Çocuk Kitapları:** Su Damlasından Buluta (Gezi) /Pergeli Bulutlar Toroslarda (Gezi) /Termessos'lu Gençlerin Onur Mücadelesi (Gezi) /Kasaphane Kedileri (Çocuk romanı)

Evli ve iki çocuk babası olan Nazmi Öner TSB (Türkiye Sanatçılar Birliği); Ansan (Antalya Sanatçılar Derneği); Anşoyad (Antalya Şair, Ozan, Yazar ve Ressamlar Derneği), Disk Emeklisen ve YKKED (Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği) üyesi olup Antalya'da yaşamaktadır.

İÇİNDEKİLER

05	Baku'dan Tebriz'e yolculuk
17	Tebriz'de otel
23	Kısaca Tebriz
29	Tebriz kalesi
37	Moğol İlhanlı'dan Türk İslam İlhanlı'ya
43	Reşideddin ve Tebriz
48	Tebriz'in Celayiroğulları ve Timurlular Dönemi
54	Azerbaycan Müzesi
62	Müzedede canavarlar
68	Karakoyunlular ve Gök Medrese
78	Mezarlık müzesi
87	Akkoyunlular ve Tebriz
92	Safaviler ve Şah İsmail
100	Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail
106	Devlet anlayışları açısından Yavuz ve Şah
115	Çaldıran Savaşı
121	Büyük Bazar
130	Şehriyar ve şairlerin anıt mezarı
141	İbrahim Tatlıses ve sanatın gücü
144	Şemsi Tebrizi
146	El Goli
156	Meşrutiyet Müzesi
167	Kandovan
180	Yeni Tebriz

TEBRİZ

BAKU'DAN TEBRİZ'E YOLCULUK

Bakû'den sabah saat 09.00' da yola çıktık. Arabamız eski bir 302 mercedes otobüs idi. İran'da çok uzun yolculuklar yapacağım için, otobüslerin böyle eski olması beni bir ara korkuttuysa da, yolcular "Bu Azerbaycan otobüsü. İran otobüsleri yahşidir" dediler; rahatladım.

Zaten sınırı geçince İran tarafının çok farklı bir yer olduğu, hemen anlaşılıyordu. Azerbaycan'daki yokluk ve yoksulluk burada bolluğa, sokaklardaki durgunluk ve boşluk yerini, İran'da cıvıl cıvıl bir kalabalığa bırakıyordu.

Nihayet akşam saat 9.00'a dek süren on iki saatlik çok yorucu bir yolculuktan sonra Tebriz 'e vardık. Fakat farklı coğrafyalarda farklı yerlerden geçmek, sürekli hareket halinde hep ileri gitmek, yeni yerler keşfetmek, zamanın nasıl geçtiğini fark ettirmiyordu.

Yorgunluk ve uykusuzluk da yeni bir şeyleri yakalamaya çalışmanın heyecanı ile kaybolup gidiyordu. Bu yüzden 12 saat yolculuğun nasıl geçtiğini anlayamadım desem yeridir.

Otogardan çıktıktan bir süre sonra Bakû'nün çıkışında sağda, çok büyük ticaret merkezleri vardı. Epeyce uzak olsa da çölün ortasında sırtır gibi hemen fark ediliyordu. Burası Bakü Fuarıymış. Şöför, Kafkasların en büyük fuarı olduğunu söyledi.

Bakû Fuarı'nın otobüsten görünüşü.

Hazar'ı solumuza alarak, Bakû'den uzaklaşıyorduk. Yolun iki tarafı da çöldü. Ve yine yolun iki yakasına da kale duvarı gibi büyük kalın duvarlar yapılmış ve kilometrelerce uzayıp gidiyordu.

Duvarın yeni yapılan yerlerinden anladığım kadarıyla önce sıradan bir duvar yapılıyor, sonra da üzeri taş mermer vs. bir şeylerle kaplanarak görkeme estetik ekleniyordu.

Önce duble yol, sonra bazen standart, bazen bozuk yollarda ilerledikten sonra Yenikent'ten itibaren kısmen yeşil alanlar belirmeye başladı. Hatta Hazar kıyılarında bile bağ bahçe gibi yeşil alanlar vardı.

Baku civarında arazi ve tuzlu yereyler

Aslında bu bölgede su da boldu sanki. Örneğin Kürkent'in girişindeki Kür Çayı, oldukça çok su akıtiyordu. Sonrasında Akkura Çayı, bataklıklar, manda sürüleri, yer yer bataklık bitkileri, kırsal yaşamın bir bütün oluşturan, farklı renkleri gibiydi. Ekinler ermiş, çoğu yerde biçilecek hale gelmişti.

Astara-Bilesuvar ayrımında, biz Kirmandalı'ya girdik. Burada bir yolcu indi. Astar'a yolu solda kaldı. Bilesuvar yönünde Hazar'dan uzaklaştıkça tabiat da iyice canlandı.

Bilesuvar küçük, fakat yemyeşil bir kent. Kentin içinden geçtiğimiz bütün yol kenarlarda dut ağaçları var ve dutlar ermiş. Bunca çok dut ağacı, doğrusu aklıma ipek böcekçiliğini getiriyor.

Azerbaycan Bilesuvarı

Bilesuvar'dan çıkınca saat 11.00 de gümrüğe girdik. Bu kez Azerbaycan gümrüğünden kolay geçtik. Fakat İran Gümrüğünde çok yığılma vardı. Üstelik bu kez eşyamızı da yanımıza almıştık.

“Otobüste hiçbir şeyiniz kalmasın” dediler. En az dört-beş otobüs kadın kuyruktaydı. Sıkı biçimde her taraflarını siyah örtülerle örten bu kadınlar, Azerbaycan'dan İran'daki kutsal yerleri ziyarete gidiyormuş. Özellikle Meşhet'te İmam Rıza ve Kum'da Mansume'yi ziyaret bir nevi hac imiş.

Kuyrukta tam bir saat ayakta dikeldikten sonra, pasaport polisine ulaşabildim. Buradaki kontrollerde İran'a girmesinde sakınca bulunan bir şeylerin bulunması halinde ağır yaptırımlarla karşılaşmaktan söz edilmişti. Bu yüzden yarı korkulu bir bekleyiş

içindeydim.

Aslında sırt çantamda giyeceklerim, fotoğraf makinesi ve ses kayıt cihazı gibi sıradan şeylerin dışında bir şey yoktu. Fakat yine de endişeli bir bekleyiş içindeydik. Çünkü İran'la ilgili pek çok önyargılarımız vardı.

İran'da bir şehrin girişi

Üstelik XR cihazı da yoktu. Valiz ve çantalar tek tek açılarak arandığı için sürenin uzadığı söyleniyordu. Fakat pasaport kontrolünden sonra arama yerine geldiğimizde çoğunun valizi açılmadan geçip gittiğini gördüm. Görevli pasaportuma ve yüzüme baktı ve bana da “Geç” dedi.

Fakat yanımdaki yaşlı kadın kuyrukta bayılma durumuna gelmişti. Kadın hastaydı ve Tebriz'e doktora gidiyordu. Zaten

arabada, benden başka Tebriz'e giden 15 kişi varsa, bunun en az onu doktora gidiyordu.

"Niçin Tebriz'e gidiyorsunuz? Bakü'de Doktor yok mu?" diye sordum. "İyi doktorlar Almanya'da, Türkiye'de ve Tebriz'dedir. Bize en yakın Tebriz olduğu için hep Tebriz'e gideriz" dediler.

Gümrükten çıkınca, İran Bilesuvar'ına girdik. Burada her şey birden değışti, canlandı ve zenginleştii. Gürcistan ve Azerbaycan'da kutularda küçük paketlerde gördüğümüz meyve ve sebzeler, burada arabalar dolusu, yığılı çuvallarla, kasalarla her yer mal, eşya... İnsan, İran'a girer girmez kendini kıtlıktan çıkmış gibi hissediyor.

İran'da arazi ve dağlar, insanda sonsuzluk hissi yaratıyor

İnsan yapısı da birden bire değişti. Çünkü insanlar, donuk ve durgun değil, mesafeli durmuyorlar. İnsanlar cıvıl cıvıl, etrafınızı sarıyor... Kimi taksi, kimi döviz, kimi lokanta için etrafınızda dolanıyor, kimi bir şeyler satmaya çalışıyor.

Yani İran'a girince adeta sessiz, sakin ve durgun bir ortamdan çıkıp curcunanın içine düşmüş gibi oldum.

Burada bir yemek yedikten sonra saat 13.00'te yola çıktık. Genellikle düşük veya orta standartlı yollardan geçerek ilerliyorduk. Guruni diye bir kasaba'dan geçtik; bir vadi'nin içinde idi. Sonrasında geçtiğimiz yerlerin bitki örtüsü insana, o yerin yüksekliği hakkında fikir veriyordu.

Yol üstünde bir köy

Öyle ki, fazla yüksek olmayan 1000 metreyi geçmeyen

yerlerde ekinler ermiş, otlar sararmışken, 2000 metreye yaklaşan yerlerde yolun kenarında otlar yeşil, ekinler gök ve ısı düşüktü. Geçtiğimiz 1500 metre civarındaki yerlerde ise ekinler başak çıkarmış fakat olgunlaşmamış henüz daha yeşildi.

Bizim Erzurum-Ağrı veya Ağrı-Van arası gibi toprak damlı harabe görünümlü evleri, tezek galakları ve ot tayarları olan köylerden geçiyorduk. Bir bakıma 1960'lı yıllarda Karayazı'da geçen günlerim beynimde canlanıyordu.

Yerleşimler dağların eteklerine tutunur gibi, derelere vadilere saklanır gibi, çayların ırmakların kenarında dinlenir gibi, yol kenarlarında birbirine ulanır gibi uzanıp gidiyordu.

Arazi çok engebeliydi. Dalgalı düzlükler ve dağlar, insanda sonsuzluk hissi yaratan bir dağılış ve sürekli yenilenip yinelenen bir coğrafi uzanış içindeydi.

Dağlar, dağlar, dağlar
Dağlar dağları kovalar
Dağlar birleşip ayrılıyorlar.
Bazen arasına ovaları
Platoları alıyorlar.
Rüzgara karşı durup
Bulutlarla oynuyorlar.

Kıvrıla, kıvrıla, ine çıka, yüksek ve engebeli bir arazide ilerliyorduk. Arada bir sürüler ve çobanlarla karşılaşıyoruz, bazen bakımsız bir köyün içinden geçiyoruz. Yol bunların arasından saatte 80 mil hızla kaçıp uzaklaşmaya çalışan, bir an önce Tebriz'e ulaşmaya çalışan, ya da amacını unutmuş biteviye dönen bir bant gibiydi Saatler geçiyor, dağlar aşıyor, vadilerden geçiliyor, ovalar bitiyor, fakat yenileri, yenileri geliyor, dağlar dağlara ekleniyordu.

Aralıksız birbirine eklenen dağlar

İrili ufaklı, yassı sivri
Yan yana dizili dağlar.
Milyonlarca yıldır
Çakılıp kalmış olduğu yerde
Yağmur vurur, rüzgâr çarpar.
Ne görüp geçirdiler
Sığmaz kitaplara
Ah bir anlatsalar!

Satranç taşları gibi
Dizi-dizi, dizili dağlar.
Aralarından nasıl geçti
Yan yana yollar ve çaylar
Kimi sığındı kimi kaçtı

Kız kaçırınlar, eşkıyalar
Soyulan Kervanlar
Dağlar ne sırlar saklar.

Öbek öbek, küme küme
Kümelenen dağlar.
Neden kucaklaşıp
Birbirlerine sarıldılar.
Yoksa milyonca yıl
Ayrı mı kaldılar?
Dilleri olsa da anlatsalar.

İkinci olmuştu. Meşin Şehr'de şehrin içinde durup sigara molası verdik. Yolun kenarında karpuzcu vardı. Karpuzcudan tanesi bir dolara alınan karpuzu şoför dilim dilim herkese dağıttı.

Sebelan Dağı 4911 metre yükseklikte

Meşin Şehr, yeşillikler içinde, derin bir kanyonun yamaçlarında ve kanyonun üstündeki düzlükte küçük ve bakımsız bir şehirdi. Sebelan Dağının biraz açığında kalıyordu, fakat yolumuzun dağa en yakın olduğu notaydı da diyebilirim.

Haziran başında tepesindeki karlarla dikkatimi çeken ve bir saattir fotoğraflarını çekmeye çalıştığım karlı Sebelan Dağının burada tekrar fotoğraflarını çektim. Çok uzaklardan görünüyordu, fakat şimdi artık Meşin Şehr'de ona iyice yaklaştık. Yüksekliği 5000 metreye yaklaşan Sebelan, Ağrı dağı gibi iki tepeden oluşuyor.

Meşin Şehr

Meşin şehirden sonra yine insanın aklına durgunluk verecek derecede değişik coğrafi bölgelerin, iklimlerin, yer şekillerinin arasından geçerek yolumuza devam ettik. Ahar diye

uzaktan çok güzel görünen bir şehrin yanından geçerek, gün batımına doğru Tebriz yoluna girdik.

Tebriz'in girişinde, solda ova, fakat sağımızda rengarenk çok ilginç dağlar, tepeler vardı. Sanki kumsallarda kum heykelleri yapan heykeltıraşların elinden çıkmış gibi görünüyorlardı. Hani özel olarak heykeltıraşlara yaptırmaya kalksanız bu kadar renkli, uyumlu ve güzelini yapamaz diyelim geliyor.

Ve saat 21.00'de Tebriz'e girdiğimizde, hava kararmış, sokak lambaları yanmaya başlamıştı.

TEBRİZ'DE OTEL

Otobüsümüz, Bakü'den çıkışından yaklaşık 12 saat sonra, tabelalarda TABRİZ diye yazılan Tebriz şehrine geldi. Tebriz İran için olduğu kadar, Türkiye ve Türk Tarihi açısından da çok önemli bir şehir. Çünkü Doğu ile Batı arasında öylesine bir kilit noktada bulunuyor ki; İran'ın Batıya açılan kapısı olduğu kadar, Türkiye ve Batının da Doğuya açılan kapısı durumundadır.

Başka bir deyişle Tebriz için, İran ile Anadolu'nun ortak halkası da denilebilir. Çünkü Harzemşahlar, İlhanlılar gibi Doğudan gelen Türkler Tebriz'de devletlerini kurdukları gibi, Anadolu'dan giden Akkoyunlular ve Karakoyunlular da Tebriz'de imparatorluk olmuşlardır. Safavi Devleti ise tam bir Anadolu İran karmasıdır denilebilir.

Tebriz'de bir meydan

Bu yüzden Tebriz benim için çok özel bir öneme sahipti ve görmek için sabırsızlanıyordum. Daha şehrin ilk girişinden itibaren garaja dek, her şeyi görmeye çalışmak ve sanki bir şeyleri kaçırmak korkusuyla kıvranmak kaptanın da dikkatini çekmiş olmalı ki, “Sabret yarın her tarafını görürsün” dedi.

Tabii ki, Bakü’den Tebriz’e dek süren, 12 saatlik yolculuk boyunca 12-13 yolcu ve iki kaptan hepimiz birbirimizi tanımiştık. Hatta kimin niçin Tebriz’e gittiğini bile biliyorduk diyebilirim.

Ben Türkiye’den geldiğim ve gezilerimi Kent haberde yayınlıyacağım için daha fazla ilgi odağı idim. Herkes bana yardımcı olmaya çalışıyordu. Yolculuk boyunca hep en ön sırada oturduğum için, şoförlerle de samimiyeti ilerletmişim.

Tebriz’de El Goli

Bu yüzden zaman zaman termoslarda hazır bulundurdukları sıcak suyla yaptıkları çaydan bana da ikram ediyorlardı. Otel bulma konusunda da bazı otellerin ad ve adreslerini verdiler.

Fakat otobüste zaten 10-15 kişi kadar olduğumuzdan, genelde konuşmaları herkes duyuyor ve gerektiğinde konuşmaya herkes istediği yerden katılıyordu.

Bizim otel muhabbetine de Tebriz'e sıkça gelip giden yolculardan birisi, "Benim tanıdığım ucuz oteller var, ben seni oraya götürürüm" dedi. Şoförlere de anlattı bildiği oteli ve onlar da "İyidir" dediler

Akşam geç vakit bilmediğim bir şehirde bütçeme uygun otel bulmak zordu. Bu yüzden rahatlamıştım. Ve gerçekten de Tebriz garajında arabadan inince (arabadan düşünce) sekiz yolcu iki taksiye binip otele geldik. Küçük bir bahçede, küçük bir havuzu ve şadırvanı bulunan otele geldiğimizde hava kararmıştı.

Antalya'da bir kaç yıl çalıştıktan sonra vize süresini geçirdiği için sınır dışı edilen Rauf da sürekli benimle idi. Çünkü Azerilerle zor zahmet anlaşabiliyordum; ama Rauf ile hiç zorlanmadan konuşabiliyorduk.

Ben, Rauf ve bizimle gelen Rauf'un arkadaşı Anar üçümüz, dört yataklı bir odada kalacaktık. Otel pek iyi olmasa da fiyatı beş dolar, yani çok ucuzdu.

Ayrıca girişte mutfak da vardı. Mutfakta buzdolabı, kap-kacak ve tüpü vardı. Çay için devamlı sıcak su bulunuyordu. Aslında yataklar bile fena sayılmazdı ama tek sorun tuvaletti.

Birinci katta mutfakla bitişik bir banyo ile ona bitişik ortak

tuvalet ve tam onun üstünde de ikinci katın ortak tuvaleti vardı. İkisinde de rezervuar olmadığından ve tüm katın ihtiyacına hitap ettiğinden koku sorunu giderilemiyordu.

Fakat Kafkaslara göre daha iyi sayılırdı. Çünkü burada tuvaletler klozetsiz (alaturka) olup, taharet için su vardı. Bu suyu açarak rezervuarın işlevini yerine getirmeye çalışıyordum.

Aslında otelin yerini düşünecek olursak bunlar pek de önemli değildi. Çünkü en önemlisi otel eski Tebriz'in en merkezi yerinde idi. Çünkü yarın sabah gezmeye çıktığım zaman, görmem gereken yerlerin hemen hepsi de bu civardaydı.

Tebriz'de bir ara sokak

Onun için otelin eksileri yerine bunları düşünmeyi yeğleyince, biraz daha rahatladım.

Akşam yemeği için ne yapalım, dedik. Rauf menemen yapalım dedi. Öbür arkadaş lokantaya gidelim, dedi. Ben lokantayı benimsemedim.  gündür zaten hiç yemek yememiştim ve hiç yemek de istemiyordum.

 gün önce Gence yakınlarında yediğim bastırma (kebab) ok ağır gelmişti; yemek gördüm m midem bulanıyordu. Meyve bisküvi gibi şeylerle  günümü geçirdim ve hala yemek istemiyordum.

Bu yüzden hiç tanımadığım İran yemekleri yerine salatalık, domates, soğan, karpuz gibi bir şeyler önerdim. “şimdi bu saatten sonra menemenle de uğraşmayalım” dedim.

Sebze Pazarı

Dışarı çıkıp bunları, yakındaki meyve pazarından aldık.

Pide ile poşet çay da aldık. Mutfakta masa, sıcak su ve bardak da var. Akşam yemeğini bu şekilde savuşturduk.

Yalnız pazarda bir şey dikkatimi çekti. Burada da Gürcistan gibi okuma yazma bilmeyen ümmi bir insan durumuna düşmüştüm. Çünkü Gürcü alfabesi gibi İran alfabesini de bilmediğimizden, hiçbir şeyi levhasına bakarak tanımak mümkün değildi.

Üstelik burada rakamlar da farklıydı. Bu yüzden İran parasını ve fiyatları da kavrayamadım. Zaten fiyatlar da tümen mi, riyal mi veya rakamın kaç olduğu anlaşılmıyordu. Satıcıdan fiyatı dolara çevirmesini istiyorum ve dolara çevirince anlıyorum.

Fakat aslında bu rakamlar bana çok yabancı da değildi. Babam bu rakamları kullanırdı. Köyümüzde yaşlılar da prefe oynarken bu rakamları kullanırlardı. Bu on rakamdan üçünü biliyordum. Bunlardan yukarıdan aşağıya çizgi bir, nokta sıfır, sıfır ise beşti. Bunları hemen öğrenmem gerekiyordu.

Araba plakaları, para ve fiyat etiketlerini okuyabilmek için bu on rakamı hemen öğrenmeliydim.

Bu arada İran'a geldiğimde, zaten yanımda İran parası veya dolar da yoktu. Onun için pazara çıkmadan otelciye 50 euro bozdurmuştum. O da 50 euro'ya 81.000 tümen (81 humeyni) vermişti. Demek ki bir Avro bin altıyüz yirmi tümendi.

KISACA TEBRİZ

İran'ın kuzeybatısında yaklaşık 38 kuzey enlemi ile 46 doğu boylamının kesişme noktasında olup, kuzeyinde Eynali Dağı ile güneyindeki volkanik Sahend Dağının arasındaki geniş düzlükte kurulmuş olan Tebriz kentinin deniz seviyesinden yüksekliği 1350 metredir.

Yüksekliği nedeniyle sert bir karasal iklime sahiptir. Çünkü Sahend Dağı 3750 metreye varan yüksekliğiyle, bölgenin en yüksek dağı olup, bu volkan kütleinde 3000 metreyi aşan 17 tane tepesi bulunmaktadır. Burada Sahend Dağı çok renkli yapısı, kalıcı karları, bitki ve hayvan topluluklarıyla dağların gelini olarak anılmaktadır.

Tebriz'de karlı dağlar

Tebriz, coğrafi konumu nedeniyle Kuzey Batı İran'ın merkezi bir yerinde ve bölgeye hakim bir noktada olduğu için, tarih boyunca pek çok devlete başkentlik etmiş köklü bir şehirdir. Tarihi Yontma Taş Devrine dek uzansa da, başkentlik görevini üstlendiği ilk devlet bir Selevkos Krallığıdır.

M.Ö. 330'larda Büyük İskender Pers İmparatorluğuna son verdikten sonra, İskender'in komutanlarından Atropades burada başkenti Tebriz olan Atropaten Krallığını kurar.

Daha sonra da, Harzemşahlara, İlhanlılara, Karakoyunlu ve Akkoyunlulara, Safavilere başkentlik yapan Tebriz; İkinci Dünya Savaşında (1939-1945) Rusların İran'ı işgal etmesi üzerine kurulan Azerbaycan Cumhuriyetine de kısa bir süre başkentlik yapmıştır.

Meşrutiyet Müzesi

Bugün de Doğu Azerbaycan Eyaletinin (başkenti) merkezidir. İran Ermenilerinin piskoposu da Tebriz'dedir.

1514 Yılında Çaldıran Savaşının ardından Osmanlı yönetimine geçen kent, sonraki dönemlerde de İran ile Osmanlı arasında sık-sık el değiştirmiştir. Tebriz'in İran yönetiminde bulunduğu, 1828 ve 1909 yıllarında iki kez de Rus işgalinde kalan şehir, Birinci Dünya Savaşında ise (1914-1918) Osmanlı ile Rusya arasında gelip gitmiştir.

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla tekrar İran'a verilen Tebriz'i, Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı sırasında bir kez daha işgal ettiyse de, savaş sonunda yine İran'da kalmıştır.

Tebriz, Nüfusu itibariyle Tahran ve Meşhet'ten sonra İran'ın üçüncü büyük kentidir. Nüfusu yaklaşık dört milyonu bulan Doğu Azerbaycan Eyaletinde, bu nüfusun iki milyon kadarı Tebriz merkezinde yaşamaktadır. Ve bu nüfusun tamamına yakını Azeri Türk'tür. Kentte Azeri Türkçesi konuşulmaktadır. Yine nüfusun tamamına yakını Şii Mezhebine bağlıdır.

Tahran'a uzaklığı 600 kilometreyi, Türkiye sınırına uzaklığı ise 300 kilometreyi biraz geçmektedir. Karayolu, demiryolu ve havayoluyla ulaşım olanaklarına sahiptir.

İran'ın ikinci büyük sanayi kenti olup, hızlı bir gelişim temposu içindedir. Kentin trafik sorununun da bitmek üzere olan metronun tamamlanmasıyla çözülmesi beklenmektedir.

Tebriz 1906-1911 yılları arasındaki Anayasa ve Meşrutiyet hareketlerinin merkezi olduğu gibi, 1950'de petrolün millileştirilmesi olayında ve İslam Devrimi sırasında da, hep en önemli merkez olma konumunu korumuştur.

Tebriz'de Kondevan

Çünkü Tebriz, İran'ın Batıya açılan kapısı olarak, İran'da Batılılaşmanın, gelişim ve değişimin de öncüsü veya simgesi gibidir.

Avrupa'dan İran'a gelen her yenilik, önce Tebriz'e gelir ve daha sonra İran'a yayılır. Tebriz'den başlayarak İran'a yayılan ilklerin listesi, wikipedia'da şöyle sıralanmış.

İran'da 1811'de ilk matbaa Tebriz'de kuruldu.

İran'ın ilk modern okulu Tebriz'de Hasan Rosdiye tarafından 1888 kuruldu.

İran'ın ilk işitme engelliler okulu Cabbar Bahçivan tarafından 1924 yılında Tebriz'de kuruldu.

İran'ın ilk özel dahi çocuklar okulu 1926 yılında Almanlar

tarafından Tebriz’de kuruldu.

İran’ın ilk ana okulu 1923 yılında Tebriz’de kuruldu.

İran’ın ilk belediyesi, şehir meclisi ve belediye sarayı Tebriz’de

kuruldu. İran’ın ilk modern polis teşkilatı Tebriz’de kuruldu.

İran’ın ilk ticaret odası 1906 yılında Tebriz’de kuruldu. İran’ın ilk madeni para darphanesi Tebriz’de işe başladı. İran’ın ilk umumi kütüphanesi Tebriz’de kuruldu.

İran’ın ilk sinema salonu 1900 yılında Tebriz’de kuruldu, ayrıca

1921 yılında Tahran’ın ilk sinema salonunu bir Tebrizli kurdu.

İran’ın ilk tiyatrosu ve tiyatro grubu Tebriz’de kuruldu. İran’ın ilk modern fabrikası Tebriz’de kuruldu.

İran’ın 1900’lü yıllardaki telefon sistemine kavuşan ilk şehri Tebriz idi. İran’ın ilk kadın derneği Tebriz’de kuruldu.

İran’ın ilk öğrenci yurdu Tebriz’de kuruldu.

ÜNİVERSİTELER

Tebriz Üniversitesi

Sehent Teknik Üniversitesi Tebriz Azad İslami Üniversitesi Tebriz

Tıp Bilimleri Üniversitesi

Azerbaycan Terbiye Muallim Üniversitesi Tebriz İslami Sanat Üniversitesi

Nebi Ekrem Kolej Üniversitesi

Görüldüğü gibi Tebriz, İran’ın Anadolu’ya ve Batıya açılan kapısı olduğu kadar, Türkiye’nin de İran’a ve Doğuya açılan kapısıdır. Türkiye ile Türk dünyası arasında bir köprüdür.

Orta Asya’dan Anadolu, Irak ve Suriye’ye yapılan göçlerin en önemli konaklama alanı olup, bence Ortadoğu’nun siyasi ve beşeri yapılanmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Ortadoğu’da devlet kurmak ve yönetmek açısından en

elverişli bir yer olmalı ki, o kadar devlete başkentlik etmiştir. Bir süre Kaçarlara da başkentlik ettiği düşünülürse, altı tane Türk devletine başkentlik etmiştir ve bunların hepsi de büyük birer imparatorluktur.

Yani nasıl ki Anadolu Tarihi, Türk Tarihi olduğu kadar, Hitit, Roma, Grek ve Bizans tarihi ise, İran Tarihi de, Fars Tarihi olduğu kadar, aynı zamanda Türk-İslam Tarihidir.

Bu yüzden bu gezideki araştırma konularımdan birisi olan İran'daki Türk Tarihine en geniş biçimde Tebriz'de yer vermek istiyorum. Tabi bu arada Harzemşahlar, İlhanlılar, Karakoyunlularla; Fatih-Uzun Hasan (Osmanlı-Akkoyunlu) ve Şah İsmail-Yavuz Sultan Selim (Safavi-Osmanlı) çatışmalarına da değineceğim.

TEBRİZ KALESİ

Sabah kalkınca akşamdan kalan sebzelerle bir kahvaltı yapıp gezeceğim yerler hakkında otelciyle bir görüş alışverişinde bulundum. Önce ona görmek istediğim yerleri saydım ve “Bunlardan buraya en yakın olanından başlamak istiyorum” dedim.

“Hemen hepsi de bu bölgede. Hepsi de yakın” deyince, “Hangisinden başlamalıyım” dedim; “Kaleden başla” diyerek yolu tarif etti.

Kale ve Cuma Mescidi

“Kaleden başla, ötekiler o civardadır. Kaleye gitmek için de, buradan caddeye çıkınca sola dön, ilk meydandan sağa dön, oradaki ilk meydandan sola dön, 200-300 metre yürü kale sağında

görünür” dedi. Gerçekten de söylediği gibi yapınca, kaleyi elimle koymuş gibi buldum.

Tebriz’deki en önemli tarihi eserlerden sayılan Tebriz kalesi (Arg-e Tabriz) kalın ve yüksek tuğla duvarların (surların) arasında devasa iki kapı ve bir mihraptan ibaret bir görüntü sergiliyordu.

Aslında kalenin 500 yıl önce yıkılmış olan bir caminin yerine yapıldığı söyleniyor ki, bu durumda kalenin Safaviler Döneminde yapılmış olması gerekmektedir. Fakat bu arada yıkılan cami de unutulmayarak kaleye Mescid-i Alişah (Alişah Camii) de denilmektedir.

Çünkü Tacettin Elişah’ın veziri Reşideddin Fazlullah tarafından 1337 yılında yapılan caminin, yıkıntılarının sonradan kaleye dönüştürülmesiyle İlhanlı-Safavi karışımı bir eser ortaya çıkmış. Fakat depremler karşısında kale de ayakta kalamamış ve yıkılıp gitmiş olup yalnızca eski caminin devasa mihrabının bulunduğu bölüm kalmıştır.

Aslında caminin çok büyük minarelerinin olduğundan da bahsedilse de, bunların çok eskiden yıkıldığı ileri sürülmektedir. Çünkü Katip Çelebi, 1405’te yazdığı Cihan Nüma adlı esersinde bu minarelerin bulunmadığını yazmaktadır.

19. yüzyılda bir süre gözetleme kulesi olarak da kullanılan kale, idam cezalarının infazı için de kullanılmış. Aslında Alişah’ın yaptırdığı cami bir külliye olduğundan, kütüphane ve tiyatro gibi bölümleri yıkılarak Cuma Camii yapılmış ki, bu devasa cami, kaleyi gölgede bıraktığı için bu durum eleştirilmektedir.

İran’ı Harzemşahlardan alan İlhanlılar, muhtemelen önceki eserleri yıkmış olabilir mi diyorum? Çünkü Tebriz’de Selçuklu ve

Harzemşahlardan kalan pek bir şey göremedim.

Neden böyle düşünüyorum, çünkü Moğollar teslim olmayan şehirleri yakıp yıkıyor ve halkını da kılıçtan geçiriyordu. Tebriz de teslim olmadıysa aynı akıbete uğramış olabilir diye düşündüm önce. Ama Tebriz'in böyle bir yıkıma uğradığına dair hiçbir kaynağa da rastlamadım. Tebriz yalnızca bir kez 1386'da Altınordu Devletinin hükümdarı Toktamış tarafından yağmalanmış.

Tebriz Kalesi (Arg-e Tabriz)

O zaman yine Tebriz'de meydana gelen yıkımların yegâne sorumlusu depremler oluyordu. Örneğin 1042'deki büyük depremde Tebriz yerle bir olurken 40 000 de insanın öldüğü belirtilmektedir. Ve yine 1042'den 1917'deki büyük depreme kadar Tebriz'de 20 tane daha büyük deprem olmuş. Fakat depremler bile

insanların Tebriz’den vazgeçmesini sağlayamamıştır.

Tebriz’i başkent edinen Türk devletlerinden birisi de Harzemşahlardır. Bilindiği gibi Harezm, Maverâünnehir’de bir bölge olup, Büyük Selçukluların bir eyaletiydi

Celalettin Harzemşah (1220-1231) Horasan yönünde çekilirken bir Moğol Ordusunu yendi. Sonra Cengiz’le karşılaştı. Savaşarak Hindistan’a çekildi. Üç yıl süren Hindistan macerasından sonra Kirman ve Fars’a (İran’a) gelerek, Burada Gürcü, Azeri ve İsmaililerle savaşarak, Harzemşah devletini yeniden büyük bir imparatorluk haline getirdi.

Başkenti Tebriz olan bu devlet, Anadolu Selçuklu ve Mısır’daki Eyyubi Türk devletleri tarafından ortadan kaldırıldı.

Harzemşah ve Moğol Tarihini düşünerek ve adeta o dönemlerin içinden geçerek dolaştığım Tebriz Kalesinde, geçmişin çok küçük bir örneği ile karşı karşıya bulunsam da, o küçücük örnekten, Tebriz Tarihinin görkemini, hayal edebiliyordum. Yani Tebriz’in sembolü olan bu kale parçası, Tebriz’in geçmişindeki tüm görkemi anlatmaya yetiyordu.

Kapıdan geçerek kalenin arka taraflarına baktım. Arkasında kazılı büyük bir alan vardı. Resimlerini çektim. Çalışanlarla konuştum. Çalışanlar, kalenin bir zamanlar idam cezalarının infazında da kullanıldığını söylediler.

Hatta Babilerin (Bahailerin) lideri Mirza Ali Mehmet Bab, 1850 yılında, burada idam edilmiş. Kalenin ön tarafında solda, devasa bir cami vardı. Girişteki görevliye bu camiyi sordum. Cuma mescidi olduğunu söyledi.

“Çok büyük görünüyor” dedim; “Evet, 20.000 kişiliktir” dedi.

20.000 kişilik Cuma Mescidi

İşte işin uzmanlarının karşı çıktığı bu cami, başka bir yerde yapılarak buradaki tarihi doku korunabilirdi deniliyor. Çünkü 26 metre yüksekliğindeki kale, Tebriz'in sembolü olup, tarihi kütüphane ve tiyatro kalıntıları yıkılarak yerine bu tarihi değeri olmayan devasa caminin yapılmasıyla, kalenin gölgede bırakılması, doğrusu pek de şık olmamış.

Görevliye müzeyi ve saat kulesini sordum. “Yukarıya devam et, biraz ilerde solda müze, sağda da saat kulesini göreceksin” dedi. Birlikte fotoğraf çektirip ayrıldık.

Saat kulesine doğru yola devam edince biraz yukarıda Belediye Binası ve tepesinde tarihi saat kulesi geldi önüme. Güzel ve gösterişli, tarihi bir yapıydı. Buraya saat gabağı da diyorlardı. Azerbaycan'da da bu gabak sözünü çok duydum.

Kime bir yer sorsam “Gabaktadır” diyordu. Ama gabak sözüyle ileriye mi, geriye (arkayı mı) kastettiklerini anlayamamıştım.

Burada “Saat gabağı ne demek” diye sordum. Saatin önu demekmiş.

Buna göre gabak sözcüğünün ön, ileri anlamına geldiğini düşünmüştüm. Fakat başka bir yer ve zamanda “Bu uşaklardan hangisi gabak” şeklinde bir soruyla karşılaşınca; burada “Çocuklardan hangisi büyük” cümlesinde, büyük anlamına da geldiğini öğrendim.

Belediye binası ve saat kulesi

Belediye binasının bir bölümü aynı zamanda kent müzesiymiş. Ve yine ayrı bir bölümünde muhteşem bir halı

müzesi varmış. Fakat ne yazık ki bunları görmeye vaktim olmadı.

Saat kulesi ve çevresindeki caddelere rastgele girip çıkıyorum. Caddeler düzgün, geliş gidiş bölünmüş yollar... Yayalar, istediği yerden yola dalıyor, araçlar yayalara uyuyor.

Bir yandan buralara bakarken bir yandan da, Celalettin Harzemşah'ın acıklı öyküsü geçiyor aklımdan. Aslında o güne dek Moğolları yenebilmiş tek hükümdar olan Celalettin Harzemşah, çok iyi bir asker ve çok büyük bir kumandan olmasına rağmen, siyasi yönü zayıf birisiydi ve ileriye fazla göremiyordu.

Celalettin'in söz dinlemeyişi ve Ahlat'ı kuşatması üzerine Yassı Çimen Savaşında yenilerek Harzemşahlar devletine son verildi. Kaçan Celalettini bir Kürt, parası için öldürdü. İran, Moğol İlhanlıların eline geçti.

Aslında bu sırada bu üç Türk devleti, üçü de Moğollar kadar büyük bir güçtü. Nitekim Celalettin, Moğolları o güne dek yenen tek hükümdar olmuş ama ilerleyişini durduramamıştı.

Anadolu Selçuklu Devleti de, Alaeddin Keykubat döneminde Moğolları yenebilecek bir güce sahipti. Ama yerine geçen oğlu Gıyasettin Keyhüsrev Köseadağ Savaşında, Moğolların dehşetinden korkuya kapılarak savaşmadan, gece gizlice ordusunu geri çekerek kaçtığı için Anadolu'yu kaybetmişti.

Zaten Moğolların başarısının en önemli nedeni de teslim olmayan şehirleri yerle bir edip halkını öldürterek, yaratılan korku ve dehşet ortamında, başka şehirlerin veya beyliklerin savaşız teslim olması şeklindeydi.

Gıyasettin Keyhüsrev, babası gibi başarılı bir devlet adamı olmadığından kokuya kapılarak, savaş alanından kaçınca, sanki

Moğollar Konya'ya gelemeyecekmiş gibi, bir an için kurtulduğunu sanmışsa da Moğollar tüm Anadolu'yu eline geçirdi.

Kalenin arkadan görünüşü

Fakat Mısır'daki Memluk Türk Devleti, Moğolları durdurarak, Tüm Avrupa'nın Moğol işgaline girmesini de önlemiş oldu. Memluklar Anadolu'yu Moğol işgalinden kurtarmak için de, iki kez Anadolu'ya geldilerse de Anadolu Selçukluları Moğollardan korkusuna, Memluklulara sahip çıkamadı.

MOĞOL İLHANLIDAN, TÜRK-İSLAM İLHANLIYA

Tebriz Tarihinin en parlak dönemi, hiç kuşkusuz İlhanlılar dönemiydi. O zamanki bilinen dünyanın neredeyse üçte ikisinden fazlasını eline geçiren Moğol Hükümdarı Cengiz Han, sağlığında oğlu Ögedey'i (Oktay'ı) yerine halef bırakarak, ülkeyi oğulları arasında paylaştırdı.

Kıpçak, Rusya ve Avrupa taraflarını, Cuci'nin çocuklarına, (Kıpçak-Altinordu İmparatorluğu); Türkistan ve İran'ı Çağatay'a, (Çağatay İmparatorluğu) verdi. Küçük oğlu Tulu'ya da asıl yurt olan Moğolistan'ı verdi.

Ögedey ve Mengü'nün hükümdarlıkları zamanında da Moğol fetihleri devam etti. Mengü büyük hükümdar olunca kardeşleri Kubılay'ı Çin'e, (Kubılay Hanlığı) ve Hulagu'yu da, Mısır ve Suriye'yi Almak göreviyle Batıya, İran ve Irak'a (İlhanlı İmparatorluğu) kağan olarak atadı.

Kızıl Aslan döneminde (1186-1191) Azerbaycan Atabegliğinin merkezi olan Tebriz'e 1225 yılında gelen Celalettin Harzemşah, Tebriz'i alarak burayı kendine başkent yapmıştı. Fakat 1230 yılında Celalettin Harzemşah, Eyyubiler ile Anadolu Selçuklu ittifakına yenilince, kent Moğolların eline geçti.

Hulagu Han (1251-1259) Tebriz'i kendisine başkent yaparak, Akdeniz'den Hint Okyanusuna dek uzanan çok büyük bir İmparatorluk (İlhanlı İmparatorluğunu) kurdu. 1256'da Alamut Kalesini ele geçirerek Batniliğe son verdi. Ve 1258 tarihinde de Bağdat'ı işgal ederek halifeliğe son verdi. Halifeliği ve İsmailileri yok etti.

Mescid-i Kabut'un bahçesi

Suriye ve Filistin'i alarak Mısır'a doğru ilerleyen Moğol ordularını, Ayn-ı Calut Savaşında Memlük Sultanı Baybars yenerek durdurdu. Suriye ve Filistin'den çıkardı. Anadolu'dan da çıkarmak için, 1277'de Anadolu'ya gelerek, Elbistan'da Moğolları ikinci kez yendikten sonra dünyadaki Moğol ilerleyişini de durdurdu.

Moğollar, bundan sonra yakıp yıktıkları ülkelerin ve şehirlerin imar faaliyetine girişti. Bilim, kültür ve ticarete önem verdi. Abaka Han bu topraklarda çok iyi bir düzen kurdu. Teküdev ise İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını aldı.

Moğol ülkelerinde ve Moğol ordusunda Türkler ve İslam nüfus hakim durumda olduğundan, Moğolların İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte bir anda, Doğuda Kubilay hanlığı hariç diğer

üçü, kısa sürede birer Türk-İslam İmparatorluğu haline geldi. Bu sırada İpek Yolu ticareti ve bu yol üzerindeki şehirler gelişti ve yenileri kuruldu.

Tebriz ise tarihinin en parlak dönemini İlhanlılar zamanında yaşadı. Bu sıralarda Tebriz Bağdat'ın yerini almış, Türk-İslam dünyasının, doğu batı ticaretinin ve Çin'den Avrupa'ya dek bölgelerin en önemli kenti haline gelmiştir.

Evliya Çelebi 1678'de Tebriz'e geldiğinde burada 47 medrese, 400 mektep, 200 kervansaray, 1070 köşk, 108 derviş tekkesi ve 4700 bağ ve bahçenin bulunduğunu saptamıştır. Tebriz zaten konumundan dolayı her zaman için önemli bir kent olmuştur.

Örneğin uygarlığın en önemli göstergelerinden birisi olan ganad –gnat- veya kerhiz denilen su kanalları Tebriz'de çok eskiden beri şehre su sağlama ve sulama amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu sistemle evlere su verilmiştir. Belgelerde Tebriz'de 982 kehrizden söz edilmektedir ki, bunların 16 tanesi hala işlevini sürdürmektedir.

Bu kehrizlerin en önemlisi de, Abbasi Hükümdarı Harun Reşidin eşi tarafından yaptırılan Zübeyde Hatun Kehrizidir. Görüldüğü gibi Tebriz, Türk-İslam Döneminden önce de, önemli ve bakımlı bir şehirdir. Fakat Tebriz'de bugüne kalan eserlerin çoğu ve en hızlı gelişme dönemi İlhanlılar döneminde olmuştur

Hulagu Başkent Tebriz'de medreseler, Meraga'da bir rasathane ve Alatağ'da bir saray ile pek çok buda tapınağı yaptırmıştı. Sonradan İlhanlı İmparatorluğu, Gazan Mahmut Han zamanında tam bir Türk-İslam Devleti haline gelince, İslam Sanatı da hızla gelişti.

Tebriz sokaklarından (Solda önde şapkalı olan Rauf)

Gazan Mahmut Han Zamanında çok büyük çapta ıslahat ve imar çalışmaları yapıldı. Gazan Han'ın Türbesi de Tebriz'dedir. Fakat Gazan Han kendinden önce yapılan Buda tapınaklarını yıktırarak yerine camiler yaptırdığı da söylenmektedir.

Aslında Buraya da bir parantez açmak gerekirse, bazı tarihçilere göre Gazan Han hiçbir zaman için Moğol Şamanlığından ve Tengri inancından vazgeçip de Müslüman olmadı. Fakat kuzeni Baydu'yu, Nevruz'un desteğiyle devirerek hükümdar olduğu için, Nevruz'un isteğiyle Müslüman oldu, ama Moğol Şamanlığı ve Tibet Budizm'ini (Nasturiliği) de el altından koruduğu ileri sürülmektedir.

Moğolların Tebriz'de ve o zamanki İlhanlı topraklarındaki faaliyetlerini tarihçiler değerlendirdiği zaman, yapılan iyi ve

faydalı şeylerle birlikte, Türk İslam Dünyasına çok büyük zararlar verdiği de belirtilmektedir.

Bu zararların başında, Anadolu'nun en önemli bilim, kültür ve ticaret merkezi olan şehirlerinin yakılıp yıkılarak yağmalanması ve Bağdat'ın yakılıp yıkılıp yağmalanması sırasında dönemin en önemli bilim ve kültür eserlerinin bulunduğu kütüphanenin de yok edilmesi gelmektedir.

Ayrıca Moğolistan ve Çin hariç, Moğolların egemen olduğu bu toprakların hemen hemen tamamında, onlardan önce Türk İslam devletleri vardı. Yani Moğollar bunları yakıp yıkıp yok ederek Moğol İmparatorluğunu kurduğu için, Moğol istilasından en çok zarar görenler de, Türk İslam Dünyası olmuştur denilebilir.

Tebriz sokaklarından

Moğol Hükümdarlarının Müslümanlığı kabul etmesiyle

tüm Moğol ülkelerinin bir anda yeniden birer Türk-İslam Devletine dönüşmesi de bu durumun kanıtıdır.

İlhanlı hükümdarları.

1. Hülagû (1258 - 1265)
2. Abaka (1262 - 1282)
3. AhmadTegüder (1282 - 1284) 4.
4. Argun (1284 - 1291)
5. Gayhatu (1291 - 1295)
6. Baydu (1295)
7. Mahmud Gazan (1295 - 1304)
8. Muhammed Hüdabende (Olcaytu) (1304 - 16)
9. Ebu Said Bahadır (1316 – 1335)

REŞİDEDDİN VE TEBRİZ

Büyük İlhanlı vezir ve bilgini olan Reşideddin, Tebriz’de, çok sayıda büyük ve önemli eserin yapılmasını sağlamıştır. Daha 1300 yılında çağının en büyük üniversitesi olan Reşidiye (Rebbe Reşidi) faaliyete geçmişti.

Ayrıca Reşidettin, Türk Tarihi açısından da çok önemli bir kaynak olan “Cami’üt Tevarih” adlı eserini bir bilim kuruluna hazırlatarak yazdı. Burada her milletin tarihi kendi tarihçileri dinlenerek ve toplanan bilgiler bir bilim kurulundan geçirilerek, tarafsız kalmaya özen gösterilerek yazılmıştır.

Gerçi İlhanlılar Başkent Tebriz’de çok büyük imar çalışmaları yapmış ve pek çok eser bırakmış ise de bunların çoğu yıkılmıştır. Bugüne kalanlar ise Gazaniye, Sultaniye, Rab’ı Reşidi ve Ali Şah Camileridir. İşte Tebriz kalesi de bu Alişah Camisinin yıkıntıları üzerine inşa edilmiş olup ziyaretim sırasında burada kazı ve restorasyon çalışmaları devam ediyordu.

Elbette ki Tebriz, en yüksek dönemini Moğolların Başkenti olarak yaşamış, bu dönemde neredeyse dünya Tebriz’den yönetilmiştir denilebilir. Bilimin, kültürün, sanatın, ticaret ve zenginliğin bir numaralı merkezi olmuştur.

Ama ne var ki, bu bolluk ve refah ortamının halka fazla yayılmadığı görüşü yaygındır. Örneğin 1294 yılında Tebriz’e gelen ünlü gezgin Marko Polo, Tebriz’in zenginliğinden, ihtişamından söz ederken, halkın fakir olduğundan söz etmektedir.

Ve aynı yıllarda madeni para kullanımının yasaklanması üzerine, halkın pazara mal getirmediği ve bu yüzden kağıt para kullanımından vazgeçilerek, yeniden madeni para kullanımına geçildiği belirtilmektedir.

Yine bazı kaynaklarda, İlhanlılar Döneminde Tebriz’de toplanan verginin, İngiltere veya Fransa Krallıklarında toplanan vergiye denk olduğu belirtilmektedir ki bu durum da Tebriz’in zenginliğini gösterdiği kadar, çok ağır vergiler alındığını da göstermektedir.

Hatta bu ağır vergiler yüzünden bir kısım halkın şehirden kaçtığından, bazılarının da evlerinin kapısını kapatarak pencerelerden girip çıktığından söz edilmektedir.

Birlikte dolaştığımız Azeri Anar

Elbette ki, her olayın iyi ve kötü tarafları olduğu gibi Moğol istilasının da Türk Tarihi açısından zararları kadar, yararlı tarafları da vardır. Bu faydaların başında da Anadolu’nun Türkleşmesi gelmektedir.

Çünkü Anadolu'da, Malazgirt Savaşından önce gelen çok az sayıdaki öncüler ve Malazgirt Savaşından sonra gelen Türklerin sayısı, Anadolu'nun yerli nüfusu karşısında çok azdı.

Fakat Moğol istilası sırasında Moğolların önünden kaçıp gelenler ve sonrasında Anadolu bir Moğol ülkesi olduktan sonra gelenler, Anadolu'nun Türkleşerek bir Türk yurdu haline gelmesini sağlamıştır.

Merkezde bir park

KISACA REŞİDEDDİN 'İN H AYATI

Tarih kitapları, olayları o denli devlet ve devletlerarası ilişkiler açısından ve o denli yüzeysel olarak vermektedir ki, tarih içinde insanı ancak çok uçlarda, olağandışı insanların ve genelde hükümdarların belli birkaç davranışında görebiliyoruz.

Reşideddin'de de aynı şeyleri fark ettim. Çünkü şu ana kadar bildiğim ve öğrencilerime öğrettiğim Reşideddin, Cami-üt Tevarihin yazarı bir İlhanlı veziri idi. Oysa Tebriz Tarihi nedeniyle araştırdıca gördüm ki, Reşideddinin 71 yıllık yaşamı, eksiksiz küsursuz tam bir İlhanlı Tarihi. Üstelik devletler içerikli bir tarih yerine insan esaslı bir tarih. Onun için burada kısaca Reşideddin'in yaşamına değinmek gereği duydum.

Reşideddin Fazlullah 1247 yılında Hemedan'da doğdu. Musevi bir ailenin çocuğu olup dedesi Hülagu Hanın sarayında çalışmış, babası ise saray eczacısıdır. Reşideddin ise saray doktoru olarak Abaka Han'ın hizmetine girdikten sonra, otuz yaşında İslamiyet'i de kabul edince hızla yükselerek, vezir olmuştur.

Gazan Mahmut Han'dan sonra 1304'te onun yerine geçen Kardeşi Oycaytu'ya da vezirlik yapan Reşideddin, bu döneme damgasını vurmuş bir devlet adamıdır.

Dünyaca ünlü eseri Cami-üt Tevarih bu dönemde yazılmış ve Tebriz'de Rab'ı Reşidi diye bir mahalle kurularak, çeşitli milletlerden ve mesleklerden insanlar buraya yerleştirilmiştir. Ayrıca döneminin tüm kültür ve sanat faaliyetlerinin içinde yer almıştır.

Fakat hızla yükselen Reşideddin, 1312'den sonra hızla düşüşe geçmiş olup; Hükümdar Olcaytu, 1316'da Sünniliği terk ederek Şiiliğe geçtiği için öldürülerek tahtan indirilince, onun öldürülmesinden sorumlu tutularak tutuklanıp, nihayet 1318 de oğlu ile birlikte asıldı.

1407'de Timur'un oğlu Miranşah, Reşideddin'in kafir olduğunu ileri sürerek, Tebriz'deki Müslüman Mezarlığından kemiklerini çıkartarak, teşhir ettikten sonra Yahudi Mezarlığına gömdürmüştür.

Görüldüğü gibi Reşideddin'in hayatı, yalnızca bir hükümdarlar ve devletler tarihi değil, döneminin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yapısını, bunların ilişkilerini belirlemedeki önemini, iktidar mücadelesinde din ve toplumun rolünü, yükseliş ve ihtişam kadar düşüşü, kin ve intikam duygularını da sergilemektedir.

TEBRİZ'İN CELAYİROĞULLARI VE TİMURLULAR DÖNEMİ

Gördüğüm her eski yapıyla ilgileniyor, sokaklara gire çıka Tebriz'de dolanıyorum. Ve buralar eski Tebriz olduğundan, etrafta hep tarihi yapılar vardı. Çünkü burada çok görkemli bir tarih yaşanmış, bir zamanlar dünya buradan yönetilmiş ve dünya tarihi burada yazılmıştı.

Bu düşüncelerle dolaşırken, İlhanlılardan sonra Tebriz'de yaşananlar takıldı aklıma. Önceki yazımda, İlhanlılardan sonra, Tebriz'in Celayıroğullarına geçtiğini belirtmiştim.

Gök Medrese'nin arkadan görünüşü

Yani İlhanlılar yıkılınca, Tebriz, bir süre de Celayırlilerin başkenti oldu. Celayıroğulları hükümdarı Ahmet Celayir, Tebriz'de Devlethane adı verilen 20 bin odalı bir saray yaptırmış.

20 bin oda çok abartılı gibi geldiği için başka kaynaklara da baktım, ama hepsinde 20 bin odadan bahsediliyordu.

Sonra Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf, Tebriz'i Ahmet Celayir'den aldıysa da kısa bir süre sonra Timur bölgeye gelince, ikisi de Kaçarak Osmanlı Devletine sığındı.

Hatta biliyoruz ki, Ankara Savaşının nedenlerinden birisi de Ahmet Celayir ile Kara Yusuf'un Timur'a teslim edilmesi, ya da öldürülmeleriydi ki, Yıldırım Beyazıt bu şartları kabul etmedi.

Timur, kısa sürede, İran, Irak ve Kafkasları ele geçirince, nihayet 1392'de Tebriz de kesin olarak Timur'un eline geçmiş ve İmparatorluğun Batı eyaletlerinin yönetim merkezi olmuştur.

Burada biraz da Timur İmparatorluğundan da söz etmek gerekirse, sanıyorum bugüne dek kurulan en büyük Türk İmparatorluğu, Timur'un sıfırdan başlayarak kurduğu bu devasa imparatorluktu. Ayrıca Timur dünyanın gelmiş geçmiş en büyük on hükümdarından birisi olarak kabul edilmektedir.

Sınırları batıda Ege Denizinden Moğolistan'a, Rusya'da Volga Nehrinden, Hindistan'da Ganj Nehrine, Altaylardan Suriye ve Filistine kadar, milyonlarca kilometrekarelik bir alanda, 27 ülkenin hükümdarı olmuştu.

1336 yılında Türkistan'ın Keş şehrinde doğan Timur'un babası, Orta Asya Türk Oymaklarından Barlas Oymağının beyi Turagay'dı. Çağatay Hanlığına bağlı olan oymağın başına 1360 yılında (25 yaşında) Timur geçti. Siyasi ve askeri dehasıyla kısa sürede, neredeyse tüm eski Moğol topraklarına sahip oldu.

Tarihçiler Timur'u: Darius, İskender, Sezar ve Cengiz gibi dünyanın en büyük imparatorlarıyla aynı seviyede

değerlendirmektedir. Yaşamı boyunca tam 17 sefer düzenlemiş ve hepsini de kazanmış olup ele geçirdiği ülkeler şöyle sıralamaktadır

Tebriz’de halı pazarı

Turan, İran, Rum (Anadolu), Mağrip, Suriye, Mısır, Acem Irakı, Arap Irakı, Mazenderan, Geylan, Şirvan, Azerbaycan, Fars, Horasan, Harezmi, Büyük Tataristan, Cidde, Kabilistan, Hotin, Bahter, Zemin, Gürcistan, Ermenistan, Hindistan...

Fakat Timur, fetihlerini Moğollar gibi, korku ve dehşet saçarak, yakıp yıkarak elde ettiği için hem İran ve hem de Türk dünyasından eleştiriler almıştır.

Bazı tarihçiler, İranlıların karşı çıkmasının nedeni olarak, yakılıp yıkılan şehirlerden başka, Timur’un İran seferi sırasında Şehname’nin yazarı Firdevsi’nin mezarına vararak, “Kalk, kalk da

her satırında kötülediğin mağlup Türk'ü şimdi gör" diye bağırmasını göstermektedir.

Türk tarihçileri de, Osmanlıyı yıkmasından ziyade, Altınordu devletini yıkarak, Rusya'daki Türk hakimiyetini zayıflatıp Rusların tarih sahnesine çıkmasının önünü açtığı için karşı çıkmaktadır.

Ayrıca İslamiyet'i Türklüğün üstüne çıkarmakla, Türklere zarar vermekle suçlarsa da, Timur Türklüğüne toz kondurmamakta ve Türklüğüne dil uzatanlara şöyle cevap vermektedir.

"Biz Melik-i Turan, Emir-i Türkistan'ız. Biz ki, Türk oğlu Türk'üz Biz ki, milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün başbuğuyuz."

Old Pazarda yemeğini benimle paylaşan halıcı

Tarihçilerin bu tartışmaları da göstermektedir ki, 900'lerden 1600'lere kadar dünyanın hakimi Türklerdir. Nasıl ki, 1500'lerden 2000'lere dek son 500 yılda dünyanın hakimi İngiltere ise o zamanlar 600-700 sene kadar da, Türklerin karşısında başka güçlü rakipler olmadığından, rakip de başka bir Türk devleti oluyordu.

Yani Türk'ün Türk'ten başka düşmanı yoktu. Bu yüzden Timur'u, Türk devletlerine saldırmakla suçlamak, pek de gerçekçi olmamaktadır diye düşünüyorum.

Ama olaya Tebriz açısından baktığımızda, Timur döneminde Tebriz başkent değildi. Başkent, Semerkant idi. Fakat Tebriz, Batı ülkelerinin yönetim merkeziydi. Ve bu Tebriz'in tarihindeki en geniş yönetim çevresidir ki, başkentlik yaptığı devletlerin hiç birisinin toprakları bu kadar büyük değildi.

Yani Tebriz'de, Timur İmparatorluğunun da izleri vardır. Ve hatta, Timurlu Miran Şah'ın mezarı Tebriz'in Surxap Mezarlığında bulunmaktadır.

Timur ve Türk dünyası üzerine düşüncelerle Tebriz sokaklarında dolaşırken, buralarda yapıların üç dört katı geçmediği ve ticarethanelerin çokluğu dikkatimi çekti. Ana caddelerin üzerindeki binaların hemen tamamı ticarethaneydi.

Her yerde çok büyük pasajlar ve her türden ticari mallar dükkânlardan dolup taşarcasına bir görüntü oluşturuyor. Sanki vitrinler raflar, dolaplar örneklerin sergilenme yeri değil de, depolanmış gibiydi.

Yani öylesine bir bolluk ki, önce gözünüze hitap ediyor. Burada raflarda üst üste bilgisayarlar, telefonlar, müzikçalar vs dolu ve aynı caddede böyle onlarca dükkân ve pasajlar vardı.

Vitrinleri tıka basa mal dolu dükkanlar

Bu rastgele dolaşımlar sırasında “Oldpazar” levhası ile karşılaşınca, müzeyi aramaktan vazgeçip derhal pazara daldım. Hemen her şeyin imal edilip, pazarlandığı sokaklarda, ağırlıklı olarak halılar ve halıcılar vardı. Hatta birkaç sokağın dışında her yer halı doluydu.

AZERBAYCAN MÜZESİ

Tebriz'deki Azerbaycan Müzesi sıradan bir müze değildi. Eserlerin çokluğu, bunların önem ve değeri dikkate alındığı zaman, dünya çapında bir tarihi zenginliğin saklandığı bir yerdi. Bu hem sevindirici ve hem de yorucuydu. Çünkü bu kadar çok esere bakıp geçmek bile uzun zaman gerektiriyordu.

Müzenin girişi

Oysa ben bakıp geçmeyecek, hemen tamamına yakınının fotoğraflarını çekecek ve üzerinde düşünüp gruplamaya, her eserin dönemini kurgulamaya çalışacaktım.

Sabahtan beri üç saat kadar yürümüş olduğum da dikkate alınırsa, burada da iki saat ayakta kalınca epeyce yorulmuştum. Fakat müzedeki MÖ 3-5 bin yıl öncesinden, günümüze kadar

dağılan harika eserleri görmenin heyecanıyla yorgunluğu unutmuştum.

Tarih öğretmeni olduğumu ve Türkiye’den geldiğimi söyleyince müze görevlileri, her konuda yardımcı oldu ve hatta fotoğraf çekmeme de izin verdiler.

MÖ. 2. Bin yıla ait araçlar (Luristan)

Müze gezmek, kimi insanlar için sıkıcı gelebilir. Bunun nedeni genellikle izlediği eser ile dönemi arasında bir bağlantı kurarak, eseri döneminin koşulları içinde değerlendirememekten kaynaklanmaktadır.

Örneğin yukarıda görülen metal aletlere bugünün koşullarında baktığınız zaman bunların hayret edilecek hiçbir özelliği yoktur. Fakat bunların MÖ ikinci bin yıllarında yapılp

kullanıldığını düşünürseniz bir mucize ile karşı karşıya olduğunuzu fark edersiniz.

Örneğin MÖ 2. Binlerde metalin eritilebilmesi, şekillendirilmesi bir yana bunların kullanım amaçları bile, o günlerin koşullarını bilenler için aklı zorlamaktadır.

Partlar Dönemine (MÖ 250 MS226) ait eserler

Aşağıdaki resimde ise Partlara ait, seramik eşyadan, soldaki kadın heykeli ve aşağıdaki çift başlı sandukanın zarafeti gerçekten çok güzel görünüyor.

Tebriz’de bu müze 1957 yılında kurulmuş. Girişteki bölüm hemen tümüyle arkeoloji eserlerine ayrılmış. Çok güzel biçimde düzenlenmiş. Özellikle MÖ’ye ait eserleri, pek çok müzede kırık dökük veya eksik olarak görmeye alışmış birisi olarak, buradaki

eserlerin genelinin bütünlüğünü korumuş olması da önemli bir kazançtı.

Suša'da bulunan Part dönemi eserler

Burada altına gızıl deniliyor. Ve bu müzede takı ve süs eşyası olarak çok miktarda gızıl örneği var. Bu da İran'da gızıl (altın) işçiliğinin çok eskilere dayandığını ve çok ileri olduğunu gösteriyor. Nitekim bugün de kuyumculuk İran'da en önemli mesleklerden biri.

Bizde olduğu gibi burada da altın, süs ve takı amaçlı olduğu kadar tasarruf amaçlı biriktirme aracı olarak da kullanılıyor. Bu yüzden kuyumcu dükkanları, kadınlarla dolup dolup boşalıyor. Kimi alıyor, kimi satıyor kimi de bakıyor.

Örneğin aşağıdaki resimdeki takılar, hiç de MÖ birinci

binyıldan kalma gibi değil. Düzgünlüğü, rengi ve parlaklığıyla çok daha yakın zamanlara aitmiş gibi görünüyor. Yani eserler, kırılıp bozulmadan çıkarılmış ve çok iyi korunmuş diye düşünüyorum.

MÖ. 1. Bin yıla ait takılar

Müzedede, Arkeolojik eserler büyük ekseriyette olsa da, etnoğrafik eserlerin bulunduğu bölümler de var. Buralarda göçebe İran yaşamına ait giysi ve araçlar sergileniyor. Ve genelde daha yakın dönemlerin eserleri bunlar.

Eser çeşit ve bolluğu, İran Coğrafyasının, tarihin en eski dönemlerinden itibaren yaşama ve yarleşmeye elverişli olması kadar, İran'dan gelip geçen kavimlerin bolluğu ve burada kurulan devletlerin çokluğuyla da ilgili olduğunu düşünüyorum.

Yine aşağıdaki fotoğrafta görülen Akameniş (Pers)

dönemine ait (MÖ 650-330) değerli taşlardan yapılmış çok sayıda süs eşyası ve takılar var. Seramik, metal ve kemikten yapılmış takı örnekleri de var.

Sasaniler (226- 650) dönemine ait, av ve savaş sahneleri

Bu arada oyma, kabartma ve yontma sanatıyla ilgili örnekler de var. Fakat nedense heykel çok az. Yukardaki Sasaniler Döneminden kalma metal üzerine kabartma eserler gibi taş ve seramik üzerine oyma ve kabartmalar da var.

Müze üç katlı olup giriş katında en önemli arkeolojik eserler toplanmıştı. Çeşit ve miktar olarak da en zengin bölüm burasıydı.

Üst katta ise Tarih boyunca İran'da kurulan devletlerin

hakimiyet alanlarını gösteren haritalarla porselen ve seramik eserler çoğunlukta idi. Hepsini de ayrı ayrı ve dikkatle incelemek, fotoğraflarını çekmek çok yoruyordu. Yorulunca gidip Müze Müdürüyle sohbet ederek 5-10 dakika dinleniyordum.

Bu sohbetlerde bazen de eserlerle ilgili kafama takılan soruları yöneltiyordum. Çünkü eserleri tanıtan etiketlerde genellikle 3000 yıl gabak (eski, önce), 5000 yıl gabak gibi ifadeleri gördükçe, ben de kendi kendime “Bu dönemde bunlar olabilir mi” diye soruyordum. Aklıma yatmayanı gidip müdüre soruyordum.

Akameniş Dönemi renkli boncuklarla yapılmış bir süs eşyası

Örneğin demir bir balta, bir çekiç ve bir çapanın bulunduğu bir vitrinde bu araçlara ait etikette günümüzden 5000 yıl gabak (önce) yazıyordu. Bu bana olanaksız geldiği için müdüre sordum. Çünkü benim bilgilerime göre, demirden araç yapımı MÖ

2000'lerde başlamıştı. Oysa bu etikete göre bu araçlar MÖ 3000 yılına aitti. Bu yüzden kafama takılmıştı. Meğer bunlar, demir değil tunçmuş. Aynı biçimde kafama takılan başka bir araç grubu ise meğer taştan yapılmış. Ama sanki demir gibi görünüyordu.

İkinci katta, haritalarla seramik eşyadan başka değişik dönemlerde İran'da kurulan devletlere ait para koleksiyonları da önemli bir yer tutmaktaydı. Burada da tereddüde düştüğüm hükümdarlarla ilgili sorularımı müze müdürü açıklıyordu.

Kaçarlar Dönemine ait seramik eşya örnekleri.

Aslında müze müdürüyle tam olarak anlaşıyorlardık. Fakat büyük bir şans eseri müzede görevli bir bayan, daha önce Antalya'daki otellerde çalışmış bir dönem. Bu yüzden onun Türkçesi çok iyiydi ve anlaşmamızı kolaylaştırıyordu.

MÜZEDE CANAVARLAR

Müzenin alt katında ise çağdaş bir heykeltıraşın heykelleri var. Bunlar arkeolojik bir eser değil ve tarihi bir değer de taşıymıyordu. Fakat buna rağmen bu müzede beni en çok düşündüren, gördüğüm için sevindiren eser bu heykeller oldu.

Sanki bu heykeller, insanlık tarihinin kısa bir özetiydi. Tüm salona yayılan eserlerin bana göre anlamı “İnsan veya Yaşam” olabiliyordu.

Canavar ve ondan kaçmaya çalışan insanlar.

Heykellerde bir canavar var. Yukarıdaki fotoğrafta da görüldüğü gibi, yedi başlı, kuyruklu ve önüne gelen tüm insanları yutan bir canavar. Bedeni de şeffaf olup yuttuğu insanların kafatasları görünüyor.

İnsanlar ise bütün güçleriyle canavarın önünden kaçıp kurtulmaya çalışıyorlar. Fakat tabii ki kurtuluş olanaksız. Bir an için kaçıp kurtulduğunu zanneden bir süre sonra canavarın önüne gelecekti.

Heykeltıraş bunu yaparken ne düşünmüştür, neyi anlatmak istemiştir bilemiyorum, ama önce zaman, sonra da yaşam geldi benim aklıma. Yani diyorum ki buradaki canavar, ya zaman ya yaşam ya da savaş olabilirdi.

Çünkü zaman her şeyi yutar ve yok eder, hiçbir güç onun karşısında duramaz. İnsanlar, zamanın içinde kaçmaya çalışsa da kurtuluşu yoktur. Çünkü insanın zamanı sınırsız değildir. Zamanı dolan gider.

Burada da anlamlı bir savaş tablosu var

Diyorum ki, belki de canavar, yaşamdır. Çünkü yaşam da insanı her yönden kuşatan bir canavar değil mi? İnsanlar yaşamın içinde koşuyor mu, kaçıyor mu? Yaşam bir savaş mı, yoksa savaşa savaşa kaçmak ve sonunda yakalanmak mı?

Yine yukarıdaki heykeli dikkatle incelerseniz, heykelin kaidesini oluşturan insan tabakasının üstünde başka bir tabakaya ait insanlar var. Bunların da biri patron diğerleri hizmetkar.

Yani burada canavar insanların kendi yarattığı, tanrılaştırıp tapındığı insanlar. Kimi yöneten, kimi sermayedar. İnsanlar ise çoğunlukla onların üstünde yürüdüğü zemin, fon veya hizmetkar.

Bu heykel için de “İnsanın sefaleti” demek geldi içimden. Yine insanlığın üstünde taht kurmuş asiller ve onların hizmetçileri.

Fakat diyorum ki, belki de canavar, savaştır. İnsanların

yarattığı canavarlar, insanlığa hükmetmek için, onların arasından canavarlar yaratırlar. Bunlar vahşetten gözleri dönmüş, dünyaya dehşet saçan, silah ve savaştan başka bir şey düşüneyemeyen insanlar. Ve daha başka başka heykellerde, insanlık tarihi, yaşam fotoğrafları sergileniyor adeta.

Canavarların güdümündeki bu dünyada, gerçek canavarlar canavar, ama sanalı da var. İnsanların kendi yarattığı insan canavarlar var, savaş, silah canavar, yaşam canavar, zaman ise canavarlara bile canavar.

Yukarıdaki heykelle bu düşünceyle bakarsak, sanki savaşla beslenip büyüyen kahramanlar, liderler var. Ölen askerlerin üstünde yükselen, onların kanıyla beslenen insanlar.

Bu heykele vahşetin resmi diyorum, dehşete düşüyorum

Hani Nazım Hikmet, Abidin Dino'ya "Mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin" demiş ya; sanki burada da heykeltıraşa "İnsanlığın veya vahşetin heykelini yapabilir misin" denilmiş ve o da bu heykelleri yapmış olmalı diye düşünüyorum.

Aşağıdaki heykeldeki insanlar da, sanki önlerindeki sarıklı ve sakallı otoritenin önünde dizilmiş eğiliyorlar. Saygılarını sunuyorlar belki, ama bence bu saygıdan çok kaygı ve korku olmalı. Tüm insanlık için ortak bir kader sanki, korku ve kaygı içinde, birilerinin kölesi olarak yaşamak.

Efendilerin önünde her zaman insanın başı eğik

Ve yine insanların devlete tapması, kahramanlar yaratması, kahramanların dünyasında yaşamayı kurması, kendini başka insanlardan farklı kabul etmesi ve hamasete açık olması savaşların

devamını sağlayacaktır. Bu arada savaşlarda da, bir kahraman yaratmak için en az iki taraftan yüz binlerce insan ölmeye devam edecektir.

KARAKOYUNLULAR VE GÖKMEDRESE

Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf, Tebriz'i Ahmet Celayir'den aldıysa da, kısa bir süre sonra Timur bölgeye gelince, ikisinin de Kaçarak Osmanlı Devletine sığındığını belirtmişim

Fakat Ankara Savaşını Timur kazanınca, bunlar Mısır'a kaçtılar ve Timur Türkistan'a çekilince de, yine devletlerinin başına geçtiler. Ve Tebriz yine Karakoyunluların başkenti oldu (1406).

Karakoyunlular Tebriz'de pek çok tarihi eser bıraktıysa da bunların içinde en önemlisi (Gök Mescit) Gök Medreseydi.

Gökmedrese'nin girişinde Nizami parkı ve heykeli

Bu yüzden Gökmedrese, (diğer adı Mescid-i Kabut)

Tebriz’de en çok merak ettiğim yapılardan biriydi. Mezarlık müzesinden çıktıktan sonra Gök Medreseyi ararken tesadüfen Oldpazar’a gelmişim. Ve oradan ayrılırken, onlara “Gök Medreseye nasıl gidebilirim” diye sorduğumda, biri: “Gel göstereyim” dedi. Pazarın arkasından dışarı çıkınca da “Aha Gök Medrese” dedi.

Fakat burası caminin arkasıydı. İnşaat çukurları bulunan mezbelelik gibi bir yerdi. “Önden ana caddeye çık; sola dönüp yüz metre gittin mi, solda caminin kapısına gelirsin” dedi. Zaten söylemesine bile gerek yok her şey ortadaydı. Hatta ben biraz önce o caddeden buraya geldiğimi de fark ettim.

Gökmedrese’nin bahçesi

Gök Mescit, Karakoyunlu İmparatoru Cihan Şah ve eşi Can Begüm Hatun tarafından, 1465’de yaptırılan muhteşem bir cami

olup depremlerle yıkılarak harabe haline gelmişse de, güzel bir restorasyonla orijinalini aratmayacak ve İslam'ın Türkuazı unvanını hak edecek bir görkeme kavuşturulmuş.

Bu arada Karakoyunlu Türk İmparatorluğu hakkında da kısaca bilgi vermek gerekirse, Karakoyunlular (1365-1469) Baranlı Türkmen Oymağından, Bayram Hoca tarafından, Doğu Anadolu'da merkezi Erciş olarak kurulmuş bir beylik iken, Kara Yusuf zamanında Başkent Erciş'ten Tebriz'e (1387) taşınarak, Önemli bir devlet haline gelmiştir. Fakat bu dönemde tüm Ortadoğu ülkeleri Timurluların tehdidi altındaydı.

Nitekim Timur, 1393'te Bağdat'ı alarak kuzeye yönelince, Kara Yusuf bir süre kendisine bağlı Göçebe Türkmenlerle birlikte sürekli yer değiştirerek Timur'dan saklanmış ve Timur Türkistan'a dönünce de topraklarını geri almıştı.

Gökmedrese çevresindeki revaklar

Fakat 1399'da Timur yeniden Azerbaycan'a gelince, Kara Yusuf Bağdat'a çekildiyse de, Timur'un Güneye yönelmesi üzerine Memluklulara sığınmak istedi. Memluklular kabul etmeyince de Osmanlıya sığındı. Fakat Osmanlı yenilince, Suriye'ye kaçtıysa da Memluklular Timur'la ilişkilerini bozmamak için Kara Yusuf'u hapsetti.

Şam'da iki yıl hapiste kaldıktan sonra, Timur'un geri çekilmesi üzerine 1405 yılında serbest kalınca Bağdat'ı geri aldı. Sonra da Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarıyla Tebriz'i tekrar geri alarak, yine Tebriz'i başkent yaptı.

Kafkas ülkeleriyle orta ve Güney İran'ı da topraklarına kattıktan sonra Doğu Anadolu'da önemli bir güç haline gelmeye başlayan Akkoyunlularla da mücadele etti.

Gök Medrese

Kara Yusuf XV. Yüzyıl Türk Tarihine yön vermiş önemli bir tarihi şahsiyet olup 31 yılı aşan Hükümdarlığı hemen hemen tümüyle mücadeleler içinde geçmiştir.

Türkistan Timurluları ve Hindistan Timurluları (Babür İmparatorluğu) ile girdiği mücadelelerde, Osmanlılarla, Mısır Memlukluları Kara Yusuf'u desteklemiştir. Görüldüğü gibi bunların hepsi de Türk devletleri olup 15. Yüzyılda da dünyada Türk devletlerinden başka dişe dokunur bir devlet yoktur.

Kara Yusuf, 1420'de ölünce yerine oğlu İskender geçti. İskender on yıl kadar kardeşleri, Akkoyunlular ve Timurlularla mücadele ettiyse de, 1435'te Timurlu Hükümdarı Şahruha yenilerek Osmanlılara sığındı.

Gökmedrese'nin devasa ayakları ve mavi çiniler

Şahruh'un geri çekilmesinden sonra Cihan Şah, Osmanlıya sığınan kardeşi İskender'i de ortadan kaldırdıktan sonra, Karakoyunlular, büyük bir imparatorluk haline geldi. Fakat bu sırada Doğu Anadolu'da kurulan Akkoyunlular hızla büyüyerek, büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştı.

Ayrıca Sünnilik iddiasıyla Karakoyunlularla mücadele etmelerine rağmen, Akkoyunlular, Erdebil Şeyhliğinin desteğini almak amacıyla akrabalık kurdular. Uzun Hasan kızını Şeyh Cüneyt'e (Şah İsmail'in Dedesine) verdi.

Akkoyunluların büyük bir tehlike haline gelmesi üzerine bir sefer düzenleyen Cihan Şah 1468'de Uzun Hasan'a yenilerek öldürüldü. Uzun Hasan Tebriz'i alıp başkentini buraya taşıdı ve Karakoyunlu Hanedanına son verdi.

Karakoyunlular, göçebe Türkmen boylarının bir araya gelerek kurduğu en güçlü Türk devletlerinden birisi olmasına rağmen, aynı özelliklere sahip başka Türkmen boylarının bir araya gelmesiyle oluşturulan ve Erdebil Şeyhliğinin desteğini de alan Akkoyunlular karşısında tutunamadılar.

Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah (1437-1467) döneminde, Tebriz ve Karakoyunlu ülkesinde pek çok sanat eserleri yapılmış, Hurufiler ortadan kaldırılarak, şair, sanatkar ve bilim adamları korunmuştur.

Cihan Şah, Hakiki mahlasıyla kendisi de Türkçe ve Farsça şiirler yazmış olup dönemin meşhur alimlerinden Celaleddin Devani ve Şüceaddin Bin Kemaleddin Kirmani, Cihan Şah adına kitaplar yazdılar.

Cihan Şah'ın tamamen mermerden yaptırıp mavi tonlu çinilerle süslediği Gök Mescit (Muzafferiyeye Medresesi) Tebriz'in

en önemli tarihi eserlerinden biri olup Mescid-i Kabut olarak da bilinmektedir.

Gökmedrese'nin ta kapısı

Çinileriyle ünlü Gök Mescit, Tebriz'in Hıyaban denilen doğu kapısında bulunmaktadır. Avlusu ve bahçesi harika. Müze ile arasındaki parka, Nizami Gencevi'nin adı verilmiş olup burada Nizami'nin devasa bir heykeli de var.

Mescide, muhteşem bir ta kapıdan giriliyor. Çok büyük bir merkezi kubbenin, mihrap tarafında daha alçak bir kubbe daha var. Çok büyük taşıyıcı ayakları ve oldukça geniş bir iç mekanı ve büyüleyici bir etkisi var.

Çapı 17 metreye yaklaşan büyük kubbeyi sekiz büyük ayaktan gelen eşit aralıklı sekiz büyük kemer taşımaktadır. Çini

sanatının inceliklerini, çeşit ve renk zenginliğini barındıran mavinin tonları ve Türkuazın tadını ortaya koyan çinileriyle cami tam bir sanat harikası. Gökmedrese ziyarete açık olmakla beraber mescit olarak kullanılmıyor. Restorasyon çalışmaları devam ediyor.

Büyük kubbe ve tonozlar

Muzafferiye İmareti adıyla da anılan külliyyede cami, medrese, kütüphane var. Camiye bitişik kümbet de bir mimari harikası. Cihan Şah ve Begüm Hatunun mezarları da burada bulunuyor. Ama avlu ve onu çevreleyen revaklar da camiye yakışır ve hatta onunla yarışır güzellikte yapılar.

Alevi Türkmen boylarından oluşan Karakoyunlu devletine, Sünni Akkoyunlu, Memlük ve diğer Sünni devletler karşıydı. Fakat bu dönemde Orta Asya'dan Şamanizm ve Budizm

etkileriyle gelen Türk boyları, İran'da İslam olurken, aslında yarı Şaman yarı İslam bir inanca sahiptir. Hatta benim düşünceme göre Sünni'nin Sünniliği ile Alevinin Aleviliği arasında çok büyük farklar yoktu sanırım.

Gökmedrese'de avluyu çevreleyen revaklar.

Örneğin Alevi-Şii inancın savunucusu gösterilen Karakoyunluların Paralarında, Kelime-i Şahadet ve ilk dört halifenin adları bulunurken, Sünniliği savunan Akkoyunlular, Kızılbaş Türkmenlerin bağlı bulunduğu Erdebil Şeyhliği ile ittifak yapabilmektedir.

Gökmedrese'yi gezip resimlerini çekip çıkarken, gözlerim çok güzel bir parkı andıran bahçesi ile estetik harikası revaklarının serin koyu gölgesinde kaldı diyebilirim.

Mescid-i Şahidi ibadete açık bir cami

Buradan çıkınca hemen yakınında, ibadete açık başka bir cami dikkatimi çekti. Hemen onunla ilgili de görüntü almak istedim. Fakat insanlar, tam da namazdan çıkıyordu. Yukarıdaki fotoğrafı bu caminin (Mescid-i Şahidi'nin) kapısında çektim.

MEZARLIK MÜZESİ

Gökmescit'in portelinin önünden geçerek doğruca ileriye devam edince, yol büyük ve modern bir çarşının içine giriyor. Çarşının girişinde birisine, "Mezarlık müzesi nerede" diye sordum; "Çarşıdan çıkınca sol eline gelir " dedi.

Çarşıdan çıkıp sola dönünce, merdivenlerle inilen çukur bir alan vardı. İlk anda bir imalathane, fabrika gibi bir yer olasılığı geldi aklıma. Çünkü aşağıda bahçede, tam karşıda fabrika gibi bacası olan bir bina vardı.

Mezarlık Müzesinin girişi

Zaten görünürlerde hiç kimseler de yoktu. Duvarda bir

yazı vardı; fakat Farsça olduğundan bir şey anlaşılmıyordu. İnip bakmaya karar verdim.

İnince de solda açık bir kapı gördüm. Önünde levhayı da görünce burası olabilir diye düşündüm. Çamur sıvalı yapının basit fakat gizemli bir görünümü vardı.

Merdivenleri çıkıp da içerisinin çok sayıda lamba ile aydınlatılmış geniş bir mezarlık olduğunu görünce, doğru yere geldiğimi anladım. Çünkü her yerde kazılmış mezarlarında yatan ölümler vardı ve ben onların bir metre kadar üstünden yürüyordum.

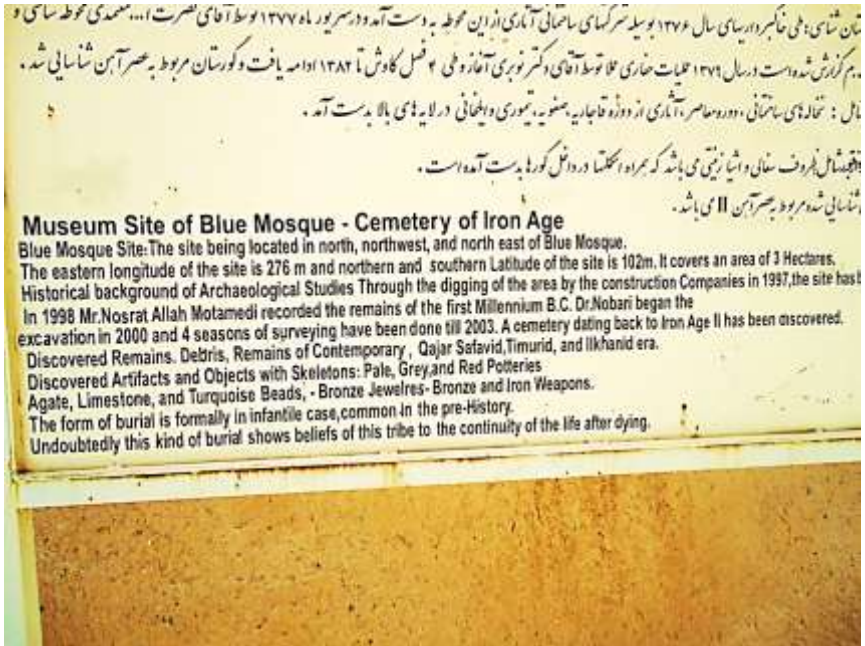

Mezarlar

Fakat tabeladan müzenin adının, Mezarlık Müzesi olmadığı anlaşıyordu. Halk Mezarlık Müzesi diyordu, ama yarım yamalak İngilizcemle Gök Medreseyle ilgili bir müze olduğunu

anladım. Nitekim aşağıdaki fotoğrafın(tabelanın) tercümesinden de buranın adının Gök Medrese Müzesi olduğu ortaya çıkıyor.

Fakat daha sonra yaptığım araştırmalarda buranın, demir çağı başlarından kalma, yani 4000 yıl önceye ait bir mezarlık olduğunu ve adının da, Gök Medrese Demir Çağı Müzesi olduğuna dair bilgiler buldum. Aşağıdaki tabeladaki açıklamalar da bu bilgileri doğrular nitelikte.

Müzenin girişindeki tabela

Tabeladaki bilgiler:

“Yeri – Yer Mavi (Gök) Medrese’nin Müze yeri (Demir Çağı mezarlığı) Caminin kuzey, kuzey batı ve kuzey doğusundadır. Bu yerin Doğu cephesi (boyu) 276 m ve güney cephesi (eni) 102 m’dir. Yaklaşık 3 hektar bir alanı kaplar.

1998 de Nosrat Allah Motamedi, İsa'dan Önce ilk milenyumun kalıntılarını kaydetti. Doctor Nobari kazılara 2000 yılında başladı ve araştırmaları 2003'e kadar devam etti. 2.ci Demir Çağına uzanan bir mezarlık keşfedildi.

Keşfedilen eliş eşıya ve iskeletlerdeki nesneler: soluk, gri ve kırmızı çanak, çömlek, agate (akik taşı veya bilye), kireçtaşı, turkuaz boncuklar, bronz mücevherat, bronz ve demir silahlar.

Gömme şekli fetal (foetalposition) yani ceninin ana karnında duruş biçimindedir. Tarih öncesinde bu gömüş biçiminin, ölümden sonra hayatın devam edeceği inancıyla ilgili olduğu düşünülmektedir."

Mezara konulan kaplar

Doğrusu bu şekilde bir ölü gömme biçimini bilmiyordum.

Benim bildiğim Hoker vaziyette defindi. Yani çömelmiş vaziyette küplerin içine gömüldüğünü biliyordum ve hatta bir defasında kazıda küp içinde ölüyü de görmüştüm. Fakat yukarıda görülen mezardaki pozisyon ne hoker, ne de fetüs şekline benziyor.

Aşağıdaki fotoğrafta ise, yan yana iki mezarda yatan iki ölünün, yatış pozisyonları da yatış yönleri de tamamen birbirinden farklı. Yani benim anladığım kadarıyla belli bir kural yokmuş gibi sanki.

Yan yana iki mezarda iki farklı defin şekli.

Yarım saattir bu mekanda mezarları inceliyorum, ne görevli ne ziyaretçi hiç kimseyi görmedim. Burası gerçek bir mezar gibi, şehrin gürültüsü de hiç duyulmuyor. Yani anlayacağınız ölüler dünyasında, Demir Çağı insanlarıyla başbaşayım.

Merdivenlerden çıkıp kapıdan içeri girince, ilk anda gördüğüm manzara ve burnuma gelen değişik bir kokuyla ürpermişim. Fakat bir süre sonra gördüğüm manzaranın merak ve heyecanıyla her şeyi unuttum. Tüm dikkatimle gördüklerimi anlamaya çalışıyordum.

Aynı yoldan birkaç kez gidip geldiğimi fark ettim. Yol dediğim de aşağıdan bir metre yükseklikte ağaçlarla desteklenen, 80-100 Cm. genişliğinde, yanları korkuluklu ahşap bir geçiş sistemi idi.

Mezarların bazılarında ölü ve mezarla ilgili bilgi levhaları vardı. Yukarıdaki levhanın tercümesinden şunları anladım.

Mezarla ilgili bilgi levhası

“İskelet bir dişi'ye (kadına) aittir ve feotal gömülmüştür.

İstikameti, doğudan batıyadır ve yüzü batıya dönüktür. Mezarda bulunan materyaller: Toprak kap-kacak, künye veya halhal, iğne, bronz yüzük, cam kilinden barbel (uzun köpek dişi), akik taşı ve nerdeyse 900 başka barblelar.”

“İskelet bir erkeğe aittir ve foetal gömülmüştür. İstikameti doğudan batıya ve yüzü kuzeye dönüktür. Keşfedilen materyaller: 5 gri toprak kap-kacak ve 2 hayvan kemiği.”

Başka bir bilgi levhasında da şunlar yazılmış. “İskeletin istikameti doğudan batıya ve yüzü güneydir. Gömülme şekli foetaldır ve iskelet bir erkeğe (14 yaşında bir delikanlıya) aittir. Mezarda bulunan materyaller: Toprak kap-kacak, süs eşyası olarak 9 takı, (koyun kafes kemiği ki) bunlar iskeletin ayak kemiğinin altında bulunmuştur.”

Bilgi Levhası

“İkinci iskeletin istikameti doğudan batıya ve yüzü güneye dönüktür. Bulunan materyaller: 11 toprak kap-kacak.”

Bu şekilde birçok bilgi levhası var. Fakat benim bunları çözecek kadar İngilizcem olmadığından, olayı mevcut bilgilerimle kafamda çözmeye çalışıyordum.

Aslında Mısır’da Piramitleri gezerken başlamıştı bende ölü gömme kültürüne dair merak. Sonra Sart’ta Bin Tepeler ve Sagalassos üzerine çalışmalarım sırasında bu konuyu epeyce incelemiştim.

Mezara konulan kap-kacak örnekleri

Fakat şimdi bu durum bambaşka bir şeydi. Ne İngilizce bilmek, ne araştırıp incelemek, burada ölüyle mezarında yüz yüze gelmekle kıyaslanabilecek bir şey değildi. Yani bunlarla ilgili çok

daha ayrıntılı bilgiyi Türkçe olarak bulsam ve okusam da, şu andaki duyguları yaşayamazdım diye düşünüyorum.

Çünkü burada ölüyle bire bir karşı karşıyayım. Çünkü bu okuyarak öğrenilecek bir durum değildi. Eğer öyle olsaydı, bunca okuyup araştırdığım için, buraya girince böyle hayret ve şaşkınlık içinde kalmamam gerekirdi.

Bu yüzden burayı gördüğüme çok sevindim. Ölü gömmek ile ilgili kafamdaki pek çok soru çözülmüş oldu. Mezarın içine konulan eşya da orijinal vaziyette görülüyordu.

Gerçi normal zeminden 8-10 metre kadar derinde bulunan bu meza larda ölülerin korunması için mezarlar camekan içine alınmıştı; fakat fotoğraflarda da gördüğünüz gibi bu durum görüntüyü hiç etkilemiyordu.

AKKOYUNLULAR VE TEBRİZ

Tebriz Akkoyunluların da başkenti olduğundan, elbette ki burada onlardan kalan birçok eser de vardı. Özellikle 7 Ocak 1478’de burada ölen Uzun Hasan’ın Tebriz’de kendi yaptırmış olduğu Nasriyye Medresesinin avlusuna gömüldüğünü biliyordum.

Tebriz’de İl Goli mesiresinden bir görünüş

Fakat zamanımın çok kısıtlı olması nedeniyle, her yeri ve her şeyi görmem olanaksızdı. Aslında Türkiye’de yaptığım planın daha şimdiden üç gün gerisine düşmüştüm. Çünkü bu planda Tebriz’e üç gün ayırmıştım, dört güne çıkardım. Tiflis’e iki gün ayırmış ve Gence’yi planıma almamıştım. İki gün de oradan uzadı. Onun için dört günde görebileceğim en fazlasını görmeye çalışarak geziyi en geç kırk gün içinde bitirmeyi düşünüyordum.

Ama benim zamanımın darlığı, Tebriz'deki Akkoyunlu varlığını yok edemeyeceğine göre, burada Akkoyunlulardan da kısaca bahsetmek istiyorum.

Akkoyunlular 1467 yılında Karakoyunlulara son verdikten sonra başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıyınca, Tebriz'in başkentlik vasfı değişmemişti ama bu kez Karakoyunlular yerine Akkoyunluların başkentiydi artık.

Akkoyunlular (1398-1500)

Oğuz boylarından Akkoyunlular 14. Yüzyılda Diyarbakır çevresinde yerleşerek, bölgeyi yurt edindiler. Buradan Anadolu, Irak, Suriye içlerine ve Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarına, akınlar düzenleyip yağmalıyorlardı. Bu dönemde Akkoyunluların boy beyi Tur Ali Bey ve Kutlu Beydi.

Kutlu Beyin Oğlu Kara Yülük Osman Bey Celayiroğullarının Diyarbakır valisi iken, Karakoyunlular tarafından Celayirliilerin ortadan kaldırılması üzerine bu kez de bölgeyi Mısır Memlukluları adına yönetmeye başladı.

Osman Beyin Diyarbakır Merkezli olarak, Doğu Anadolu'da kurduğu Akkoyunlu Beyliği, Kadı Burhanettin'i 1398 yılında yenip öldürttükten sonra önemli bir devlet haline geldi. Nihayet 1403 yılında adına para bastırıp hutbe okutarak bağımsızlığını ilan etti.

Akkoyunluların bir anda güçlü bir Türkmen devleti haline gelmesinde Timur'un da payı vardı. Çünkü bu dönemde, bölgenin ve hatta tüm dünyanın en büyük gücü Timur'du. Dünyada bu güne dek kurulan en büyük imparatorluklardan birisi olan Timur İmparatorluğu, sanıyorum aynı zamanda Türklerin kurduğu en büyük Türk imparatorluğuydu.

Mescid-i Kabut

İşte bu yüzden ya da çevresindeki güçlü Türk devletlerinin baskısı nedeniyle Akkoyunlular zorunlu olarak Timur'u destekledi ve 1402 Ankara savaşına da Timur'un yanında savaşa katıldı. Timur Türkistan'a çekildikten sonra 1403'te de bağımsızlığını ilan etti. Osman Bey bundan sonra da topraklarını Irak ve İran yönünde genişletmek için Karakoyunlularla bir mücadele içine girdi. 1435'te Karakoyunlularla yaptığı savaşta öldü.

Osman Beyin ölümünden sonra uzun süren taht mücadelelerini 1453 yılında torunu Uzun Hasan kazandı. Uzun Hasan 1467'de Karakoyunluları ortadan kaldırarak başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıyarak, Akkoyunlu devletini, Horasan'dan Fırat'a, Kafkas Dağlarından, Hint Okyanusuna

uzanan büyük bir imparatorluk haline getirdi.

Fakat bu sırada İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılar çok güçlenmişti. Uzun Hasan, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Venediklilerle Osmanlı aleyhine bir ittifak oluşturduysa da 1473 Otlukbeli Savaşında Fatih Sultan Mehmet karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. (Türkün Türk'ten başka düşmanı yoktu)

Uzun Hasan, bundan sonra yönünü İran ve Kafkaslara çevirerek buraların fetihlerini tamamladı. Akkoyunlu devletini güçlü bir imparatorluk haline getirdi. Fakat Uzun Hasan'ın 1478'de ölümünden sonra taht kavgalarıyla zayıflayan Akkoyunlu Türkmen Devletine, Şah İsmail'in Safavi Türkmen devleti son verdi.

Akkoyunlular Hasan Padişah kanunları adıyla anılan köklü düzenlemeler yapmış, İran ve Tebriz ile Doğu Anadolu ve Mardin'de çok büyük imar ve ıslahat çalışmaları yapmış ve çok sayıda eser bırakmıştır. Özellikle Ahlat'da cami, medrese, hamam, imaret gibi eserleri vardır.

Tebriz'in, Sahip Abad Mahallesinde büyük bir saray, Uzun Hasan Camii, büyük bir hastane, Nasırıye Medresesi ve Kayseriye çarşısı gibi eserlerle donatmışlardır. Fakat bu eserlerin bir bölümü Safavilerin Akkoyunlu düşmanlığına kurban gitmiştir.

Tebriz’de Azerbaycan Müzesinin Bahçesinde bir köşe

Akkoyunlu Hükümdarları:

Kara Yülük Osman (1378 - 1435) /2. Ali (1435-1438)

3. Hamza Bey (1435 - 1444)

4. Cihangir (1444 - 1469) Batı kesmine hükümetmişti.

5. Uzun Hasan (1452 - 1478) 1467’de birleştirmişti. 6. Halil (1478)

7. Yakup (1478 - 1490)

8. Baysungur (1490 - 1493)

9. Rüstem (1493 - 1497) /Ahmet Gövde (1497)

Murat (1497) Kum civarı

Elvend (1498 - 1502) Azerbaycan ve Diyarbakır civarı

Muhammed Mirza (1498 - 1500) Fars bölgesi

Murat (1502 - 1508) Tekrar birleştirmişti, Fakat Şah İsmail öldürttü.

SAFAVİLER VE ŞAH İSMAİL HATAYİ (1487-1524)

Şah İsmail 37 yıllık hayatına, yüzlerce sıradan insanın yüzlerce senede sığdıramayacağı kadar olayı sığdırmış... Yaşadığı her anı dolu dolu yaşamış... Acıyı ve sevinci daha doğrusu her şeyi ölümüne tatmış... Duruşuna, düşüncesine ve dostluğuna canlar adanmış, ulu bir din önderi, halkın dostu, halk ozanı ve hak aşığı... Daha 13 yaşındayken başına geçtiği ordularıyla o günlerin en büyük dünya imparatorluklarından birini kurmuş büyük bir lider.

Aslında Sünni inanca sahip bir tarih öğretmeni olarak, onu hep müfredata uygun olarak işlesem de derslerimde, olayın aslında bir kardeş kavgası olduğunu belirtmeden de geçemezdim. Şah İsmail'in Türkçe divanı ve Türk diline hizmetlerinden de bahsedirdim.

Fakat bu yazıyı kaleme alınca, onun olağanüstü trajik ve mücadeleler içinde; korkular, kaygılar, zaferler, yenilgiler, şiire dökülmüş Ehlibeyt aşkı ve sevgilerle geçen yaşamını biraz derinliğine araştırınca, doğrusu çok duygulandım ve aşağıdaki dizeler döküldü kalemimden.

ŞAH İSMAİL HATAYİ

Şah arkasından milyonların
Akıp gittiği bir ı ışık
Yürekleri yakan bir har...
Önüne katmış her şeyi
Sürükleyip giden bir rüzgâr...

İsmail, getirilip Erdebil'den
Tebriz'e dikilmiş bir fidan
Ki:Tebriz onunla yaşar.
Çünkü o, tüm İran'ı kaplayan
Ulu bir çınar.

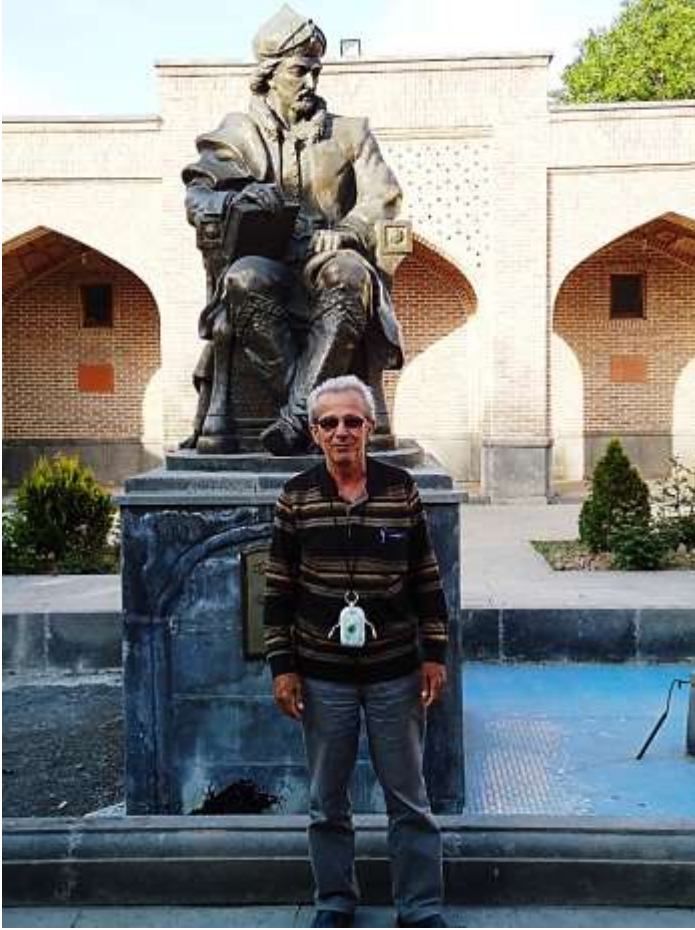
Hatayi duygularının yoğunluğunda yorgun
Sanki bin yıl yaşamış bir ozan.
Ve binlerce yıl daha
Yaşayacak olan bir yazar
Yüce bir hükümdar.

Nasıl olur, milyonlarca müridi olan Erdebil Şeyhinin oğlu,
döneminin en büyük hükümdarlarından Uzun Hasanın torunu...
Bir eli yağda bir eli balda olması gerekmez mi?

Fakat ne var ki, bu üstün özellikler ona fayda yerine zarar
getirdi hep. Uzun Hasan sonrası taht kavgaları, onun torunu
olduğu ve arkasında çok büyük bir Türkmen gücü bulunduğu
için, Akkoyunlu tahtına geçenleri korkutuyordu.

Şah İsmail, daha bir yaşındayken, babası Şeyh Haydar,
Şirvan Şahı Ferruh Yesar ile yaptığı savaşta ölüyor. Akkoyunlu
Hükümdarı Yakup bunları kendisi için bir tehdit olarak
algıladığından üç kardeşi, anneleriyle birlikte Şiraz'a sürgüne
gönderiyor. Ve buradaki Istahar kalesinde beş yıla yakın bir süre
hapis hayatı yaşıyorlar.

Tebriz'de 1590 yılında ortaya çıkan veba salgını da
depremin başka bir çeşidi gibi halkı kırıp geçirdiği gibi Hükümdar
Yakup Han da ölenler arasındaydı. Yakup'tan sonra taht
kavgalarında Rüstem, Türkmenlerin gücünü arkasına alabilmek
için, Şah İsmail ve kardeşleriyle annesini serbest bıraktı.

Erdebil’de Şah İsmail’in Heykeli

Ağabeyi Şeyh Sultan Ali Akkoyunlularla savaşıarak ölürken Şeyhliği yedi yaşındaki kardeşi İsmail’e bırakıyor. İsmail ise sürekli öldürölme tehlikesi içindeydi. Bu yüzden Kızılbaş ileri gelenleri İsmail’i Erdebil’e götürüyor.

Fakat Akkoyunlular Kızılbaşları kendileri için büyük bir tehdit olarak gördüklerinden, İsmail’i öldürerek bunları başsız

bırakmak istiyorlardı.

Oysa Akkoyunlu Hükümdarlarının; bu sırada sınırları Horasan'dan Fırat'a; Kafkas dağlarından Hint okyanusuna uzanan kocaman bir imparatorluktur ve bu dünya imparatorluğunun en büyük korkusu da yedi yaşında bir çocuktur.

Şimdi dünya devi kocaman bir İmparatorluk, yedi yaşındaki bir çocuktan bu kadar korkuyorsa, o çocuğun bu devasa imparatorluktan korkusunu varın siz düşünün artık.

Çünkü Akkoyunlular, Tebriz'i Karakoyunlulardan almıştı. Yani Tebriz önce Karakoyunluların başkentiydi. Akkoyunlular onları yıkarak kendi başkentini Tebriz'e taşımıştı. Aslında ikisi de Türkmen devleti olsa da, Karakoyunluların temeli Kızılbaş Türkmenlerdi.

Bu yüzden Safaviler bunlarla birleşerek çok büyük bir güç haline gelebilirler veya Karakoyunlular Safavilere dayanarak yeniden büyük bir imparatorluk haline gelebilirlerdi.

Öte yanda Osmanlı Türk Devleti sürekli büyüyerek Fatih ile imparatorluk haline gelmişti. Mısırda Memluk Türk Devleti ise hala dünyanın en büyük gücüydü. Ve bunların hepsi de birbirleri için en büyük tehdit idi.

Tüm bunlar da göstermektedir ki, "Türk'e Türk'ten başka dost olmaz" deseler de, Türkün Türk'ten başka düşmanı yoktu.

Hele bir de Erdebil Şeyhliği unvanının yanında, Uzun Hasan'ın da torunuysan, kurtuluşun yoktu. İşte bu yüzden İsmail kaçırılıp altı yıl boyunca Gilan'da saklandı. Burada devrin sufi ve bilginlerinden sıkı bir eğitim aldı.

Arapçayı, Farsçayı ve devlet yönetimini öğrendi. Savaşmayı, kuşatmayı, kuşatmadan kurtulmayı, silah kullanmayı her türlü zorluk altında mücadele etmeyi vs öğrendi. Yeterli eğitimi aldığına kanaat getirildikten sonra 13 yaşında saklandığı yerden çıkarak, Türkmen'i örgütlemeye başladı.

Bunun için en uygun yer olarak Erzincan seçildi. Bu yüzden 1499'da Hazar'ın güney batısındaki Gilan'dan, Erdebil'e ve oradan da tüm Azerbaycan'ı aşarak Erzincan'a (1500) geldi. Gittiği her yerde bilmediği tanımadığı insanlarla konuşup onların gönüllerini fethetti.

Anadolu'daki Türkmenler akın akın Erzincan'a gelerek Şah İsmail'e katıldılar. Çünkü artık Osmanlı bir Türkmen devleti olmaktan çıkmış, yerleşik unsurlara ve kalıcı katı kurallara sahip, otoriter bir devlettir. Bu yüzden, sadece Erzincan ve Sivas değil, taa Karaman'dan, Elmalı'dan, Toroslardan, Maraş'tan Türkmenler 13 yaşında bir çocuk olan, Şah İsmail'in yönetiminde toplandılar. Karakoyunlu beylerinin kalıntıları da bu harekete katıldı.

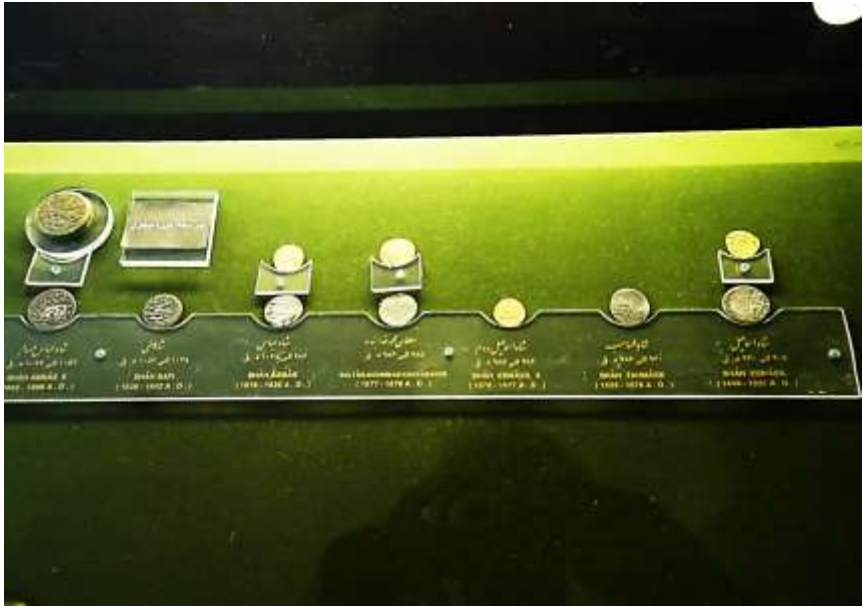
Pir Sultan Abdal, Anadolu Türkmen'inin bendini yıkmış bir akarsu gibi Şah İsmail'e koşmasını "Açılın Kapılar Şaha Gidelim" şiirinde dile getirmiştir.

Ilgıt ılgıt esen seher yelleri
Yare selam eylen urum erleri
Bize peyik geldi şah bülbülleri
Açılın kapılar şaha gidelim

PIR SULTAN'ım eydür mürvetli şah'ım
Yaram baş verdi sızlar ciğergahım
Arşa direk direk olmuştur ahım
Açılın kapılar şaha gidelim

Şah İsmail, topladığı kuvvetlerle ilkin Azerbaycan'daki Baku merkezli Şirvanşah devletine saldırdı. Babasını öldüren Ferruh Yesar'ı yenerek Azerbaycan'ı ele geçirdi.

1501 yılında da Tebriz'i alıp Şahlığını ilan ederek, burayı başkent yaptı. Adına hutbe okutup para bastırdı ve 12 imam dinini (Safavi Devletini) ilan etti.

Şah İsmail ve Safavi paraları

Bu din o güne dek süregelen Kızılbaşlıktan biraz daha farklı bir Kızılbaşlıktı. Fakat Şiilik de değildi. Zaten o zamanlar İran'da resmi mezhep Sünnilik olup Şiilik gizli idi. Örneğin o zaman 300.000 insanın yaşadığı Tebriz halkının 200.000'nin Sünni olduğu ileri sürülmektedir.

Şah İsmail bundan sonra yıkılmaya yüz tutmuş olan

Akkoyunluları da ortadan kaldırarak, daha önce Akkoyunluların ve Karakoyunluların sahip olduğu topraklarda büyük bir İmparatorluğun hükümdarı oldu. Sanki kaderi tersine dönmüş, her şey yoluna girmiş iken, 1514 Çaldıran Savaşı Şah İsmail için büyük ve güzel şeylerin bir anda tersine dönmesine neden oldu.

Gerçi Yavuz Tebriz'i yağmalatmadı. Dokuz gün kalıp bazı sanat eserleriyle sanatçıları toplayıp gitti. Ve en önemlisi böylesi büyük bir depremi fırsat bilerek, Şaha karşı ayaklanan veya ayrılan da olmadı. Fakat Şahın onuru ve kendine güveni yara almıştı.

Çünkü 13 yaşından 27 yaşına kadar dört büyük savaş yapmış ve dördünü de kazanmıştı. 27 yaşında, bir başka deyişle üstelik gücünün zirvesinde yaptığı bu beşinci savaş ise tam bir hezimetti. Tebriz'in sefasını süremedi. Onun aşağıdaki şiiri, bu ruh halini ortaya koyuyor sanırım.

Şu dünyanın ötesine
Vardım diyen yalan söyler
Baştan başa safasını
Sürdüm diyen yalan söyler

Ark kazarlar argın argın
Felek çevirmekte çarkın
Bu dünyada mal ve mülküm
Vardır diyen yalan söyler

Şah Hatayi'm der varılmaz
Varılırsa da gelinmez
Rehbersiz hiç bulunmaz
Buldum diyen yalan söyler

Safavi devletinin dağılmamasında elbette ki inançların büyük önemi vardı. İnsanlar, Şah İsmail'in arkasından gelirken, kendisini "Allah'ın tecellisi" ya da "Ali'nin tecellisi" olarak gördüklerinden onun yenilmezliğine inanıyorlardı. Şimdi bu inanç sarsılsa bile devlet dilleri, dinleri bir olan Azeri Türkmenlerin devletiydi. Bu yüzden bu büyük deprem kayıpsız atlatıldı denilebilir.

Fakat Şah İsmail çok büyük bir yara aldı ve başkent Osmanlı işgali altındaki Tebriz'den Kazvin'e taşındı.

YAVUZ SULTAN SELİM ve ŞAH İSMAİL

Nasıl ki Şah İsmail'e, Osmanlı Tarihi ve Osmanlı bakış açısından İstanbul'dan baktığınızda, ilkel ve batıl dini inanış ve tarikatların emrinde, oyunbozan bir çapulcu hareketi gibi görünüyor veya gösteriliyorsa, emin olun ki, Tebriz'den bakıldığında, Yavuz Sultan Selim de bundan daha iyi görünmüyor ve hatta daha kötü görünüyor bile diyebiliriz. Çünkü onun üzerinde on binlerin belki de yüzbinlerin katili damgası da var.

Yavuz Sultan Selim (Fotoğraf Wikipedia'dan alınmıştır.)

Onun için olaya devletlerin bakış açısından değil de Türk milleti açısından bakıldığı zaman, Şah İsmail daha duygusal, daha Türk, daha halk, daha hoşgörülü bir hak ve din anlayışının temsilcisi olarak görünüyor. Yavuz Sultan Selim ise daha devletçi, daha merkeziyetçi, daha akılcı ve daha çağdaş bir devlet adamı olarak görünüyor.

Şah neden daha Türk dersiniz, Fars ülkesinde devlet kurduğu halde dili Türkçe... Şiirleri, divanı Türkçe... Yavuz'un ise Anadolu'da atalarının kurduğu Türk Devletinde: içinde Türkçenin giderek kaybolduğu Osmanlıca konuşuluyor ve Yavuz'un divanı ise Farsça...

Yani Şah; diliyle Türk, devlet gelenekleriyle Türk, Türkmen'e sahip çıkmasıyla Türk, eski dinsel geleneği Şamanizm ile bütünleştirilmiş İslam anlayışıyla Türk... Ordusunda uyguladığı, bozkır savaş taktik ve teknikleriyle Türk...

Düşünün ki, Şah İsmail'in askerleri, Çaldıranda ateşli silah kullanmayı, Türkmen'in mertlik ve yiğitlik anlayışıyla bağdaştıramıyor. Tabii ki Köroğlu'nun dediği gibi delik demir (tüfek) icat olduktan sonra mertlik bozulmuştu. Ateşli silaha mertlik sökmüyordu. Gerçi sayıca da çok azdılar, ama savaşı kaybetmesinin en önemli nedeni de ateşli silah kullanmayı ret etmeleriydi.

Diliyle Türk diyoruz, çünkü o yedi ulu ozandan biridir. Alevilikte adı geçen yedi ulu ozan şunlar: Nesimi, Hatayi (Şah İsmail), Fuzuli, Yemini, Virani, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet. İşte Şah İsmail, bunlardan biri olarak daima Türkçeyi kullanıp yaşatarak, Türkçe'nin ve Türk Kültürünün, İran ve Azerbaycan'da bu günlere gelmesinde önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz.

Hatta gezip gördüğüm Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran'da, Şah İsmail hala en önde gelen önemli şahsiyetler arasında ilk sıralardaki yerini korumaktadır. Azerbaycan ve İran edebiyatının temel taşlarından sayılmaktadır.

Şiirleri, herkes tarafından anlaşılmaktadır. Bu yüzden onun şiirlerini bugün biz, Anadolu Türkleri bile çok rahatlıkla anlayabiliyoruz. İşte şiirlerinden iki dördlük.

Biz tüccar değiliz alıp satmayız
Erkan gözetiriz yoldan sapmayız
Gönlümüz ganidir kibir tutmayız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Baharda açılır gonca gülümüz
Ol dergaha doğru gider yolumuz
On İki İmam ismin okur dilimiz
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Yavuz Sultan Selim de elbette ki büyük bir ozandır. Fakat onun şiirlerini Anadolu Türklerinin anlaması olanaksızdır. Ama İran'daki Farslar onun şiirlerini kesinlikle anlayabilir. Çünkü Yavuz'un şiirleri Farsçadır. Örnek mi istiyorsunuz; işte size Yavuz'un Farsça divanından dokunaklı bir şiir:

Merdüm-i dideme bilmem ne füsün etti felek
Giryemi kıldı hun eşkımı füzûn etti felek
Şirler pençe-i kahrında olurken lerzan
Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek

Görüldüğü gibi bugünkü Türkçemizle bunu anlamamız olanaksız. Oysa acı bir aşk hikâyesinin çok güzel bir ifadesi bu şiir.

Şöyle ki: Mısır seferi sırasında Yavuz Sultan Selim, Şam yakınlarında üç ay kadar kışın geçmesini beklerken, otağını günlük olarak temizlemeye gelen dünya güzeli genç bir Türkmen kızı Yavuz'a aşık olur.

Fakat hükümdardan korkusuna aşkını açıklayamaz. Çünkü Yavuz çok sert mizaçlıdır. “Korkma, derdini söyle” diye huzura çağrıldığında kalbi durup ölür. Yavuz ona yazdığı bu dörtlüğü mezar taşına kazıtır. Yaklaşık anlamı şöyledir.

Tebriz Azerbaycan Müzesindeki bu heykel bana savaşı anımsattı.

Bilmem ki felek gözlerime nasıl bir büyü yaptı
Gözümü kan içinde bıraktı, aşkımı arttırdı
Benim gücümnden aslanlar bile korkup titrerken
Felek beni bir ahu gözlüye esir bıraktı.

Yavuz Sultan Selim'in Şah ile ilgili de çok ilginç bir şiiri vardır. Şiir bölünmüş yerlerinden ve yukarıdan aşağıya okunduğunda da aynı dörtlük ortaya çıkmaktadır. Şiir sanatında bu durumun ilk ve tek olduğu söylenmektedir.

- 1) Sanma şahım/ herkesi sen/ sadıkane / yar olur
- 2.) Herkesi sen/ dostum sandın/ belki ol/ ağyar olur
- 3.) Sadıkane/belki ol/ alemde/ dildar olur
- 4.) Yar olur/ ağyar olur/ dildar olur/ serdar olur

Örneğin birinci mısradan “Sanma Şahım”, ikinci mısradan “Herkesi sen”, üçüncü mısradan “Sadıkane” ve dördüncü mısradan “Yar olur” sözcüklerini yan yana getirdiğinizde birinci mısra ortaya çıkmaktadır. Yani şiirin soldan sağa okunuşu ile yukarıdan aşağıya okunuşu aynıdır.

Sanıyorum bu arada şiirin dozu fazla kaçtı. Çünkü tabii ki konumuz edebiyat değil. Konumuz Tebriz... Konumuz Şah İsmail'e 1501'de taht sunan, onu bir anda cihan padişahı yapan ve en büyük hazları ona tattıran vefalı, sefalı Tebriz Şehri...

Konumuz verdiğini misliyle geri alan, hayali bile olanaksız acıları tattıran, bir padişahı ağırlarken, bir şahı mat eden, padişah apansız dönerken geri, şahın kendine duyduğu devasa güveni yitiren, vefasız, cefalı, belalı Tebriz Şehri.

Fakat unutulmamalıdır ki; Tebriz Sahend Volkanının kollarında bir oyuncak bir salıncak... Bir deprem kuşağı... Hatta Tebriz en güçlü depremlerin kucağı... Gülü seven dikenine katlanacaksa, sefasını süren, gerektiğinde cefasını da göze alacak.

Acaba Şah bunları göze almış mıydı?

Çünkü Sahend Volkanın salıncağı, Tebriz'in nice depremlerden yerle bir olarak çıkıp yıkıntılarından yeniden yaratıldığını Şah biliyordu. Tebriz felaketin volkanığı, su baskını, yangını bir yana, Moğol ve Timur depremlerini de yaşamış, kimi zaman Osmanlı, kimi zaman Ruslar çullanmıştı üstüne. İşte Şah bunların hepsini de biliyordu; ama yine de Tebriz'i seviyordu.

Fakat Şah İsmail, bu depremten sonra, artık Tebriz'e dönemedi. Yönetimi veliahtlara bırakıp bir sufi dervişi gibi oradan oraya sürüklendi. Gittiği yerleri, dünyayı ve insanları izledi, saziyla sözüyle bunları dile getirdi. Ona göre çözüm ehlibeyt yolu ve ehlibeyt sevgisiydi. Katı kalıplar ve dogmalaşmış kurallar, binlerce yıldır bozkırlarda özgürce at koşturmuş Türkmen'e göre değildi.

Fakat dünya radikal katı kurallarların egemen olduğu merkezi krallıklar dönemine girmişti. Osmanlı bunu daha I. Murat döneminde görerek merkezde daimi bir ordu kurmuş ve Fatih Kanunnamesiyle merkezi yönetim güçlendirilirken, ateşli silahlar da mertliğin yığıtlığın önüne geçmişti.

DEVLET ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN YAVUZ VE ŞAH

On altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde (1500-1525) Avrupa bin yıldan fazla süren bir uykudan uyanıyor, derebeyliği yıkıp Ortaçağdan çıkmaya, merkeziyetçi mutlak kırıllıklar kurmaya çalışıyordu.

Akdeniz yoluyla yaptıkları doğu ticaret yolları kapandıktan sonra, adeta kapana kısılmış gibi, yeni çıkış yolları arıyor, bu uğurda aklı, bilimi, sanatı, dini, hırsı, rekabeti ve her şeyi kullanıyor, ölümü göze alıyor, çalışıyor, çalışıyordu.

Erdebil’de Safavi Külliyesi (Ortada Şah İsmail’in Türbesi)

Fakat hiç birisi de dünyada söz sahibi bir güç değildi. Bu dönemde dünyada söz sahibi dört büyük devlet vardı. Bunlar Mısır’da Memluk Türk devleti, İran’da Safavi Türkmen Devleti,

Anadolu ve Rumeli’de Osmanlı Türk Devleti ve Hindistan’da Babür Türk İmparatorluğu.

Yani sanki dünya, Türklere teslim edilmiş ve dünyayı Türkler yönetiyordu. Başka da dişe dokunur önemli hiçbir güç yoktu. Dolayısıyla Türk’ün rakibi de, dostu da, düşmanı da Türk oluyordu.

Özellikle de İran ile Anadolu’nun ortak malzemesi Türkmen’di. O zamana dek Türkmen dozer gibi yolu açar, devlet arkasından gelirdi.

Selçuklu Devleti, Nişabur’dan, Rey’den İsfahan’a nasıl ki adım adım gelmiş ise, Anadolu’yu da Türkmen adım adım aşarak, İsfahan’daki devleti Konya’ya taşımıştı.

Osmanlının ilk dönemlerinde ve Balkanlara açılmasında da Türkmen önemli bir akıncı-öncü kuvvet olarak görevini başarıyla yerine getirmişti. Çünkü göçebeydi, belli bir yere ve katı kurallara bağlı olmadan yaşadığı için, yer değiştirmesi kolaydı. Yani göçebenin İslam anlayışı da, devletin siyasal İslam anlayışından farklıydı.

Türkmen’in İslam anlayışı; göçebeye külfet olmayan, insanı sıkmayan boğmayan, kalıplaşmış katı kurallar yerine sevgi ve duygu ile sonuca ulaşılan İslam anlayışıydı. Şamanizm’in hoşgörüsü, doğa ve insan sevgisiyle yoğrulmuş, çölün ve bozkırın engin boşluğunda yaşadığı sınırsız özgürlüğün tadını taşıyan bir İslam’dı bu.

Çünkü Türk dediğin, hayatı boy teşkilatının sıkı kuralları içinde yaşayan, boylar arasındaki anlaşmalarla kolayca devlet kuran, anlaşma bozulunca da, o devletten ayrılıp kendi başına kendi boyunun devletini de kurabilen bir gelenekten gelmektedir.

Fakat Anadolu'da sınırlar denizlere ulaşınca, Osmanlı göçebeliği kendine yük sayıp yerleşikliği savunarak, kul sistemini getirip Türkmen'i dışlayarak, devleti milletin önüne koyup Türkmen'e tepeden bakarak, adeta Türklüğünden utanıp Osmanlılığı savunarak bu anlaşmayı bozmuştur.

Yani Türkmen'le fethettiği Anadolu'da, sınırlar denizlere varıca, ateşli silahlar mertliği gölgede bırakınca, Türkmen'in göçerliğine, yüreğine ve bilek gücüne gerek kalmayınca, yani artık Türkmen'in varlığı devlete bir fayda sağlamayınca, başlar baskılar yerleşmesi için toprağa. Devlet karşıdır artık dağda gezen adama... Yerleşeceksin bir yere diye, ferman çıkar dört bir yana... Türkmen'in yanıtı, Dadaloğlu'nun ağzından şöyle gelmektedir.

Belimizde kılıcımız kirmani
Dağı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir

Çünkü Anadolu ele geçirilmeden önce nasıl ki, dağda gezen adam korku salıyorsa yerleşik yaşayan düşmana, şimdi o yerleşikler devlete teba olmuş ve vergi veriyor Osmanlıya.

Bu yüzden devletin ihtiyacı artık savaşına değil vergi ödeyen vatandaşa. Öte yandan devletin ihtiyacı artık savaşçılıkta da, hak ve adalet isteyen insana değil, kula köleye, emredileni sorgulamadan itirazsız yapana ve yönetene tapana. İşte merkeziyetçilik böyle bir şey, aksi halde rekabet edemezsin Avrupa'yla.

Bu yüzden Osmanlıda gözden düşüp aşağılandığını düşünen ve hatta hayatlarını tehlikede gören Türkmenlere Pir Sultan Abdal yolu gösteriyor.

Açılın kapılar Şaha gidelim.

Hızır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapılar şaha gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar şaha gidelim

Her nereye gitsem, yolum dumandır
Bizi böyle kılan, ahd-ü amandır
Zincir boynum sıkı hayli zamandır
Açılın kapılar şaha gidelim

Şiirdeki “Zincir boynum sıkı hayli zamandır” mısrası, Türkmen’e yapılan yerleşme baskısı ve dağlarda özgür yaşamasına getirilen kısıtlamaları açıkça dile getirmektedir. Buradan kurtuluşun kapısı da Şaha giden yol olarak gösterilmektedir.

Çünkü Şahın devleti Türkmen’in devletidir. Kızılbaşlık dediğin, Türkmen’in Şamanizm’e ve doğal yaşamına uyarlanmış ılımlı İslam’ıdır. Şahın ordusunda hala ateşli silahlar değil, bilek ve yürek gücü, mertlik ve yiğitlik geçerlidir.

Bunun için Padişahın kulu olmaktan, Şahın müridi olmak, Türkmen’e yeğ gelmektedir. Çünkü orada her şey, insan için, inandığı değerler içindir. Yani Şah İsmail’in devlet ve yönetim anlayışı da göçebe Kızılbaş Türkmen’inkiyle aynıdır.

Yavuz’a göreyse, artık göçebe devlet geleneği bitmiştir, çağdıdır. Göçebe devletler gelip geçicidir. En büyük göçebe imparatorluğu olan Moğollar bile, saman alevi gibi gelip geçmiştir. Orta Asya’da binlerce sene Çin İmparatorluğunu defalarca yenen göçebe Türk Devletleri, anayurdunu terk etmiş, fakat Çin hala yerindedir. Kalıcı olmak için toprağa yerleşmek, merkeziyetçi,

güçlü devletler, eğitimli daimi ordular kurmak gerekir.

Yani artık insan geri planda kalmış, devlet öncelikli ve ön plandadır. Hatta Osmanlının devamı olan TC’de bile hala insan: devlet, cumhuriyet, laiklik, din, ordu, yargı vs. pek çok kavramın gerisinden gelmektedir. Devlet ise tapılası ve kutsal bir kavramdır.

Burada durup, hangisi doğru dersenez, Yavuz Sultan Selim’in çağdaş devlet yapılanması bence daha doğrudur. Fakat hangisi daha iyi, daha güzel ve daha insani dersenez, elbette ki Şah İsmail’in insan temelli devlet yapılanması çok daha güzeldir.

Ama ne yazık ki, doğruyla güzel her zaman çakışmıyor, birlikte iyi ve faydalı olamıyor. İnsanoğlunun hırs, kibir ve egosu, insanın güce tapması devletler dünyasını ortaya çıkarıyor. Devletler dünyası ise emperyalizm ve sömürüyü, insanı aşağılamayı zorunlu hale getiriyor.

Bana göre devletlerin varlığı, insanlığın aşağılanmasıdır, kulluğu köleleğidir, kin ve nefretin, savaş ve vahşetin egemenliğidir.

Bu arada son yıllarda, beynimde sürekli yanıtını aradığım insanlık nerede bitmiştir; sorusuna hep “İnsanlık devletin var oluşuyla bitmiştir” diyordum. Çünkü devlet kılıç zoruyla önce insanların bedenine, sonra da din yoluyla beynine sahip oluyordu. Ve devletler güçlendikçe aşama aşama insanlık güçten düştü ve zayıfladı sanki.

Eski çağın kölecisi sistemi, Ortaçağ Avrupa’sında insanların, toprağın demirbaş eşyası gibi alınıp satıldığı Derebeylik dönemleri de insanlığın bitirilmesinde önemli kilometre taşlarıdır, diye düşünüyorum.

Fakat şu anda bu makaleyi yazarken fark ediyorum ki, 16. Yüzyıl başlarında Avrupa'da merkeziyetçi mutlak krallıkların ortaya çıkması da, insanlığa vurulan en ağır darbelerden birisi olmalı diye düşünüyorum.

Bu neden Avrupa'da ortaya çıktı, diye kendime bir soru yöneltince de bunun köklerini Derebeyliğin insanı demirbaş bir eşya gibi algılayan serf sistemine bağılıyorum.

Yani sonuç olarak merkeziyetçi mutlak krallıklar, devlet kavramının o güne dek olandan çok daha fazla yüceltilip zirveye çıkarıldığı ve dolayısıyla insanının devlet karşısında çok cüce kaldığı bir dönemin başlangıcıdır.

Bu insana ve insanlığa vurulmuş öylesine ağır bir darbedir ki, sistemin kendi içindeki çelişkilerden, Fransız İhtilaliyle insanı devletten korumak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Gerçi ihtilal milliyetçi fikirleriyle devletçiliği daha da sağlam temellere dayandırsa da insanı insan için değilse de devlet için korumak gerektiğini ortaya koymuştur. Çünkü insan olmazsa devlet ve monark kime hükmedecek?

Şimdi tüm bu açıklamalardan sonra, olaya Tebriz Cephesinden baksak bile: Çaldıran Savaşında çağının savaş teknolojisini ve çağının devlet anlayışını yerine getirdiği için Yavuz Sultan Selim'i suçlayabilir misiniz?

Vahşi kapitalizmin temellerinin atıldığı, mutlak devlet ve mutlak egemenliğin sağlanması için, dünyanın sömürgeleştirilip insanlıkta direnenlerin kanının emildiği bir dönemde niye insandan yana olmadı diyebilir misiniz?

Fakat elbette ki, kendi geleneksel yapısı içinde insanı ve inançlarını savunan ve bunun gereğini yerine getiren Şah İsmail'i

suçlamak ise hiç olanaksızdır. Bence burada bir suçlu aramak yerine herkes kendi koşulları içerisinde kendi üstüne düşeni yerine getirmiştir, demek daha doğru olur diye düşünüyorum.

Yani, Yavuz Sultan Selim: ağır toplar ve ateşli silahlarla donatılmış, eğitilmiş daimi bir ordu ve merkeziyetçi bir devlet yapısını çağın koşullarına göre hazırladığı halde Şah geleneksel yapıyı devam ettirmektedir. Çünkü Batıdan başlayan değişim henüz İran'a ulaşmamıştır.

Bu yüzden Şahın devleti, bu özelliklerden yoksun, geleneksel göçebe bir Türkmen devletidir. Fakat Safaviler de Çaldıran yenilgisinden sonra, özellikle de Şah 1.Abbas döneminde geleneksel ordu ve devlet anlayışlarını değiştirdiler.

Artık mertliğe yiğitliğe dayalı kılıç kalkan ve ok atmaya dayalı savaş sisteminin yerini onlarda da ateşli silahlar ve eğitilmiş daimi ordular alacaktır. Ve işte bundan sonra Safaviler daha büyük bir İmparatorluk olacak ve Osmanlının seviyesini yakalayacaktır.

Fakat Batıdaki reform ve sömürgecilik gibi yeni gelişmeler izlenemediğinden, merkeziyetçi mutlak özelliklerle gelinen bu nokta, ne İran ne de Osmanlıda korunamamıştır.

Çünkü Batıda en büyük değişim dinsel anlayışlar açısından olacaktır. Din artık insanın iç huzuru ve mutluluğu için değil, devletin varlığı ve mutlak hakimiyeti için birinci derecede bir araç olmuştur.

Yani insanlar, dinini seviyorsa, dini için hizmet yapacaksa bu sevgi ve hizmeti devleti için yapmalıydı. Hatta insanlar devlete tapmalıydı. Çünkü mutlak ve merkeziyetçi devlet böyle bir şeydi.

Fakat Safavi devletinin insan yapısı buna uygun değildi. Çok gevşek dini inançlara sahip, hatta tam olarak İslam'ı bilmeyen, yarı Şaman yarı Müslüman bir insan yapısı vardı.

Oysa devlet ve yönetimde dinin çok etkili bir biçimde kullanılabilmesi için, dinin daha katı ve daha radikal kesin dogmalara dönüştürülmesi gerekiyordu. İnsanları kışkırtmak ve hatta devlet ve yönetenin yanında kemikleştirmek için, dine saldıracak düşmanlar yaratılması gerekiyordu.

Osmanlı bu sistemi, Sünni mezhepleri, Alevi ve Kızılbaş Türkmen düşmanlığı üzerine oturttuk ve sağlamıştı. Safaviler de Şah Abbas döneminde katı bir Şii anlayışını, Sünni mezhepler ve Kızılbaş Türkmen düşmanlığı üzerine oturtular. Bu yüzden Şah Abbas'ında yüz binlerce Sünni ve Kızılbaş öldürttüğü belirtilmektedir.

Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı sınırları (1512-1520)

Çünkü Şah Abbas, Osmanlı, Özbek ve Babür saldırılarından bunalmıştı. Türkmenlere tam olarak söz geçiremiyordu. Osmanlının yeniçeri sistemini, Ermeni, Gürcü ve Çerkez ailelerden topladığı çocukları eğiterek oluşturduğu Gulam (köle) sistemiyle sağladıktan sonra yönetimi bunlarla merkezileştirdi ve dinsel düzenlemelere girişti.

Yani Yavuz Sultan Selim'in merkeziyetçi ve mutlak bir devlet yapısını oluşturması nasıl gerçekleştiyse, Şah 1. Abbas zamanında da, aynısı yapılmış ve dinsel anlamda tersine bir işlem gerçekleştirilmiştir denilebilir. Fakat ne var ki, Kızılbaş Türkmen her iki tarafın da günah keçisi olmuştur.

ÇALDIRAN SAVAŞI (1514)

Savaşın nedenleri:

Çaldıran Savaşının nedenlerine gelince, aslında Yavuz'un Türk İslam dünyasına hükmetmek gibi bir ideali olmakla birlikte, bu yönde kendisini Şafi Kürt aşiretleri de kışkırtıyordu.

Özellikle de Akkoyunluların Diyarbakır ve Tebriz sarayında, önemli görevlerde bulunan Molla İdris-i Bitlisi, Akkoyunluları ortadan kaldıran Şah İsmail ve mezhebine karşı kin ve öfke içindeydi. Fakat II. Beyazıt'ı savaşa ikna edemedi.

Safavi yönetimine giren Doğu Anadolu'da: Şafi kesimler Şaha karşı çıkıp Osmanlıyı kışkırtırken, Dersim, Sivas ve Erzincan yöresindeki alevi Kürtler ise Şahtan yanaydı.

Bu sırada ortaya çıkan Şah Kulu ayaklanması, Osmanlı Safavi ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu ve Yavuz, tahta geçerek geçmez İdris-i Bitlisi ile temasa geçerek, savaşın ön koşullarını oluşturdu.

Savaşın sorumluluğunu karşıya yıkmak ve haklılığını kanıtlamak amacıyla, yayınladığı fetvada, Alevilerin Allahsız, dinsiz ve sapkın olduklarını ilan etti. Yavuz'un Şeyhülislamı olan Nurettin El Hamza'ya hazırlatıp yayınlattığı fetva şöyledir.

“Ey Müslümanlar, bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebil oğlu İsmail olan Kızılbaş topluluğu, Peygamberimizin şeriatını, sünnetini, İslam dinini, iyiyi ve doğruyu açıklayan Kuran'ı küçük gördüler. Allah'ın yasakladığı günahları helal gördüler... Onlara sempati gösteren, batıl dinlerini kabul eden veya yardımcı olanlar da kafir ve dinsizdirler. Bu gibi kimselerin topluluğunu dağıtmak bütün Müslümanların görevidir. Bu arada Müslüman lardan ölen

kutsal şehitlerin yeri yüce cennettir. O kafirlerden ölen ise, hakir olup cehennemın dibinde yer tutacaklardır. Bu topluluğun durumu kafirlerin halinden daha kötüdür. Bu topluluğun kestiğı ve avladığı hayvanlar murdardır. İslam'ın Sultanının onlara ait kasabalardakileri bütün insanları öldürüp mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı vardır. Bu şehirde de (İstanbul) onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tespit edilen kimseler öldürülmelidir. Bu türlü topluluk hem kafir ve imansız hem de kötülük yapan kimselerdir. Bu iki sebepten onların öldürülmesi vaciptir. Dine yardım edene Allah yardım eder. Müslümanlara kötülük yapanlara Allah kötülük yapar.”

Erdebil’de Safavi Külliyesinin bahçesinde Çaldıran Şehitleri

Görüldüğü gibi Yavuz’un talimatıyla hazırlanan fetva ile katliama zemin hazırlamak ve Alevilere yönelik kin ve nefret duygularını artırmak için her türlü yönteme başvurulmuştur.

Bu amaçla Alevi katliamına önayak olan izin fetvalarından biri de, şeyhülislam İbnül Kemal tarafından yazılmıştır. Bu fetvada da “Kızılbaş topluluğunun, şer’i yasalar gereği öldürülmenin helal olacağı ve İslam askerlerinden onları öldürenlerin gazi, bu uğurda ölenlerin ise şehit olacağı” dile getirilmiştir.

Tabî ki, savaş öncesinde bu fetvanın gereği yerine getirilirken Osmanlı Tarihçilerine göre 40 bin, Safavi tarihçilerine göre 100 binden fazla Alevi katledilmiştir. Genellikle devleti arkasına alan Şafi Kürtler, Alevi Kürtleri ve Alevi Türkmenleri katletmiştir.

Savaş anında da, ateşli silahlarla pek çok Türkmen öldürüldüğü gibi, Osmanlının kayıplarının da Safavilerden daha az olmadığı söylenmektedir.

Ve yine İran kaynakları reddetse de Şahın da düşmanlarına karşı çok acımasız olduğu ve özellikle de Akkoyunlu soyuna karşı duyduğu öfke ve nefretin hiç bitmediği, hanedan soyundan başka, Akkoyunlulara bağlı tüm boy ve oymaklarla, Tebriz’deki Sünnileri merhametsizce öldürttüğü ileri sürülmektedir.

Çünkü Yavuz Sünni inançlar doğrultusunda ne kadar keskin ve radikal düşüncelere sahip ise Şah İsmail de en az onun kadar keskin ve radikal bir Ehlibeyt inancına sahipti. Ör: bastırdığı sikkelere 12 İmanın isimlerini yazdıran Şah İsmail, Kelime-i şahadet ifadesinin sonuna da “Aliy-ül Veliyüllah” ekini getirerek Ali’yi yüceltmektedir.

Cami ve tüm toplantılarında Ebu Bekir, Ömer, Osman , Muaviye ve Yezit’e lanet okuyan Şah İsmail, aksine hareket edenleri katletme emri vermiş ve bunların adlarının kullanılmasını yasaklayarak, bir numaralı Ehlibeyt savunucusu durumuna gelmişti. Bu yüzden İslam şövenizmi ve Arap milliyetçiliği yapan

Emevi ve Abbasi karşıtı kitleler şahın etrafında toplandı.

Fakat aslında Yavuz'un kine benzer katliamların İran'da şah 1. Abbas (Büyük Abbas) döneminde daha büyük katliamlar biçiminde yaşandığı, Alevi, Sünni ve İsmaili olan İran'dan, şii bir İran yaratıncaya kadar onun da yüz binlerce insanı öldürttüğü çoğu tarihçilerin birleştiği bir noktadır.

Ayrıca Osmanlı-İran savaşları Çaldıran'da bitmemiştir. İran'daki Türk devletleriyle, Osmanlının savaşları hep sürüp gidecektir. İlginçtir, sıcak bir çatışmaya dönüşmemiş olsa da İran ile Türkiye arasındaki soğuk savaş da hiç bitmemiştir. Bu durum belki de konumlarının ve koşulların gereğidir, diye düşünüyorum.

Burada üzerinde durmak istediğim en önemli hususlardan biri de devlet ve yönetenin dini tarih boyunca kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış olmasıdır.

Yukarıdaki fetvada da görüldüğu gibi Yavuz Sultan Selim'in, Türk-İslam Dünyasına hükmetme arzusu, tümüyle dinsel bir temele oturtularak, Müslüman halkın dini adına savaşması istenmektedir.

Çünkü askere, devletin veya padişahın adına savaş deseniz, bu angarya gibi gelir. İçten ve istekle savaşmaz. Askeri en çok motive eden iki şeyden birincisi, dinine hizmet, ikincisi de yağma yoluyla sağlayacağı kazançtır. Ve başlangıcından bu güne dek savaşlar bu iki temel üzerine oturtulmuştur. Tabii ki bir de şehitlik kavramı var.

Hatta dünya tarihi dikkatle incelenecek olursa, bugüne dek yapılan tüm savaşlarda dinin az veya çok miktarda etkili olduğu ya da araç olarak kullanıldığı görülecektir. Oysa dünya tarihinde yapılan şavaşların gerçekten dinsel temellere dayandırılabilir

olanları %5'ten azdır.

Yani asıl neden ekonomik kaynakları ele geçirmektir, sömürmektir, yönetenin sidik yarışıdır, kişisel hırs ve intikam duygularıdır, ama neden ne olursa olsun, dönüp dolaşıp dine getirip dayandırılır. Savaşa bir din savaşı süsü verilir.

Son yıllarda Batılılar buna demokrasi ve barış kılıflarını uydurarak, savaşın dini boyutunu kamufle etmeye çalışmaktadır. Fakat sonuç olarak insanların barış ve mutluluk içinde kardeşçe yaşamasını amaçlayan dinler, bunların karşısı savaşlara araç olarak kullanılmaktadır.

İşte ben bunun için dini yönetimlere sıcak değilim ve bunun için Laik devleti benimsiyorum. Çünkü bir tarih öğretmeni olarak görüyorum ki, tarih boyunca dini çıkarları için kullanmayan hiçbir devlete rastlamadım. Bu da dinlerin insanlara hizmet anlayışından uzaklaştırılarak, devletlerin ve yönetenlerin çıkarlarının hizmetine verilmesi anlamına gelmektedir.

Bu güne dek tarihte görülen en büyük kıyım ve kırımlar da din temelli olmuştur. Haçlı zihniyeti ve vahşeti, İslam'ın İran ve Turan'da yaptığı katliamlar gibi dini yayma amaçlı olanlar bir yana, Müslümanların ve Hristiyanların kendi aralarındaki savaşların milyonlarla ifade edilen katliamları da hep din adına gösterilmiştir.

Örneğin yukarıdaki Çaldıran Savaşı örneğindeki fetvayı veren Şeyhülislam, Yavuz'un Mısır Seferine nasıl bir bahane uydurmuştur? Çünkü Mısır'daki Memluk Devleti Alevi değil Sünni idi. Ama bilindiği gibi Şeyhülislam Bey, hiç zorlanmamıştır. Bu kez de Mısır'ın, Alevi İran ile işbirliği yaptığını belirterek, yine savaşa dinsel bir amaç yüklemiştir.

Çünkü askerin büyük bir fedakarlık ve cesaretle savaşıması için şehitlik gibi her iki dünyanın en yüksek makamı din ile vaat edilmektedir.

Yani dini, çıkarlarına araç olarak ve silah olarak kullanmayan bir devlet yoktur. Bunun için dinin, gerçek işlevine kavuşması, devletin keyfiyetinden kurtarılması için Laik devleti savunuyorum.

Hatta Şii Şeriatının İran'da, adalet ve güvenlik gibi temel konularda sağladığı başarıları görsem de, ileride kötü niyetli birkaç yöneticinin din adına diyerek kendi çıkarlarını halka dayatmasıyla her şeyin tuz buz olabileceğini düşünüyorum. Fakat tabii ki bu durum, benim sorunum değil, devletler ile halklarının sorunudur.

Benim bunları burada yazmaktan amacım, ne İran'da şeriat ile sağlanan bazı güzel uygulamalar, ne de Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'de laiklik adına yapılan yanlışlar, temel düşüncelerimde bir değişiklik yaratmamıştır. Yazdıklarım, İran'da görüp yaşadıklarım ve bunlar üzerine düşüncelerimdir.

BÜYÜK BAZAAR

Şimdi Tebriz tarihinden tekrar Tebriz sokaklarına dönelim isterseniz. Sabah saat 09.00'dan beri son sürat geziyordum. Kaley, müzeyi, Gök Mescidi, Old Pazarı ve çevresindeki bazı yerleri ziyaret etmiş ve bir hayli yorulmuştum. Saat 15.00'e geliyordu. Gidip otelde bir saat uzanayım dedim.

Otelde pek kimse kalmamıştı. Otelci de avludaki ağacın altında iki yaşlı ile sohbet ediyordu. Bana anahtarı vermek için kalkınca: "Söylediğim yerlere gittin mi?" dedi. "Bazılarına gittim ama yoruldum. Bir saat kadar dinlendikten sonra devam edeceğim" dedim.

Uzanalı yarım saat olmuştu ki, oda arkadaşım olan Azeriler geldiler. "Ne yaptınız, nereleri gezdiniz" dedim. Rauf: "Gezecek yerini bulamadık, sıkıldık biz. Oturacak bir park olsa da oraya bari gitsek diyoruz" dedi.

Onlara "Siz park mı istiyorsunuz? Benim gezeceğim yerlerden birisi Tebriz'in en büyük ve en güzel parkı... Bana takılırsanız oraya gideriz" dedim.

"Fakat önce büyük pazarı göreceğiz, sonra Şairler Mezarlığına gideceğiz; oradan da El Goli Parkına geçeriz" dedim. "Tamam" dediler.

Hemen toparlanıp otelden çıktık. Bu kez birinci meydandan sola dönerek bir meydan sonra büyük pazarın girişine geldik.

Tebriz'in tarihi ve ticari mekânları içinde Büyük Pazarın ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu çarşı, 7000'den fazla dükkânıyla, kapalı ve açık mekânlarıyla başlı başına bir kent gibidir.

Pazarın girişinde manavlar

Her ne kadar İran'ın hemen her kentinde böyle kapalı pazarlar olsa da Tebriz, Tahran ve Isfahan'ın pazarları tarihi, estetiği, büyüklüğü ve ticari potansiyeliyle diğerlerinden daha farklı ve önemlidir

Tebriz Pazarı da, büyüklüğü ve çeşitliliğiyle, mimari yapısı ve kendine özgü ürünleriyle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Doğunun en önemli alış veriş merkezlerinden birisi olma özelliğini koruyor.

İçinde 24 küçük çarşı ve kervansarayın yer aldığı pazarın uzunluğu, birleşip ayrılan sokaklarda kilometrelerce devam etmektedir. Pazar yalnızca alınıp satılan eşyanın pazarlandığı ticarethanelerden ibaret değil. Çoğu mal ve eşyanın aynı zamanda imal edildiği imalathaneler, el sanatları ve hediyelik eşya ile

günlük kullanım eşya ve malzemelerinin yapıp pazarlandığı yerler de var.

Çarşıdan bir görünüm

Özellikle halı kilim gibi el sanatları, tüm İran pazarlarında olduğu gibi burada da ön planda yer alıyor. Kuyumculuk ve takılarla baharat ve kuru gıdaların çokluğu da dikkati çekiyordu.

Beni en çok şaşırtanlar ise hurmanın ucuzluğu ve baharatın kilo ile satılmasıydı. Zaten neredeyse manavdan çok baharat, çerez ve kuru gıda satan dükkan vardı. Tebriz’de bütün caddelerde ve çok miktardaki pasajlarda, sayısız mağaza olmasına rağmen, hala en önemli ticaret merkezi de burasıydı.

Dünyaca ünlü tarihçi ve gezginlerden, Yagut Hamavi, Mugettesi, İbn-i Batuta, KlaVixo, Evliya Çelebi, Hamdullah

Mustofi ve Marko Polo bu çarşıdan övgüyle bahsetmişlerdir.

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı ileri sürülen pazarda bulunan başlıca çarşılar şunlardır.

ay ve kuru gıda satan bir dükkân.

Azerbaycan'ın meşhur ipekli Tebriz halılarının satıldığı Mzefferiye arşısı, Dericiler arşısı, Hacı Rehim, Ganlı Dalan, Şazda, Sadıgiye, Yemeniciler, Mir İsmail, Billurcular Gıtbetsi, Heremhana, Badamı, Geçtiler, Bakırcılar, Şişecerhane arşısı, Emir Pazarı, Abbası arşısı, Hüseyini arşısı, Şirbaf arşısı vs.

Bu arada fiyatları araştırdım. Türkiye ile yaklaşık aynı, ya da biraz daha ucuz. Fakat pazar çok zengin ve adını bilmediğim pek çok ürün var. Örneğın haşhaş kozakları gibi, kuru bir şeyi

sordum. “Kurutulmuş limon” dediler.

Kırmızı nar tanelerinin kurutulmuşuna benzeyen, kuş üzümü gibi bir şey daha vardı. O da ziriş imiş ve yemeklerin üzerine serpiliyormuş.

Bazı gıda maddelerinin fiyatlarını örnek olarak vermek gerekirse, barbunya, börülce, mercimek, pirinç, nohut, fasulye gibi kuru gıdalar iki lira civarında. Çay 2 ile 9 arası, bal 5 ile 20 arası, peynir 3 ile 7 arası, hurma 1.5 ile 3 lira arası ki, hurma dışındaki fiyatlar Türkiye ile yaklaşık aynı.

Burada en çok dikkatimi çeken yiyeceklerden birisi de, aşağıdaki fotoğrafta görülen, derisi yüzülmüş dana tırnaklarıydı.

Derisi yüzülmüş dana tırnakları

Pazarda belli aralıklarla tuvaletler, çay ocakları ile sağa ve sola açılan sokaklar vardı. Arada bir yanlara çıkıp gölgede dinleniyorum. Veyahut da bir çay ocağında çay içerek sohbet ediyorum. Tabii ki hoş beşten sonra sohbetin en önemli konusu İbrahim Tatlıses ve sonra da dizi kahramanları oluyor.

Yan sokaklarda ise, cami, medrese ve kervansaray gibi eski fakat çoğu kullanılan mekanlar vardı. Bunlardan özellikle medrese ve ibadethane olarak kullanılan tarihi camilerle, depo amaçlı kullanılan kervansaraylar Tebriz Tarihinin canlı tanıkları gibiydi.

Eski bir kervansarayın avlusu.

Yukarıdaki fotoğrafta da görüldüğü gibi bir tarafta kervansaray avluları hala oldukça sağlam odaları, havuzları ve ağaçlarıyla park gibi olup pazarı gezenlerin dinlendiğı bir yer durumunda ve esnafın da fazla mallarını koyduğu bir depo

gibiydi.

Zaten Tebriz arşısinın ilk nüvesi de bu kervansaray odalarından oluşmuş. Burada yüzlerce odası bulunan bir kervansarayın odaları dükkan yapılarak başlamış arşı kurulmaya; sonra komşu kervansarayların odaları eklenip aralarındaki boşluklar doldurularak bu koca arşı oluşturulmuş.

Aşağıdaki fotoğrafta da, yine pazarın kervansaraydan çevrildiğine dair izler görülebilir. Gerçi pazarların üstü hep bu şekilde revaklarla kapalıdır.

Ama burada mesafenin bazı yerlerde biraz daha dar olması, sanki eski bir yapıdan adapte olduğu izlenimi yaratmaktadır.

Revaklarda tuğla işçiliği

Yukarıda da değindiğim gibi, Tebriz Pazarı pazar olmasının yanında oldukça önemli bir tarihi mekan. İbrişim Çarşısı, Şems Çarşısı, Mevlana Çarşısı gibi meşhur çarşı ve kervansaraylarının yanında, bünyesinde pek çok tarihi yapıyı da barındırıyor.

Pazarın bir tarafında hanları görüp oradaki bir gençten bilgi aldıktan sonra bu kez de karşı tarafta, Meşrutiyet Müzesi tarafında bir sokağa doğru çıktım. Bu tarafta eğitim ve ibadet ağırlıklı yapılar vardı. Bunlardan aşağıda görülen cami tuğla işçiliğinin şaheseri gibiydi.

Ve fotoğrafta da görüldüğü gibi cami, avlunun üç yönünde, çok geniş bir alana dağılıyordu.

Pazarda eski bir cami ve külliyesi

Oradaki gençlere caminin adını ve tarihini sordum bilemediler. Yaşlılara sordular. Onlar Ciddi Tebriz Mescidi dediler, ama tarihini bilemediler. “Kadim camidir” dediler.

Sonuç olarak, pek çok tarihçi ve gezginin dünyanın en büyük tarihi kapalı alışveriş merkezi olarak nitelediği Tebriz Çarşısı, bir alışveriş merkezi olmanın da ötesinde, yaz sıcağında insanlar için serin bir sığınak, bir gezinti ve dinlenme alanı olarak, Tebriz’in kalbi durumundadır.

Ve Unesco tarafından, korunması gereken dünya kültür mirası değerleri listesine alınmıştır. Çünkü bu çarşı: binlerce dükkan, yüzlerce sokak, onlarca kervansaray, camiler, medreseler, kahvehaneler, restoranlar ve diğer sosyal tesisleriyle tam bir şark pazarı ve şarklı yaşam tarzını yansıtmaktadır.

ŞEHİRİYAR VE ŞAİRLERİN ANIT MEZARI

Heyder Baba, kendin toyun tutanda,
Kız gelinler hena, pilte satanda,
Bey geline damdan alma atanda,
Menim de o kızlarında gözüm var,
Aşıkların sazlarında sözüm var.

Şehriyar (Heyder Baba'dan)

Büyük Pazardan şairler anıtının fazla uzak olmadığını duymuştum. Onun için pazardan çıkınca Şairler Anıtına nereden gidebileceğimizi sorduk. Gösterilen yönde biraz yürüyünce anıtın görüldüğü bir meydana geldik.

Şairler Abidesinin görüldüğü meydan

Azeri arkadaşlara: “Bakın anıt karşıda görünüyor.

Yürüyebilirsiniz değil mi?” dedim; “Yürürüz” dediler.

Rauf ve Anar Azeri oldukları için Tebrizlilerle rahat anlaşıyorlardı. Bu yüzden bir şey sorulacağında onlar soruyor. Taksi tutulacağında onlar pazarlık ediyordu. Fakat bu mesafeyi gözümüze kestirdiğimiz için yürüyecek ve taksiyi oradan El Goli’ne giderken tutacaktık.

Şimdi şairler anıtına doğru yürürken bir yandan da düşünüyorum. Neden Farsça büyük, köklü ve etkili bir dil? Neden İran Kültürü tüm dünyada derin izler bırakmış. Türkleri, Arapları ve Avrupalıları etkilemiş. Bir dilin, bir kültürün gelişmesi tesadüflere bağlanabilir mi?

İçinden geçtiğimiz park

Elbette ki, bunların hepsi de, İran insanının duygusal

yapısının ve ihtiyaçlarının, özenli çalışmaların, dikkatli bir korumanın ve sahiplenmenin sonucu olarak ortaya ıkmiş olmalıydı. Bunun en basit bir örneği de işte karşımızda yükselen şairler Anıtıydı. Dünyada kaç ölkede böyle anıtlar var?

İran'da ise bunlardan ölkenin her yerinde var. İranlılar költür ve sanata düşkün ve hatta sanat besinlerinin bir parçası gibi. Parkların, yolların düzenlenmesinde bile, ince bir zevk ve estetik var.

Birçok İran şehri gibi Tebriz de bir şairler kentidir. Yetiştirdiği önlü şairler ve yazarlar anısına bu devasa anıtı dikmişler.

Bu anıt yüzyıllardır buraya gömülen, 420 tane şair ve yazarın anısına dikilmiş. Tarihi Hamdullah Mustofi 1429 yılında yazdığı bir kitabında, burada yatan şairlerden söz etmiştir. Bunlardan bazıları şair ve yazar Esediye Tusi, Maniye şirazi, Katran-ı Tebriz, Mecieldin Bilgani, Xaganiye şirvani, şemseddin Secasi, Zehireddin Faryabi, şahpur Nişaburi, Homame Tebrizi, şekibiye Tebrizi, Meğribiye Tebrizi, Felekiye şirvani ve pek çok edebiyat ustası burada yatmaktadır.

Buraya en son gömülen şehriyar, Tebrizlilerin belleğinde öylesine yer etmiş ki, sorduğum insanların çoğu, bu yapıdan şairler anıtı yerine şehriyar'ın anıt mezarı diye söz etti. Çünkü burası her ne kadar yüzlerce yıldır şairler mezarlığı olsa da, bu anıt 1971 yılında dikilmiş. Yani anıta ilk defnedilen şair şehriyar olmuş.

Gözel bir parkın içinden geçerek 15-20 dakika yürüdükten sonra şairler anıtına geldik. şairler anıtının parkında biraz dinlenip biraz da gezinip fotoğraflar çektikten sonra anıtın arkadaki fotoğrafta görölen geniş merdivenlerle çıkılan

bölümünün kapalı olduğunu öğrendik. Bu yüzden sağdaki zemin katın girişine yöneldik. Burada Şehriyarın büstü önünde resim çektirdik.

Şairler Anıtı

ŞEHİRİYAR: Tebriz’de 1906 yılında doğan Muhammet Hüseyin Şehriyar’ın babası avukattı. Arapça ve Arap Edebiyatı üzerine eğitim yapan Şehriyar, bir süre Tahran’da tıp eğitimi de almış ve Fransızca öğrenmiştir. 1924 yılında aşkının peşine takılarak Horasan’a giden şair, 1935 yılında Tahran’a dönerek İran Ziraat Bankasında çalışmaya başlar.

1929 yılında ilk şiir kitabını yayınlayan Şehriyar, asıl ününü Heyder Babaya Salam şiiriyle yapmıştır. Bu şiiriyle bir anda Türkiye, Sovyetler birliği ve Türk cumhuriyetlerinde büyük bir üne kavuşmuştur.

Şehriyar'ın büstü.

Şehriyar'ın köyü Haydar Baba adlı dağın üzerinde kurulu olup şiir bu dağ ve köyüyle ilgilidir. Sonradan 76 dile çevirisi yapılan bu şiir Azerbaycan ve Türkiye'de de çok beğenilmiştir.

İran'da 1979 devrimini destekleyen Şehriyar, 1988 yılında Tahran'da ölmüştür. Ölüm tarihi olan 18 Eylül, onun anısına İran'da Milli Şiir Günü olarak kutlanmaktadır.

Şiirlerini daha ziyade Azerbaycan Türkçesiyle yazan Şehriyar: Türkçe için şöyle diyor. Türkün dili tek (gibi), Sevgili istekli dil olmaz Özge (başka) dile qatsan (katsan), bu esil (asil, öz) dil esil olmaz.

(Türkün dili gibi/ Sevgili istekli dil olmaz/ Başka dile katsan/ Bu asil dil, asil olmaz) diyor.

Abidenin zemin katının girişi.

Haydar Babaya Selam şiiriyle dünyaca bir üne kavuşan Şehriyarın bu şiiri 76 dile çevrilmiş. Her dilde çok sevilmiş. Bu yüzden Anıt mezar gezimizin bu bölümünde, bu güzel şiirin bazı bölümlerini okuyucuyla paylaşmak istiyorum.

Heyder Baba, ıldırımlar şakanda,
Seller, sular şakkıldayıb akanda,
Kızlar ona saf bağlayıb bakanda,
Selâm olsun şevkatize, elize,
Menim de bir adım gelsin dilize.

Bayram yeli çardakları yıkanda,
Novruz gülü, kar çiçeği çıkanda,
Ağ bulutlar köyneklerin sıkanda,
Bizden de bir yâd eyleyen sağ olsun,
Derdlerimiz koy dikkelsin dağ olsun.

Şehriyar'ın kabri solda ve fotoğrafı karşıda.

Heyder Baba, gün dalıvı dağlasın,
Üzün gülsün, bulakların ağlasın,
Uşakların bir deste gül bağlasın,
Yel gelende ver getirsin bu yana,
Belke benim yatmış bahtım oyana.

Heyder Baba, Sulu yerin düzünde,
Bulak kaynar çay çemenin gözünde,
Bulak otu, üzer suyun üzünde,
Gözel kuşlar ordan gelib keçerler,
Halvetleyib bulakdan su içerler.

Heyder Baba, bulakların yarpızı,
Bostanların gülbeseeri, karpızı,
Çerçilerin ağ nebatı sakkızı,
İndi de var damağımda, dad verer,
İtgin geden günlerimden yad verer.

Anıt mezarıda şairlerin CD ve kitaplarının bulunduğu bölüm.

Anıt mezarın dışarısı kadar içerisi de etkileyiciydi. Orada Mezarı olan pek çok şair ve bilim adamının heykel ve resimleri vardı. Gözle görülen tek mezar ise Şehriyar'ınki idi. Hepsinin duvarlarda fotoğrafları ve birçoğunun da, büst veya heykelleri var. Fakat açıklamalar Fars Alfabetisiyle olduğundan anlaşılmıyor.

Şehriyarın mezarının ilerisinde kitap ve CD'lerden oluşan kitaplık gibi bir bölüm vardı. Burada yazarların kitap ve CD'lerinin satışı da yapılmıyordu ama biz alfabeyi anlamadığımız için ilgilenmedik.

Bize anıt mezarı gezdiren Tebrizli gençler.

Bu arada anıt mezarın içinde dolaşırken kulaklarınızdan, beyninizin derinliklerine işleyen, gökten ya da gaptten geliyormuşçasına gizemli ve davudi bir sesle okunan Azeri şairlerin şiirleri, bir fon müziği gibi ve aynı zamanda bir ibadet

anında okunan ve insanı kendinden geçiren ilahi sesler gibi etkiler uyandırıyordu.

Anıt Mezarı gezerken burada bize rehberlik yapan iki Azeri genç “İkinci katta da mezarlar vardı. Fakat şimdi orada bakım yapıldığı için kapalı” dedi. Gençlerin bir fotoğrafını çekip vedalaştıktan sonra dışarı çıktık.

Burada park çok güzeldi. İçerde gezerken de yorulmuştuk ama zamanımız çok sınırlıydı. O yüzden, takside El Goli’ye giderken dinleniriz diye hiç oturmadan parktan çıktık.

Anıt mezarın önündeki park

Anıt mezarda her ne kadar çok sayıda şair veya sanatçının resim ve heykelleri bulunsa da ağırlık Şehriyar’da toplanıyordu. Çünkü Şehriyar, Nizami’den sonra Azeri Türkçesi ile yazan

Azerbaycan'ın en büyük şairi olarak kabul ediliyordu. Bu yüzden Şairler Anıtındaki gezimizi yine Şehriyar'ın bir dörtlüğü ile bitirmek istiyorum.

Bir uçaydım bu çırpınan yelinen,
Bağlaşıydım dağdan aşan selinen,
Ağlaşıydım uzak düşen elinen,
Bir göreydim ayrılığı kim saldı?
Ölkemizde kim kırıldı, kim kaldı?

İBRAHİM TATLİSES VE SANATIN GÜCÜ

İran'da şairler, sanatçılar ve bilim adamlarına, tarih boyunca büyük bir önem verildiğini Tebriz'den başka gittiğim diğer şehirde de gördüm. Resim, müzik, şiir ve mimarlık gibi sanatın her alanına yüzlerce yıldır olduğu gibi şimdi de büyük bir değer veriliyor.

Bu da insanların insan ve doğa sevgisini besliyor. Kendine ve başka insanlara güvenmesini, yaşama sevincini sürdürmesini sağlıyor. Gelecek umutlarını besliyor diye düşünüyorum.

Çünkü bu son on gün içinde gezdiğim dört ülkeden, her yönüyle en doğal, en kompleksiz, sevgi ve sevinci içinde en çok hissedebilen ve bunu dışa yansıtan insan olarak İran insanını gördüm diyebilirim. Örneğin bizim orta tabaka ve hatta üsttekiler bile, bunlardan daha varlıklı ama daha mutsuz, umutsuz ve güvensiz.

Görebildiğim kadarıyla İran'da güçlü bir orta tabaka var. Taban tavan farkı az. Arada bizdeki gibi uçurumlar yok. Bunu en güzel arabalar gösteriyor.

Uçurumun en fazla olduğu Azerbaycan'da, halkta en eski ve dökük arabalar çoğunlukta. Fakat arada bazen de milyon dolarlık lüks arabalar var. Gürcistan'da bu durum daha az fark edilirken, İran caddelerindeki arabalar hemen hemen hepsi de birbirine yakın. Ne çok lüks ne de çok dökük araba yok.

Yöneticilerin arabalarının da, halkın bindiği arabadan çok büyük farkı yok. Bu durum bir denge olduğunu gösterir sanıyorum.

Şimdi bu ekonomik denge de İran insanı ile yönetiminin

birbirini dengelemesinin bir sonucu olmalı diye düşünüyorum. Ve görüldüğü gibi tüm bunların temelinde de İran insanı var. Ve o insanın da mayası, hamuru sanat. Bunu fars edebiyat ve sanatında, türbelerinde anıtlarında görebildiğimiz gibi, insanların bana yönelttiği sorulardan da anlayabiliyorum.

Çünkü bana kimse Türkiye'nin ekonomisini, yönetimini, cumhurbaşkanını, zengin işadamını veya başka bir siyasetçisini sormuyor. Herkes İbrahim Tatlıses'i, Sinema ve TV dizilerinin kahramanlarını, Mevlana'yı ve Pir Sultan Abdal'ı soruyor.

Özellikle de karşılaştığım her İranlının, Farslar ve Kürtler dahil, yüzde sekseni İbrahim Tatlıses'i sordu diyebilirim. Bu da sanatın gücünün çok güzel bir göstergesi değil midir? İnsanlar Türkiye'yi sanatçılarıyla tanıyorlar.

Oysa bir de Türkiye'ye bakın. Mevlana, Hacı Bektaş Veli gibi, uluslararası bir üne sahip birkaç simge ismin dışında sanatçıların ne türbesi ne anıtı vardır. Haydi vazgeçtik anıt dikmesinden, değer vermesinden, tarih boyunca bizi yönetenler, hep sanatçılarla uğraşmış ve önünü açmak şöyle dursun hep önünü kesmiştir.

Elbette ki bu yönetsel durumlar İran'da da olmuştur, ama orada halk sanata sahip çıkmış. Bizde ise sanat insanların, olsa da olur, olmasa da olur gözüyle baktığı bir alandır.

Örneğin ülkemizde şiir yazarların sayısı bir yıl içinde basılan şiir kitaplarının sayısından daha fazladır. Bu da bırakın halkın şiir okumasını, şiir yazarlar bile, birbirinin yazdığı şiirleri okumamaktadır. Nedense bizim insanımız okumadan bilir. Hatta en az okuyanımız çok şey bildiğini sanır.

Özelleştirmelerin sonunda devlet et, balık ve salça

retiminden kurtuldu, artık asıl görevine dönecek diye dndgmz bir anda, bu kez de devletimiz sanatın yönetimine talip oldu. Heykellerin ahlaka uygunluğundan, tiyatroların konu seğimini belediyelere devretmeye dek sanata kendi dar siyasi görüşlerinin sınırlarını koymaya çalışmaktadır.

Oysa sanat evrensel bir değer taşıyorsa sanattır. Ülkelerin dar kalıpları içinde sanatın gelişmesi ve insanları olumlu yönde etkilemesi olanaksızdır.

Yani sanatın yönetimi sanatçılara bırakılmalıdır. Sanatçılar o günün yaşanan toplumsal değerlerinin dışına çıkıp, topluma ters de gelebilir. Bunun engellenmesi değil, doğal karşılanması gerekir.

Çünkü sanatçı o toplumsal değerleri aan ve toplumun ilerisinde olan insandır. Onu engellerseniz, toplum ortaçağ gibi hep yaşadığı günün aynısını yaar ve ileri gidemez. Dünyada sanatçısını zgr bırakıp destek olan ülkeler hep ileri gitmiştir.

Bu arada Tebriz'in simge isimlerinden biri olan ve düşünceleri, felsefesi, yaşam tarzıyla, Mevlana ve dolayısıyla Anadolu insanını da derinden etkilemiş bulunan, ems-i Tebrizi'den de bahsetmeden geçemeyeceğim. Bu yazımı, onun kısa yaşam öyküsünü vererek bitiriyorum.

ŞEMSI TEBRİZİ (1185-1247)

Asıl adı Mevlana Muhammet olan Şemsi Tebrizi, 1185 yılında Tebriz’de doğmuş. Babası, Melik Dadoğlu Ali adında bir Azeri Türküdür. Dinin güneşi anlamında Şemseddin diye anılmıştır.

Azerbaycan Müzesindeki heykellerden düşünen adam

Din bilimleri tahsilinde belli bir noktadan sonra, bir süre Tebrizli Ebubekir Sellağ'ın müridi olmuştur. Bundan sonra da ününü duyduğu bütün şeyhlerden faydalanmaya çalışmış olup

Secaslı Şeyh Rüknettin, Tebrizli Selahaddin Mahmut ve Necmüddin Kübra'nın halifelerinden Centli Baba Kemal'den feyz almıştır.

Sürekli bir arayış içinde olan Şems, nihayet Konya'da Mevlana ile üç buçuk yıl geçirmiş olup bu süre içinde Mevlana'nın yaşamında yeni ufuklar açılmasını sağlamıştır. Fakat Mevlana üzerindeki etkisinden rahatsız olanların dedikodusu üzerine Şems 1247 senesinde öldürüldü mü, yoksa kimseye haber vermeden Konya'yı terk mi etti bilinmiyor.

Bugün Konya'da Şems Makamı olarak bilinen mescit türbedeki sanduka boş mudur; yoksa gerçekten Şems orada mı yatmaktadır, bu da bilinmiyor. Niğde'deki kesikbaş türbesinin Şems'e ait olduğu da iddia edilmektedir.

Tebriz'in Geçil mezarlığında, Hoy kentinde ve Pakistan'ın Multon Şehrinde de, Şemsi Tebrizi'ye ait olduğu ileri sürülen Şems türbe ve makamları vardır.

Multonluların iddiasına göre Şems, bir gece gizlice Konya'dan ayrılıp Tebriz'e gelir. Sonra gittiği Hindistan ormanlarında meczup vaziyette yıllarca dolaştıktan sonra Multon şehrine gelir ve burada ölür.

EL GOLİ

Şairler anıtından çıktıktan sonra çevrede bir taksi aradık. Genelde taksi plakası olmayan pek çok insan da taksicilik yaptığı için taksi bulmakta hiç zorlanmıyorduk. Rauf taksiciyle, üç kişi 10.000'er tümenden 30.000 tümene anlaştı. Bu üç Humeyni olup yaklaşık üç dolar gibi bir paraydı.

Acelemizin nedeni akşam yaklaşıyordu. Ortalık kararmadan orada da bir iki saat gezebilmek istiyorduk.

El Goli ve gölün ortasındaki bina

İl gülü veya gölü de denilen El Goli, yukarıdaki resimde de görüldüğü gibi, gölün içinde bir bina. Binanın ne zaman ve niçin yapıldığı hakkında bir bilgi alamasak da, Kaçarlar Döneminden kalma olduğunu ve 1931 yılından beri buranın parka

dönüştürüldüğünü, binanın içindeki restoranda çok güzel yöresel yemekler yapıldığını öğrendik.

Çok geniş ve çok güzel bir mesire yeri idi. Suyla yeşilin dansı gibi, doğalla yapayın en iyi biçimde bağdaştırılmaya çalışıldığı, bitkilerin adeta fışkırarak yükseldiği, insanların büyük bir keyifle dinlenip dolaştığı çok canlı, çok hareketli bir yerdi.

Parkta kalabalık

Girişten doğruca karşıya ilerledik. Saat 20.00'ye geliyordu. Hızla do- laşmak istiyorduk. Ama gölün sonundaki tepeye tırmanmak epeyce zordu. Yüzlerce basamakla çıkılıyordu. Onun için bu kadar yorgunluktan sonra bu merdivenlerden çıkmayı göze alamadım.

Fakat burası yalnızca tepeye çıkma aracı olmayıp çok güzel

bir gezinti alanıydı. Yani iki taraftaki merdivenlerin park tarafında büyük gölge ağaçları bulunurken iç tarafta şelaleler yaparak akan sular ve büyük bir dikkat ve özenle düzenlenen çiçeklikler ve bunların arasında dinlenme yerleri vardı.

İnsanların kimi merdivenlerden çıkıyor, kimi iniyor, kimi de durmuş merdivenlerin başında hatıra fotoğrafı çektiriyordu.

Tepenin solundan arkaya dolaşan yol, hafif bir eğimle yükseliyordu. Arkadaşlara “Merdiven tırmanmaktansa, tepeye arkadan dolaşarak çıkalım” dedim. “Hem tepenin solundaki piknik alanlarını da görürüz ve hem de bu merdivenleri inişte görürüz.” dedim. Kabul ettiler.

Merdivenler

Merdivenlerde ben de yukarıdaki fotoğrafı çektirdikten

sonra sola dönerek ve bir süre gölü solumuza alarak tepenin önünde ilerledikten sonra, hafif hafif sağ yaparak tepenin önce soluna ve sonra da arkasına dolaştık. Sonra da bir yarım daire çizerek merdivenlerin başına gelecektik.

Yürüdüğümüz yolun iki tarafında da çok geniş piknik alanları ve piknik yapan insanlar vardı. Yolun tepe tarafı eğimli olsa da diğer tarafında eğim, düz denilecek kadar azalıyordu.

Tepenin solunda eğim azaldı.

Tepenin solundan arkasına doğru ilerlerken bir yandan da insanları gözlüyorum. Akşamın bu geç saatlerine rağmen park hala kalabalıktı. Aileler erkek ve kadın birlikte veya ayrı arkadaş gurupları ile gelmişlerdi.

Dikkatimi çeken bir başka husus da genelde insanların

yüzü gülüyordu. Demek ki İran rejimi, öyle dışarıdan gösterildiği gibi korkunç bir canavar falan değildi.

Tepenin arkasında toplananlar kadar yeni gelenler de görünüyordu. Sanıyorum gece de burada piknik yapmaya devam edecekler.

Bizim ise hemen dönmemiz gerek. Çünkü çok yoruldum. Daha gidip yemek yenecek, duş alınacak ve akşama dek gördüklerim en azından ana hatlar olarak yazılacaktı. Aslında bugün gezmiş olduğum yerler normalde üç günde zor gezilir.

Parkta bir kadın heykeli

Tepenin arkasından sağ tarafına doğru ilerliyoruz. Buralarda eğim iyice kayboluyor ve adeta düz gibi. Hiçbir yerde rastgele bir düzenleme, kuru ve bakımsız bir bölüm yok. Her

yerde ince bir estetik ve güzellik var.   p pislik de yok. Park çok temiz ve  u ana dek Tebriz’de hiç dilenci görmedim.

Tepenin sağından adeta düz bir yoldan gelircesine 300-400 metre kadar yürüyünce tam tepeye geldik. El g l  ve parkın büyük bir bölümü buradan kuşbakı ı görünüyor, Merdivenlerin başında ve kenarlarında gençler sohbet ediyordu.

Aşağıda manzara çok güzeldi. El G li de en ba a koyduğum resimde g l n kenarında gibi görünüyordu. Oysa aşağıdaki resimde de görüldüğü gibi buradan bakınca g l n ortasında olduğu anlaşılıyordu.

Merdivenlerle çıkılan tepe

Bazen iklimler insanı  a ırtıyor. Bu yükseklikte ekvatorial bitkilere has bir gelişim ve co kuyu burada görmek gibi... Özellikle de Bak ’deki bitkilerin gönülsüz, dingin ye iliyle

karşılaştırıldığında, doğrusu burada bu yükseklikte bitkilerin böylesine gelişimine şaşkırmamak elde değildi.

Su belli basamaklarda dağılıp toplanarak tekrar alt basamağa doğru akıyordu. Bu şekilde sekiz on teras oluştururken, her terasın güzelliği bir başkaydı.

Aslında eski Tebriz’de de büyük ve güzel parklar vardı. Fakat bu büyüklük ve güzellikte değil. Burası yeni Tebriz tarafındaydı ve uzakta yüksek binaların ışıkları görünüyordu.

Merdivenlerin iç tarafında ortada ve iki yanda akan suların arasında çiçeklikler vardı. Fakat ortalık kararmaya başladığı için, şu anda fotoğrafta çiçekler tam belli olmuyor.

Parkın girişindeki meydan

Merdiven basamaklarının düzeni

Merdivenlerden gezine gezine, ağır ağır inişe geçtik. Hem iniyor ve hem de hiçbir şeyi kaçırmamaya çalışarak inceliyor,

fotoğraflarını çekiyordum.

Suyun düştüğü noktalarda dağılışı

El Goli'den otele yine taksiyle döndük ve saat 22.00'ye gelmek üzereydi. Dolapta bulunan domates, soğan vs erzakımızdan kalanlarla akşam yemeğini savuşturduk.

24 Mayıs'tan beri Türkiye'de olanlardan habersizdim. Gittiğim ülkenin telefon kartını alıyor ve günde bir kez ev ile telefon görüşmesi yapıyordum. Fakat burada dün İran kartına otelci 10 USD isteyince almamıştım. "Yarın sokakta 5 dolara bulurum" diye düşünmüştüm.

Fakat sokağa çıkınca, pasaport olmadan abone olamayacağımı öğrendim. Oysa pasaportu otelci alıyor ve polis yolda sorarsa otel kartımızı gösteriyorduk.

El Goli'den dönüşte Tebriz sokaklarından

Bu yüzden telefon kartını 10 Dolara otelden almak zorunda kaldım. İransel kartını alır almaz da, evi arayıp her şeyin yolunda olduğunu bildirdim.

MEŞRUTİYET MÜZESİ

Akşam yemekti, duştı, çamaşırdı ve telefon kartı derken saat 24'ü geçtiğinden, yazmaya vakit kalmamıştı. Onun için sabah 07.00'de kalkıp, bir gün öncesinin kısa gezi notlarını saat 09.00'a dek yazdım.

Saat 09.00'da öteki arkadaşlar da uyandı. Dünden bugün için beraberce Kandovan'a gitmeyi kararlaştırmıştık. Fakat Rauf Türkiye'ye gidemeyince İran da iş aramaya karar vermiş.

"Neden burada iş arıyorsun" diyorum? "Aynı işe verilen ücret burada biraz daha fazla" diyor. Ama asıl önemlisi ücret aynı olsa bile, Bakü buradan iki üç misli daha pahalıydı.

Meşrutiyet müzesiyle Pazar arasında Tebriz Mescidi

O zaman günü yeniden planlamak gerekiyordu. Daha doğrusu benim planım Türkiye’de yapılmıştı ve bugün Kandovan’a gidecektim. Ama Azeri arkadaşlarımdan benimle gelecek var mıydı ve saat kaçta yola çıkacaktık?

Bunları konuştuk. Anar benimle gelmeyi kabul etti. Rauf ise “Ben burada Türkiye’den getirdiğim gömlek ve tişörtleri satmaya çalışacağım” dedi.

Tebriz’de ilk kez şehir dışına kırsala çıkacaktım. Ama çıkmadan önce bir de Büyük Pazara uğramam gerekiyordu. Çünkü dün burada dolaşırken, Tayyip adında bir genç, yarın sabah dokuzda gel, buradaki kervansarayları gezdireyim demişti. Kendisiyle kararlaştırdığımız kervansarayın avlusunda buluşacaktık.

Meşrutiyet Müzesinin girişinde bana rehberlik eden gençler

Anar’a: “Ben hemen pazara gidip Tayyip’le buluşacağım. En geç 11.00’e kadar dönerim” dedim. “Kahvaltı yapmayacak mısın?” dedi. “Hayır yollarda bisküvi, kraker gibi bir şeyler atıştırırım; şimdi kahvaltıyla zaman kaybetmeyeyim” dedim ve çıktım.

Buluşacağımız yerde Tayyip yoktu. Kervansarayın avlusundan pazara dönerken karşı sokağın çıkışındaki eski ve estetik işlemler dikkatimi çekince buraya da bir girip çıkıvereyim dedim.

Fakat sokakta büyük ve muhteşem bir camiyle karşılaşıncı, bununla ilgili sorular yönelttiğim gençler, cami ile ilgili yazılara bakarak ve çevredekilere sorarak topladıkları bilgileri bana anlattıktan sonra: “Biraz ilerde Meşrûfe evi var. Orayı da görmelisiniz” dediler.

“Nerede, uzakta mı” dedim. “Hayır hemen caminin arkasındaki yolun üstünde; ben sizi götürürüm” dedi Areş.

Öteki iki genç de Areş’le birlikte önüme düştüler ve Meşrutiyet Müzesine vardık. Areş’e “Adın efsanevi İran Kahramanı Areş’ten mi geliyor?” dedim, doğruladı.

Meşrutiyet Müzesi benim programımda yoktu. Fakat mademki pazarda Tayyip’le buluşamadım ve 11.00’e kadar zamanım var. Hızla gezip çıkarım diye düşündüm.

Meşrutiyetin kahramanı Settar Hanın heykeli

Üç gençle birlikte Meşrûfe Evine girdik. Burası İran'da Meşrutiyet mücadelesinin yürütüldüğü bir bina olup, bu gün de, o döneme ait belgelerin sergilendiği bir müze.

İki katlı olan bina 1868 yılında Tebrizli tüccarlardan Hacı Mehdi Koozekonani tarafından Hacı Vali Mimar Tebrizi'ye inşa ettirilmiş. Kaçar dönemi mimarisinin güzel bir örneği olan binanın sahibi Koozekonani, 1905 yılında İran'da ilk Anayasa'nın ilan edildiği Meşrutiyet Devrimi'nin mali destekçileri arasında yer almış.

Mehdi Kuzakanani

Meşrutiyet Devrimi sırasında, Settar Han, Bağır Han, Sigat-ül İslam Tebrizî ve Hacı Mirza Ağa Farisi gibi devrim liderlerinin ve sempatizanlarının toplanma yeri bu bina olmuş.

İran'da 1906 yılında ilan edilen I. Meşrutiyet, 1907 yılında Rusların desteklediği Mehmet Ali Şah tarafından kaldırılır. Tebriz halkı ayaklanarak, Settar Han öncülüğünde iki yıl mücadeleden sonra, 1909'da meşrutiyeti ikinci kez ilan ettirir. Fakat Ruslar çok

zulüm ve kıyım yapar.

Meşrutiyet önderlerinden Sigat-ül İslam Tebrizi, 7 oğluyla birlikte asılır. Devrimcilere büyük işkenceler uygulanır, hatta birisinin iç organları çıkarılır.

Sigat-ül İslam Tebrizi

Bunları müzenin rehberi olan hanım anlatıyordu. Geçmişte birkaç yıl Türkiye’de de bulunduğu için Türkçesi çok güzeldi. Her resmin, her heykel veya büstün önünde durup ayrıntılı bilgi veriyordu. Günde kim bilir kaç kişiye kaç kez yinelediği bu bilgileri, sanki bana daha bir coşkuyla anlatıyor gibi geldi. Neden dersiniz, çünkü ben bizim meşrutiyet mücadelemizle ilişkilendirerek sürekli sorular yöneltiyordum.

Müze de oldukça zengin olup iki katın tamamı hiç boşluk bırakmamacasına değerlendirilmiş. Settar Han, Bağır Han ve diğer liderlerin resim, heykel, ve meşrutiyet meclisi ile ilgili belgeler var.

Müzeyi gezdiren bayan görevli

İran anayasal devriminin simge ismi ve ulusal kahramanı olan Settar Han’ın hayatının ilk yıllarına ait fazla bir bilgi yokmuş. Fakat 1906 Anayasal devriminde Tebriz halkını harekete geçirerek,

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini sağlamış ulusal bir kahraman olarak kabul ediliyor.

Biz dünyanın bizimle ilgili bölümüne öylesine odaklanmışız ki, dünyada olup biten başka şeylerle hiç ilgilenmemişiz. Oysa burada bu bayan görevlinin İran için anlattığı hiçbir şeyden haberim yoktu. Fakat anlatılanlar bana hiç de yabancı gelmiyor.

İran’da Meşrutiyetçiler

Hani bir ara “Dur, bu anlattıklarınız bizim meşrutiyetimiz. Settar ve Bağır Han dedikleriniz, Enver ve Talat Paşalar” dememek için kendimi zor tutuyordum.

Örneğin yukarıdaki resimdeki meşrutiyetçileri görünce doğrudan bizim Genç Osmanlılar veya İttihatçılar hatırladım. Neden bu kadar benzerlik dersiniz oyun aynı oyun ve oyuncularından bir taraf aynı.

Yani 19. Yüzyılın en azgın sömürgecileri İngiltere ve Rusya'nın karşısında Osmanlının durumu ne ise, aynı emperyalistlerin İran'a karşı tavrı da bundan farklı değildir.

Rusya Akdeniz'e ve Hint Okyanusu'na inmek istiyor. İngiltere Rusya'yı, Hindistan yolundan uzak tutmak için bir taraftan Osmanlı ve İran'ı koruyucu rolüne soyunurken, bir yandan da bu iki Türk devletini Rusya'ya karşı tampon olarak kullanıyor ve ufak ufak parçalar halinde İran ve Osmanlı'yı yutmaya çalışıyordu.

Sigat-ül İslam Tebrizi'nin yedi oğluyla birlikte asılışı.

Osmanlı gibi İran da tam bir bataklıkta içinde olup İngiltere'nin çıkarı bunları bu bataklıkta tutmaktı. Eğer kurtulmaya çalışırlarsa Rusya'yı üstlerine saldırtıyor, sonra da arabulucu rolüne soyunarak, bir parça Rusya'ya verirse iki parça da kendine alıyor; fakat bir tampon olarak korumayı da ihmal etmiyordu. Osmanlı ve İran yönetimleri ise denge politikalarıyla vaziyeti idare ettiklerini sanıyordu.

Fakat 20. Yüzyıl başlarında Rusya güçten düşüp de Hindistan yolunu tehdit edecek bir devlet olma özelliğini kaybedince, İngiltere: İran ve Osmanlı üzerinde Rusya'yı serbest bıraktı.

Çünkü Avrupa sömürgeciler ve sömürge isteyenler olarak ikiye bölünmüş, ikiye bölünen Avrupa'da, Osmanlı ve İran sömürge peşinde koşan ittifak devletlerinden Almanya'ya fazla yaklaşmışlardı. Rusya ise Almanya'ya karşı İngiltere'nin müttefikiydi.

İşte bu gelişmelerin sonucunda iyice güçsüz ve aciz duruma düşen İran'ı 1907 yılında İngiltere ile Rusya paylaşır. Kuzey ve Orta İran Rusya'nın, Güney İran ise İngiltere'nin nüfuz sahası kabul edildi. İran'ın dış politikası da buna göre şekillendirilmeye başladı. Meşrutiyet ve anayasal yönetimin kaldırılması istendi.

Bu durumu kabul etmeyen İranlı aydınlar, Seddar ve Bağır Hanların önderliğinde ayaklandılar. Tebriz Meşrutiyetçilerin kalesiydi. 1908 Temmuzunda Tahrana girerek meşrutiyeti ilan ettiler.

Fakat ne yazık ki, bir süre sonra devlet için tehlike kabul edildiklerinden, ortadan kaldırıldılar. Bağır Han'ın boğdurulması bana, Taif Zindanında boğdurularak öldürülen Mithat Paşayı

anımsattı.

Meşrutiyet Müzesindeki geziyi bitirdiğimizde, saat 11.30'a geliyordu. Ayrıca fotoğraf makinesinin hafızası dolmak üzereydi. Bunu boşaltmadan Kandovan'a gidemezdim. Gençlere "Bildığınız bir internet kafe var mı?" dedim.

Beni bir İnternet cafeye götürdüler. Orada fotoğrafları flaş belleğe aktardık. Sekiz gündür Türkiye'den ve dünyadan habersizdim. Bir gazeteye ve maillerime bakayım dedim; fakat internet filtreliydi; ne maillerime ve nede bir gazeteye bakamadım.

KANDOVAN:

İnternet kafeden çıkıp otele gelirken saat 12.00'yi geçmişti. Kandovan'a beraber gideceğimiz arkadaş gitmiştir artık düşüncesiyle, kendi başıma nasıl gideceğimi düşünüyordum. Fakat otele vardığımda arkadaş daha gitmemiş beni bekliyordu.

Anar yemeğini yemişti. Ben de hemen alel-acele ekmek domates bir şeyler atıştırıp yola çıktık. Otelci bizi belediye otobüsünün durağına kadar götürüp, hangi otobüse bineceğimizi anlattı.

Osku'nun ortasında devasa çınar ağacı

Otobüsle garaja vardık. Garajdan Kandovan'a direk araba yoktu. Taksici, 8.000 tümen (8 USD) istedi. Bu fiyat bize yüksek geldi. Minibüs ile Osku'ya kadar gitmeye karar verdik.

Osku minibüsü ile sıcakta bir saat gittikten sonra Osku'ya vardık. Yol boyunca Sahant, Sirohşehr, Kolecan, Vavil ve Milan gibi yerleşimlerden geçtik. Sahant hariç, ötekiler 5-10 bin nüfuslu küçük yerleşimlerdi.

Tebriz kırsalı orta Anadolu gibi daha ziyade kuru tarım yapılan ovalardan oluşuyordu. Yerleşimlerin çevresinde sulu tarım, bağ ve bahçeler olup özellikle rakım yükseldikçe kiraz ve ceviz ağaçları dikkati çekiyordu.

Kandovan Osku ya bağlı bir köy. Osku'ya 15-20 kilometreydi; fakat taksi 6 USD isteyince itiraz ettik. Tebriz'deki taksici 80 kilometreye 8 Dolar isterken; bu şimdi 20 kilometreye üçerden 6 dolar istiyordu. "Çok" dedik.

Kandovan girişinde polis kontrol noktası.

“Bekleyin gelirse iki misafir alırsınız, 1500 tümen olur” dedi. Fakat bizim beklemeye tahammülümüz yoktu. Gezip akşama geri dönecektik. Başka bir alternatif arayışına girdik.

Bu arada bizi getiren minibüsçü, belki başka maşın (araba) olabilir, diye bizi biraz ilerdeki kent merkezine götürdü. Zaten 5-10 dakika sonra çevrede herkes benim Türkiye’den geldiğimi öğrenmiş ve Kandovan’a gideceğimizi biliyordu. Bu yüzden herkes bir şey söylüyordu. Bizi getiren minibüsün şoförü de bizi sahiplenmiş alternatif çıkış yolları araştırıyordu.

Osku merkezinde devasa gövdeli büyük bir çınar ağacı vardı. Orada çınarın altında beklerken, bir taksici Türkiye’den geldiğimi öğrenince (ki minibüsçü beni herkese Türkiye’den gelmiş misafir diye tanıtıyordu) “Ben sizi aparım. (götürürüm)” diye yanaşıp Türkiye ile ve İbrahim Tatlıses ile ilgili sorular sormaya başladı.

“Kaça götürürsün” deyince; “Misafirsiniz, para almam” diyor. “Hayır parasını verimiz” deyince de “6 Dolar” istiyordu. “Olmaz 4 verelim” diyoruz; kabul etmiyordu.

“Köye girişte zaten 1000 tümen polise veriyoruz. Ben sizi parasız aparım (götürürüm)” dedikten sonra: “İbrahim Ağabey yine türkü söyleyebilecek mi?” diye lafı yine Tatlıses olayına getiriyordu

Bu arada Kandovan’daki otelin servis minibüsü geldi. Bizi 1500 zer tümene götürmeyi kabul edince ona bindik.

Kandovan İran’ın Kapadokyası gibi bir yer. Eskiden beri insanlar burada evlerini, ahır veya samanlıklarını kayaların içini oyarak yapmışlar. Ayrıca sıcak yaz günlerinde serin bir sayfiye yeri.

Kayalara oyulmuş evler.

Bizi Osku'dan Kandovan'a götüren minibüs, buradaki bir turistik otelin servis arabasıymış. Şoför ve otel personelinin birkaç kişi vardı. Otelin günlük erzak ihtiyacını taşıyordu. Yol boyunca şoförün ve diğerlerinin Türkiye'deki dizilerle ilgili sorularını yanıtlamaya ve İbrahim Tatlıses'in sağlık durumunu anlatmaya çalıştıysam da, aslında bu alanda ben onlar kadar bilgili değildim.

Kandovan'a doğru ilerledikçe arazi yükseliyordu. Bitkiler azaldı ve cılızlaştı. Bu yüzden çevresindeki dağların karı yeni kalkmış, tepelerde ise Haziran başlarında hala kar vardı. Karların kalktığı yerlerde çayırlar ve kır çiçekleri, bu doğal senfonideki yerini almıştı.

Bu arada yol ilerledikçe şoförle samimiyetimiz de ilerliyordu. “İbrahim ağabeyi tanırım, İstanbul’da bulunmuşam, ben de sanatçıyam” diye hep anlatıyor; araya bir de Türkiye ve İbrahim ile ilgili bir soru sokuşturuyordu.

Ben de sorularını yanıtladıktan sonra, “Söyle bakalım, görelim sanatını” dedim. İbrahim Tatlıses’i taklit edercesine türküler okudu. Sesi gerçekten güzeldi.

Bu arada şoförün söylediği bir İbrahim Tatlıses Türküsüyle Kandovan’a girdik. Çok güzel bir vadiydi. Vadi tabanından bir çay akıyordu. Çayın akış yönüne göre köy yerleşimi, sağdaki yamaçtaki kayalara oyulmuş evler biçimindeydi.

Çayın sağında kayalara oyulmuş evler.

Yamaç ile çay arasında kalan bölümün çay kenarında yol vardı. Yol ile kayalık alan arasında ise normal yapı malzemeleriyle yapılmış evler de vardı.

Hafta sonları buraya Tebriz'den çok sayıda ziyaretçi geldiği söylenmişti. Bu gün de hafta sonu olmamamsına rağmen yine de epeyce araba vardı. Fakat aşırı kalabalık sayılmazdı.

Şoför otele malzemeyi ve personeli indirdikten sonra Anar ile beni köyün sonuna kadar getirdi. Tüm ısrarlarımıza karşın yol parası da almadı. "Gezin, dolaşın... Akşama da benim konuğum olun" dedi. "Otele dönmek zorundayız" dedik ve teşekkür edip ayrıldık.

Çayda oynayan çocuklar.

Kayalara oyulmuş evlerin bulunduğu yokuş bir caddede

epeyce ilerleyerek buraları inceleyip resimlerini çektim. Burada kimi evin damı, arkadaki bir başka evin avlusu, bahçesi veya balkonu gibiydi.

Kayaların içine oyulmuş evlerin sadece ön cephelerinde duvar ve pencere vardı. Ahır, samanlık gibi yerlerin ön cephesi ise küçük taşların rastgele düzensiz ve üstelik çamur ile örüldüğü, küçük pencereci duvarlardan ibaretti.

Köyün tam karşı yamacında, vadi boyunca çayın 500- 600 metre yüksekliklerine kadar tırmanan yeşil ağaçlık alanlarla kaplıydı. Yamacın çay kenarında gezinti yolu ve yol boyunca oturma ve piknik alanları vardı. Sonra da bu mesire yerlerini görmek için karşıya geçtik.

Piknik alanları

Çayda buz gibi kar suyu akmasına rağmen çocuklar suda oynuyordu. Kenarda da piknik alanları ve restoran kahve gibi yerler vardı.

Bu mekanlar İran insanının yaratıcılığının sınav veya yarışmaya tabi tutulmuş proje uygulamaları gibiydi. Yukarıdaki fotoğrafta da görüldüğü gibi, doğal çit, elektrik direği ve ilginç karstik bir mağara tavanını andıran gölgeliğine kadar, her yerde yaratıcı ve farklı bir şeyler görmek mümkündü.

Sanıyorum herkes kendi yerinde böylesi farklı ve orijinal bir mekan yaratmaya çalışınca ortaya kendiliğinden bir yarış çıkmış. Yaratıcılık yarışması. Sandalyesi, masası ve köşklerinde bile farklı bir şeyler yakalamaya çalışmış insanlar.

Ve yine bu mekanlarda katmer börek, gözleme gibi saça yapılan hamur işleriyle, mangalda yapılan et mamulleri temel yiyecekler. Çay, kahve ve nargile de olayın keyif tarafı.

Biraz şive farkına rağmen, kendinizi yabancı bir ülkedeymiş gibi hissetmiyorsunuz. Özellikle köylüler tam bir Anadolu köylüsü gibi. Örneğin kadının biri: “Şerfe gıı” diye bağırınca, kendimi Anadolu’nun göbeğinde hissettim.

Meraklı, sıcakkanlı ve sevecen insanlar. Sizinle konuşmak için hemen bir konu bulup laf atıyorlar. Tabii ki en çok da dizilerle İbrahim Tatlıses oluyor bu laf atmaların konusu.

Kadının birisi Ali Kaptan’la Hollandalı sevgilisi Karolin’in riyakarlığından bahsederken, bir diğeri sanki yönetmen benmişim gibi azarlarcasına “Ali Kaptan nasıl inanıyor Karolin’in yalanlarına” diye soruyordu.

Laleh Rocky Otelin merdivenleri

Piknik alanlarında bir süre dolaştıktan sonra köyün girişindeki turistik Laleh Rocky oteline gittik. Şoför “Gezebilirsiniz” demişti.

Otel köyün girişinde solda oldukça geniş bir alanı veyahut da tüm yamacı kaplayacak biçimde, kayalar oyularak yapılmıştı. Yine şoförün verdiği bilgilere göre oteli devlet işletiyormuş ve geceliği 200 dolarmış.

Odalar taşın içine oyulduğu gibi dışarıda merdiven ve teraslar, hatta levhalar bile hep taştandı. Çok güzel bir dizaynla bu taş işçiliği, araya sokulan çim, çiçek ve yeşil alanlarla bütünleştirilmişti.

Kayaların oyulmasıyla yapılan otel odaları

O sırada otele üst düzey bir görevli geldi. Bakan olduğunu söylediler. Fakat bizdeki gibi kalabalık bir koruma ve partili ordusu olmayınca etrafında, adamın bakan olduğuna pek inanamadım. Etrafında 4-5 kişi vardı. Ve en önemlisi de makam arabası sıradan halkın bindiği cinsten bir araba olup sadece modeli yeniydi.

Oteli gezerken de personel bana büyük ilgi gösterince, bu arada Anar'ın da aslında misafir olduğu geldi aklıma. "Arkadaşım da Azerbaycan'dan geliyor" dedim; fakat pek dikkate alan olmadı. Ya Azeri olduğu için onu kendilerinden sayıyorlar, ya da Azerbaycan'a Türkiye kadar ilgi duymuyorlardı.

Büyük bir kayanın içine oyulmuş otel restoranı

En son olarak otelin restoranına girdim. Ortada geniş bir mekanda masa sandalye ve yanlarda ise sinema locası gibi duvara oyulmuş oturma yerleri vardı. Otelin olduğu yerden vadi tabanı ve karşı yamaç çok güzel görünüyordu.

Bu arada Anar burada çalışan bir hemşerisiyle görüşmeye gitmişti. O dönünce otelden aşağıya inip, yine köyün içindeki arabaların park ettiği çay kenarına gittik. Tebriz'e dönen bir minibüs bulduk. Bizi 1500'er tümene direkt Tebriz'e kadar götürecekti. Tebriz otoparkına dek sorunsuz gittik.

Restoranın önünde.

Fakat otogardan otele gitmek için belediye otobüs durağına varınca, görevli: “Kartsız binemezsiniz” dedi. Anar bunlarla aynı dili konuştuğu için ben müdahale etmiyordum. Ama adam kabul etmeyince ben “Kartsız binilen otobüsün durağı nerede” diye sordum.

Görevli önce beni “Bilmiyor musun” diye azarladıktan sonra, Türkiye’den geldiğimi öğrenince yanıma gelerek “Türksen, Türkiye’den geldin, İbrahim Ağabey nasıl?” diye sorguladı. Ve sonra da “Misafirsiniz, gelin, binin” dedi.

Kartsız girdik kuyruğa. Arkadaş sıradan çıkıp ileri geçince “Gel sıra var” dedim. “Ben şoföre ineceğimiz yeri soracağım” dedi. “Sor işte sıradaki insanlara, sen Azeri değil misin? Bunların dillerini bilmiyor musun?” dedim.

Bu arada otelin kartı geldi aklıma ve görevliye kartı gösterince beni şoförün yanına götürerek, “Misafirdir, burada indir “ diye otel kartını şoföre gösterdi. Doğrusu misafirperverliğin bu kadarını da beklemiyordum. Teşekkür edip ön kapıdan bindim.

Orta kapı kadınların girişine ayrılmıştı. Otobüsün önden yarısı erkeklere ve yarısı kadınlara ayrılmıştı. Ve ilginçtir, sokakta erkekler daha fazla gibi gelmişti bana ama otobüslerin kadın bölümleri de dolu gelip dolu gidiyordu. Ayrıca bu kartlı otobüsler tercihli yollardan daha çabuk gidiyordu. Bu yüzden otele hemen geldik.

YENİ TEBRİZ

Sabah kalkınca Rauf mutfaktaki buzdolabından sebzelerle peyniri getirdi. Anar da fırından taze pide getirmişti. Ben de yazılarımı bitirmiştım. Bir yandan kahvaltı yaparken, bir yandan da günü planlıyorduk.

Ben bir internet kafe bulup, Türkiye ile haberleşmeye çalışacaktım. Öğleden sonra da yeni Tebriz’de dolaşacaktım. Rauf ise Bakü fuarından getirdiği 5-6 tişörtü satmaya çalışıyordu. Fakat Bakü fiyatlı malın Tebriz’de satılması bana olanaksız gibi görünüyordu. Çünkü burada her şey çok bol ve fiyatlar gezdiğim dört ülkeye göre en ucuzuydu. Ama Rauf bunlar çok kaliteli Türk malı diyordu. Anar da bir tanıdığıyla buluşacakmış. Yani ben yalnız dolaşacaktım.

Yeni Tebriz’de Vel-i Asr.

Yeni Tebriz her yöne doğru gelişiyorsa da, bunun yaşam olarak da daha modern ve en sosyetik semti Vel-i Asr denilen semtiymiş. Genellikle Veliye Eser diyorlar. Burada birçok yabancı mağazanın şubesi de varmış. Gençlerin en çok takıldığı, zulhane denilen spor kulüpleriyle internet kafelerin de en çok bulunduğu bölgedir dediler.

Bu arada Zeferaniye, Pervaz ve Abrisan da Tebriz'in bu yeni ve modern semtlerindenmiş

Kahvaltıdan ilk ben kalktım ve hemen otelden çıkıp bir internet kafe aramaya başladım. Fakat bugün Cuma, hafta tatili olduğu için sokaklar bomboştu. Dkkınların yüzde sekseni kapalıydı. Fakat yinede yakınlarda bir pasajda internet kafe buldum.

Yeni Tebriz'den

Dünyada haberleşme alanındaki gelişmeler, henüz buralarda çok yaygınlaşmamış gibiydi. Zaten Gürcistan ve Azerbaycan'da, bilgisayar ve bilişim sektörü Türkiye'nin 1990'lı yılları seviyesinde. İnternet cafeler az. Evlerde ve iş yerlerinde yok gibi. Azerbaycan zaten tamamen içine kapalı bir ülke... Gürcistan biraz daha ileri sanki...

Fakat tüm dünya karşı çıksa da, bunların içinde dünyaya en çok entegre olmuşu İran. İran, bunlara göre çok daha ileri, internet daha yaygın, fakat burada da internet filtreli. Hotmail bile filtreye takıldı. Fakat iyi ki, Mynet fitreye takılmadı.

Antalya'dan yola çıktıktan sonraki 9 günün olaylarını kısaca özetleyerek e-mail olarak eşim, oğlum ve kızıma gönderdikten sonra biraz da Türkiye haberlerine baktım.

İlginçtir Türkiye'yi yalnızca kenthaber.com'dan izleyebildim. Çünkü google'de aradığım büyük gazetelerin hepsi de filtreye takıldı. Bazen düşünürdüm, "İran'dan benim yazılarıma nasıl ulaşıyorlar" diye; fakat gördüm ki kenthaberi bir haber portalı olduğu ve magazin içeriği olmadığı için yasaklamamışlar.

İnternet kafeden çıktıktan sonra, bir süre de rastgele sokaklara dalıp çıkarak öğleyi ettim. Önüme çıkan bir restoranda öğle yemeğine karar verdim. Aslında otelde yemeğe alışmıştık, ama "Tebriz'de dışarıda hiç yemek yemeden gitmeyeyim" diye düşündüm.

Restoran büyük ve birinci sınıftı. Dana haşlamanın yanına biraz patates cipsi ve pilav aldım. Salata da ketçap veya mayonez türü bir şeyler vardı. O tür şeyleri hiç yeme alışkanlığım olmadığından, salatayı geri gönderdim.

Onun yerine domates, soğan, biber salatalık söğüş doğrayıp getirdiler. Hepsi 4000 tñmen (6 lira) kadardı.

Öğleye kadar buralarda dolaştım, öğleyn Cuma namazı için Cuma mescidine gittim. 20.000 kişilik mescitte, bin kişi bile yoktu. Öğleden sonra yeni Tebriz’de Vel-i Asr’a gittim. Taksi 2000 tñmene götürdü. Fakat, her yer kapalı idi. Açık bir pastaneye sordum “Ben Vel-i Asr’ı gezmek istiyorum” nereye gideyim dedim?

Vel-i Asr semtinin ötesinde yeni yerleşimler

Genç bir delikanlı “Bu taraf Rostiye, şu taraf Vel-i Asr. Fakat bugün Cuma tatil olduğu için her yer kapalıdır” dedi. Sonra da Türkiye’den geldiğimi öğrenince, “Türkiye’ye gelsem yardımcı olur musunuz” diye sordu. Adres ve telefonumu verdim. O da bana iki saatlik internet kartı hediye etti.

Vel-i Asr dediği tarafın sonlarına dek yürüdüm. Burası çevresine göre biraz yüksekçe bir düzlüktü. Modern bir kentleşmenin tüm özelliklerini taşıyordu. İleride dağın eteğinde modern yüksek binalar ve çok geniş yeşil alanların bulunduğu yeni yerleşime açılmış bir semt vardı.

Bu yerleşime yeni açılmış modern semtin, yukarıdaki fotoğrafta görülenden daha fazlası da sağda kalıyordu. Onun da sağında bu kez henüz daha yerleşime açılmamış inşa halinde semtler vardı. Fakat hiç gecekondü görmedim.

Aslında nerenin ne olduğunu bilmiyordum. Bilmem de olanaklı değildi. Tebriz'in yeni bölümleri çok düzgün ağaçlı, çiçekli, geniş bulvarlarla, yeni, yüksek ve modern binalarla çok geniş alanlara yayılmıştı.

İnşaat halinde yeni bir semt.

Buraları bilmeye çalışmak, nereye gidip nereye geldiğini anlamaya çalışmak, doğrusu saflık olurdu. Onun için “Koyuver kendini canının istediği yere yürü” dedim.

Sağ tarafa doğru da epeyce yürüdükten sonra aşağıya inmeden yamacın başından geri döndüm. Yamaç aşağı yine semt alçalarak, geniş bir vadi tabanına indikten sonra, geniş bir ova şeklinde ve hafif bir eğimle dağın eteğine doğru yükseliyordu. İşte burada dağın eteğinde de sanki yeni şehirler kurulurcasına inşa halinde binalar vardı.

Geri dönüp Veliye Eser’e geldim. Burada 5-10 dakika kadar otobüs bekledim. “Zeferaniye’ye gideceğim” dedim. Şoför “..... da düşersin, oradan maşına binersin” dedi. Oraya gelince haber vermesini söyledim, “Tamam” dedi.

Şoför altından çay akan, üstünde metro veya tren geçtiğini sandığım bir tüp geçit ile köprülerin bulunduğu, büyük bir kavşakta beni indirdi.

Karşıya doğru hafifçe yükselerek giden ve modern bir yerleşimin bulunduğu semti göstererek “Bu taraf Zeferaniye”, çayın akış yönüne doğru çok az bir eğimle inen düzlükteki semti göstererek, “Bu taraf da Abrisan” dedi.

Ben önce karşı tarafa doğru ilerledim. Biraz sonra sağımda güzel bir bahçe içinde büyük bir hastane görüldü. Tebriz Enternational Hastanesi yazıyordu. Hemen aklıma Baku’dan Tebriz’e doktora gelen hastalar geldi. Belki de bu hastaneye geliyorlardı.

Abrisan ve Zaferaniye arasındaki üst geçit

Hastanenin üstünden geçen bulvarda sağa doğru bir kilometre kadar yürüdüm. Çok canlı gür yeşil çimler, çiçekler ve ağaçlar, bulvarın asfalt ve beton özelliklerini unutturuyordu.

Geri dönüp hastanenin önüne geldikten sonra bir kilometre kadar da ileriye doğru devam ettim. Bu bulvarın otobana kadar gittiğini söylediler. Geri dönüp otobüsten indiğim köprülerin bulunduğu kavşağa geldim.

Buralarda da şehir çok güzel planlanmış, yüksek apartmanlar ve beton görüntüsü, yeşil bir doğa ve estetikle dengelenmeye çalışılmış.

Kat kat köprüler ve tüp geçitlerin bulunduğu kavşakta Abrisan'ı sordum. "Maşınları işte karşıda" dediler.

“Ayaklan” –yürüyeceğim- dedim; “Çok uzaktır” dediler.

Taksi ve otobüs ücretleri çok ucuz olduğu için, burada 500 metreye bile maşın (araba) öneriyorlar. Gösterilen yönde yarım saat kadar yürüdükten sonra Abrisan’a geldim. Abrisan, düz bir alanda modern bir yerleşimdi.

Burada en çok dikkatimi çeken Tebriz Üniversitesinin girişindeki kuleler ve heybetle estetiğın buluşturulması oldu diyebilirim.

Abrisan’da üniversite bölgesi.

Bu arada akşam yaklaşmıştı ve yorulmuştum. “Buradan otele nasıl dönerim?” diye durakta birisine sordum. Türkiye’den geldiğimi öğrenince, beni durak görevlisine teslim etti.

“Bilet” dedim; görevli “Misafirsin” dedi.

Zaten bilet satılmıyordu. Kartla biniliyordu ve benim kartım yoktu.

Görevli beni “Bu misafirdir” diye şoföre teslim etti. Şoförle tanıştıktan sonra, geçtiğimiz yerleri anlatarak ilerliyordu. Cuma mescidini görünce “Tamam ben gerisini bulurum” dedim.

“Buraları bilirsin” dedi; “he ya bilirim” dedim.

Bu kez “Nereleri gezmişsin?” diye sordu. Gezdiğim yerleri saydım. “İncil Kilisesini de gör” dedi ve tarif etti. “Hemen şurada çok yakındır” dedi. Fakat aynı bölgede birkaç tane kilise vardı. Demek ki o bölge Ermeni bölgesi imiş.

Abrisan’da bir cadde

İlk rastladığım kiliseyi dışından gördüm. Küçük zarif bir kilise idi ve bu saatte kapalıydı. Karşısında sosyal tesislerini barındıran binaları vardı.

Burada tanıştığım bir karı koca ile epey sohbet ettik. Bunlar modern giyimli ve yönetimden hoşnut olmayanlardandı ve yönetimden hoşnut olmayanların çoğunluk olduğunu söyledi.

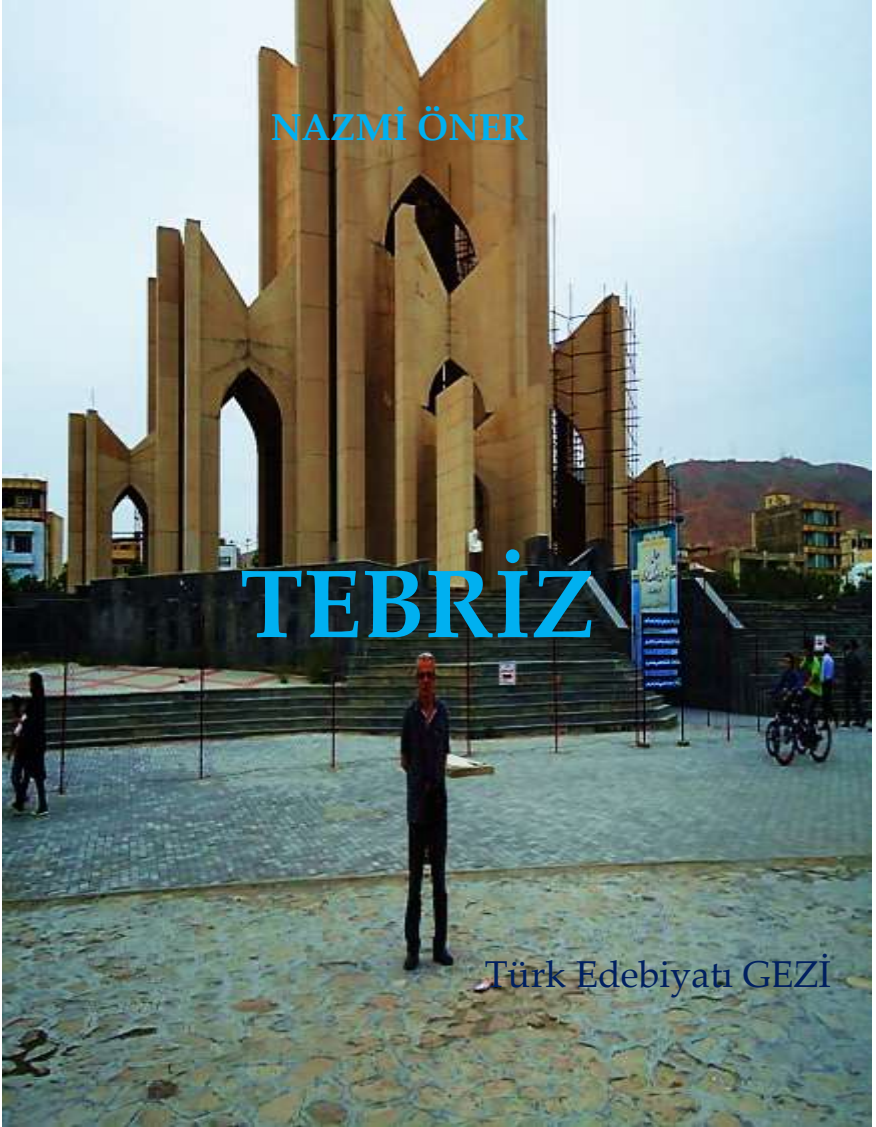
Otele girmeden yakındaki büyük parka girdim. Bir süre de, burada dolaşp insanları gözledim. Şariat rejiminden, inim inim inlediğini zannettiğimiz insanlar gayet neşeli, işinde, gücünde ve yüzleri gülen insanlardı.

Elbette rejime karşıt olanları da taraftar olanları da vardı. Fakat devlet baskısı olarak Türkiye'ye göre öyle daha fazla bir devlet baskısı sezemedim. Oysa Azerbaycan'da devlet baskısı hemen fark ediliyordu.

Fakat burada kurallar ve denetimi çok daha sıkı. Bu durum ise hak ve özgürlüklere baskı değil, aksine onların teminatı olduğundan, ülke genelinde –Belücistan hariç- çok güvenli bir ortam yaratılmış.

Hırsız, yan kesici ve dolandırıcı endişesi olmadan, rahatça seyahat ediyorsunuz. Kurallara uygun davrandığınız sürece devlet ve polis size yardımcı ve rehber oluyor.

SON

Ön kapak

Tebriz, coğrafi konumu nedeniyle, İran'ın Anadolu'ya ve Batıya açılan kapısı olduğu kadar, Türkiye'nin de İran'a ve Doğu'ya açılan kapısıdır. Türkiye ile Türk dünyası arasında bir köprüdür. Tarihte Tebriz'e hakim olanlar, Hindistan'dan Ege Denizine, Orta Asya'dan Mısır'a dek hakim olabiliyordu.

Bu yüzden küçük çapta Türk devlet ve beyliklerin ötesinde Harzemşahlar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safaviler gibi beş büyük Türk İmparatorluğunun başkentiydi. Yani bir zamanlar dünya Tebriz'den yönetiliyordu.

Nasıl ki, 1600'lerden 2000'lere dek son 400 yılda dünyanın hakimi İngiltere ise, 900'lerden 1600'lere kadar 600-700 sene de, Türklerin karşısında başka güçlü rakipler olmadığından, rakip de başka bir Türk devleti oluyordu. Yani Türk'ün Türk'ten başka düşmanı yoktu.

Bu gün de Tebriz, Tahran ve Meşhet'ten sonra İran'ın üçüncü büyük kentidir. Yaklaşık dört milyonu bulan eyalet nüfusunun yarısı Tebriz merkezinde yaşamaktadır. Ve bu nüfusun tamamına yakını Azeri Türk'tür. Kentte Azeri Türkçesi konuşulmaktadır.

Arka kapak